

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
HADİS RİVAYET SİSTEMİNDE HANEFÎ RÂVİLER
(H. 150-300 Yılları Özelinde)

Enes BOLAT

2501210217

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Seyit Ali Güşen

İSTANBUL-2024

ÖZ
HADİS RİVAYET SİSTEMİNDE HANEFÎ RÂVİLER (H.
150-300 Yılları Özelinde)

Enes BOLAT

İslam ilim tarihinde ehl-i hadîs ile Hanefîler arasında farklı nedenlerden ötürü tartışmaların yaşandığı ve bu tartışmaların pek çok alanı etkileyerek hem ilgili dönem özelinde hem de tartışmaların yaşandığı zaman diliminden sonraki dönemlerde yer alan ilmi sahayı derinden etkilediği bilinir. Bundan dolayı iki ekol arasındaki tartışmanın, hadis rivayet sistemini ne ölçüde ve hangi şekillerde etkilediğinin ele alınması iki ekolün arasındaki tartışmanın hadis ilmi içerisindeki bir boyutunun ortaya konulması mühimdir. Bu öneminden ötürü elinizdeki bu çalışmada Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemi içerisinde yer edinmeleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun için öncelikle bir râvinin Hanefî oluşunun tespit edilme kriterleri ve Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemi içerisinde yer edinmesinin önemine değinilmiştir. Ardından Hanefî râvilerin tespiti için pek çok râvi farklı kriterlere göre taranmış, kendilerinde barındırdıkları özelliklere göre listelenmiştir. Bu râvilerin hadis rivayet sisteminde nasıl ve ne şekilde yer edindikleri, hangi verilerden hareketle Hanefî kabul edildikleri, cerh-ta'dîl alimlerinin Hanefî râvilere karşı bakış açıları ele alındıktan sonra tüm bunlara dair işlenen verilerin genel bir analizi ortaya konmuştur. Bunların ardından İslam ilim tarihini doğrudan etkileyen tartışmaların var olduğu bu süreç içerisinde, ehl-i hadîs ile Hanefîlerin ilmi etkileşim sahasını karşılıklı olarak paylaştıkları, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemi içerisinde yer edindikleri, cerh-ta'dîl alimleri tarafından var olan tartışmanın etkisi her ne kadar mevcut olsa da doğrudan olumsuz bir tavır takınılmadığı ve iki ekol arasında tartışmaların ve olumsuz tavırların varlığı kadar etkileşim ve olumlu tutumların da olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hanefî, Hadis, Cerh-Ta'dîl, Rivayet, Râvi

ABSTRACT

Ḥadīth Transmission System and Ḥanafī Narrators (Specifically in the Years 150-300 AH)

Enes BOLAT

In the history of Islāmic scholarship, it is well known that various disputes arose between the Ahl al-Hadith and the Hanafis, driven by different reasons. These debates had profound effects, influencing the scholarly environment of the period in question and subsequent periods. Therefore, examining how the disputes between these two schools impacted the Hadith transmission system is crucial for understanding one dimension of the scholarly debates within the science of Hadith. Due to its significance, this study focuses on the role of Hanafi narrators within the Hadith transmission system. Initially, the study addresses the identification of a narrator's adherence to the Hanafi school and discusses the significance of their inclusion in the Hadith transmission system. Subsequently, various criteria were used to identify Hanafi narrators, who were listed according to their characteristics. The study examines how and in what ways these narrators were integrated into the Hadith transmission system, the data that led to their identification as Hanafis, and the perspectives of Jarh wa Ta'dil scholars towards these narrators. A comprehensive analysis of the data processed regarding these issues is then presented. After identifying the Hanafi narrators and establishing their position within the Hadith transmission system, the study evaluates the Ahkam narrations of these narrators within the Kutub al-Sittah based on specific criteria, focusing on the correlation between the Hadiths they transmitted and their adherence to the Hanafi school of thought. Ultimately, the study concludes that despite the existing tensions and disputes between the Ahl al-Hadith and the Hanafis, there was also significant scholarly interaction and positive exchanges between the two schools. It is found that Hanafi narrators were indeed integrated into the Hadith transmission system. Although the ongoing debates influenced the perspectives of the Jarh wa Ta'dil scholars, this did not result in a uniformly negative stance towards the Hanafi narrators.

Keywords: Hanafi, Hadith, Jarh wa Ta'dil, Riwayah, Narrator

ÖNSÖZ

İslam ilim geleneği, farklı düşünce ekolleri arasında süregelen tartışmalar ve bu tartışmaların doğurduğu entelektüel etkileşimler ile şekillenmiştir. Bu bağlamda, ehl-i hadîs ile genelde ehl-i re'y, özelde ise Hanefiler arasındaki ihtilaf, İslam ilim tarihi boyunca gerek metodolojik yaklaşımlar gerekse ilmi uygulamalar açısından en çok tartışılan konular arasında yer almıştır.

Bu tartışma, yalnızca teorik bir çerçeve sunmakla kalmamış; İslami ilimlerin pek çok alanında derin yansımalar bulmuştur. Ehl-i hadîs ve Hanefiler arasındaki farklılıkların hangi yönlerde ve ne derecede bir anlaşmazlık ya da uyum ortaya çıkardığını anlamak, İslam ilim tarihinin kritik bir boyutunu aydınlatmak için önem arz etmektedir. Bu çalışma, tam da bu ihtilafların hadis rivayet sistemi üzerindeki etkilerini ele almak amacıyla kaleme alınmıştır.

Çalışma kapsamında, bir râvinin Hanefî mezhebine mensubiyetinin tespiti için çeşitli kriterler geliştirilmiş ve bu kriterler ışığında belirlenen râvilerin hadis rivayet sistemindeki yerleri analiz edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, hicrî 150-300 yılları arasında ehl-i hadîs ile Hanefiler arasındaki tartışmaların, hadis ilmindeki karşılıklı etkileşimlere ve gerilimlere nasıl yansıdığını ortaya koymaktır.

Hadis rivayet sisteminin, ehl-i hadîs ile Hanefiler arasındaki ilişkilerin yalnızca ihtilaflar üzerinden değil, aynı zamanda karşılıklı etkileşim ve ortak ilmi zeminde buluşma noktaları üzerinden de şekillendiği anlaşılmıştır. Çalışma, bu iki ekol arasındaki ilmi münasebetlerin, İslam ilim geleneğine sunduğu katkılarla birlikte, tarihsel bağlamda daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bu tezin ortaya konmasında emeği geçen danışmanım Doç. Dr. Seyit Ali Güşen'e, tez savunmama katılıp değerli vakitlerini ayırarak tezimi okuyan ve çok kıymetli eleştirilerde bulunan değerli jüri üyelerine, tezimle alakalı her zaman ilmi istişarelerde bulunarak bana katkı sağlayan Arş. Gör. Mehmet Emin Tülü'ye, çalışma konumun belirlenmesinden itibaren hem ilmi hem manevi yardımını her zaman hissettiğim ve tezimi okuyarak çok kıymetli değerlendirmelerde bulunan Arş. Gör. Hamza Özen ve Arş. Gör. Sâlih İşgüzar'a, tezimi okuyarak düzeltmelerde bulunan Fatih Dost'a teşekkürü borç bilirim.

Son olarak yıllarca benim okumam için gayret eden, kendi hayatlarından fedakarlıkta bulunarak bana yol açan, dualarını hiçbir zaman eksik etmeyen kıymetli anne ve babama; bana her zaman destek olan, zorlandığımda arkamda durarak bana inanan, tez yazım sürecinde fazlasıyla ihmal ettiğim kıymetli eşime ve iki gözümün nûru olan kızım Âmine'ye teşekkürü borç bilirim.

Enes BOLAT

İSTANBUL-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS RİVAYET SİSTEMİNDE HANEFİ RAVİLERİN TESPİTİ

1.1. Hanefî Literatürde Yer Alması	8
1.1.1. Ravinin Zâhirü'r-Rivâye Eserlerinde Yer Alması	8
1.1.2. Ravinin Hanefî Fırû Fıkıh Literatüründe Yer Alması	10
1.1.3. Râvî'nin Hanefî Nevâzil Literatüründe Görüşüne Başvurulması	10
1.1.4. Râvinin Nevâdir Rivayeti Olması	13
1.2. Tabakât Kaynaklarında Yer Alan Bilgiler	15
1.2.1. Râvî Hakkında Tabakat Eserlerinde Hanefî Mezhebine Yöneldiğine Dair İfade Bulunması	15
1.2.2. Râvî'nin Hanefî Tabakat Eserlerinde Yer Alması	16
1.2.3. Râvî'nin Tabakat Eserlerinde el-Hanefî Nisbesiyle Verilmesi..	17
1.2.4. Râvî Hakkında “Re’y Ehli” ve “Fakihtir” Tarzında İfadeler Kullanılması.....	18
1.3. Hanefî İsimlerle Etkileşim.....	19
1.3.1. Râvî'nin Hanefî Düşünce Sisteminin Önde Gelen İmamlarının Ashabından Sayılması	20
1.3.2. Râvî'nin Hanefî İsimlerden Fıkıh Eğitimi Almış Olması	21
1.3.3. Râvî'nin Rivayette Bulunduğu Kimseler Arasında Hanefî Mezhebinin Önde Gelen İsimlerin Bulunuyor Olması	22
1.4. Hanefî Râvîleri Tespit Kriterlerinin Tatbiki.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA HANEFÎ RÂVÎLER

2.1. Hicrî İkinci Asırda Hanefî Râvîler.....	26
2.1.1. Züfer b. Hüzeyl	26
2.1.2. Ubeydullah b. Hasan b. Hüseyin.....	28
2.1.3. Kâsım b. Ma'n	33
2.1.4. Şerîk b. Abdullah	36
2.1.5. Nuh b. Ebî Meryem.....	39
2.1.6. Âfiye b. Yezîd.....	41
2.1.7. Abdullah b. Mübârek.....	43
2.1.8. Nuh b. Derrâc.....	44
2.1.9. Yahyâ b. Zekerîyyâ b. Ebî Zâide	47
2.1.10. Nadr b. Muhammed.....	49
2.1.11. Ali b. Müshir	52
2.1.12. Şuayb b. İshak	56
2.1.13. Esed b. Amr	59
2.1.14. Yûsuf b. Hâlid es-Semtî	62
2.1.15. Ebû Mutî' el-Belhî	65
2.1.16. Hafs b. Abdurrahman el-Belhî.....	68
2.1.17. Ali b. Harmele et-Teymî.....	71
2.1.18. Hammâd b. Düley	73
2.1.19. Velîd b. Hammâd	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRÎ 3. ASIRDA HANEFÎ RÂVÎLER

3.1. Hicri Üçüncü Asırda Hanefî Râvîler.....	80
3.1.1. Ebû Süleyman el-Cüzcânî.....	80

3.1.2. Cârûd b. Yezîd	82
3.1.3. Hasan b. Ziyad	84
3.1.4. Halef b. Eyyûb	86
3.1.5. Ebû Ali el-Haneî	88
3.1.6. İbrâhim b. Rüstem	91
3.1.7. Muallâ b. Mansûr	94
3.1.8. Şeddâd b. Hukeym	97
3.1.9. Ebû İsme'	101
3.1.10. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî	103
3.1.11. Ali b. Ma'bed	107
3.1.12. Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî	110
3.1.13. Abdulgaffar b. Dâvûd	112
3.1.14. Muhammed b. Semaa'	115
3.1.15. Yahyâ b. Main	117
3.1.16. Dâvûd b. Rüseyd	119
3.1.17. İbrâhim b. Yûsuf	122
3.1.18. Hilâl b. Yahyâ el-Basrî	125
3.1.19. Şuayb b. Eyyûb	127
3.1.20. Mûsâ b. Nasr	130
3.1.21. Muhammed b. Şüca'	133
3.1.22. Bekkâr b. Kuteybe	135
3.1.23. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî	139
3.1.24. Muhammed b. Nadr	143
3.2. HADİS RİVAYET SİSTEMİNDE YER ALAN HANEFÎ RAVİLERE DAİR DEĞERLENDİRME	145
SONUÇ	149

KAYNAKÇA.....	151
---------------	-----

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik. 2.1. Züfer b. Hüzeyl'in Rivayet Adedi	28
Grafik 2.2. Ubeydullah b. Hasan'ın Rivayet Adedi	29
Grafik 2.3. Kâsım b. Ma'n'ın Rivayet Adedi.....	35
Grafik 2.4. Şerîk b. Abdullah'ın Rivayet Adedi	38
Grafik 2.5. Nuh b. Ebi Meryem'in Rivayet Adedi	40
Grafik 2.6. Âfiye b. Yezîd'in Rivayet Adedi	42
Grafik 2.8. Nuh b. Derrâc'ın Rivayet Adedi.....	45
Grafik 2.9. Yahyâ b. Zekerıyyâ'nın Rivayet Adedi	48
Grafik 2.10. Nadr b. Muhammed'in Rivayet Adedi.....	51
Grafik 2.11. Ali b. Müshir'in Rivayet Adedi.....	54
Grafik 2.12. Şuayb b. İshak'ın Rivayet Adedi.....	57
Grafik 2.13. Esed b. Amr'ın Rivayet Adedi	61
Grafik 2.14. Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin Rivayet Adedi.....	63
Grafik 2.15. Ebû Mutî' el-Belhî'nin Rivayet Adedi	66
Grafik 2.16. Hafs b. Abdurrahman'ın Rivayet Adedi	69
Grafik 2.17. Ali b. Harmele'nin Rivayet Adedi.....	71
Grafik 2.18. Velîd b. Hammâd'ın Rivayet Adedi	78
Grafik 3.1. Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin Rivayet Adedi.....	81
Grafik 3.2. Cârûd b. Yezîd'in Rivayet Adedi	83
Grafik 3.3. Hasan b. Ziyad'ın Rivayet Adedi	85
Grafik 3.4. Halef b. Eyyûb'un Rivayet Adedi	87
Grafik 3.5. Ebû Ali el-Hanefî'nin Rivayet Adedi	90
Grafik 3.6. İbrâhim b. Rüstem'in Rivayet Adedi	93
Grafik 3.7. Muallâ b. Mansûr'un Rivayet Adedi	96
Grafik 3.8. Şeddâd b. Hukeym'in Rivayet Adedi	99
Grafik 3.9. İsmâ b. Yûsuf'un Rivayet Adedi	102
Grafik 3.10. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin Rivayet Adedi	105
Grafik 3.11. Ali b. Ma'bed'in Rivayet Adedi	108
Grafik 3.12. Hişâm b. Ubeydullah'ın Rivayet Adedi.....	111
Grafik 3.13. Abdulgaffar b. Dâvûd'un Rivayet Adedi.....	114

Grafik 3.14. Muhammed b. Semaa'nın Rivayet Adedi	116
Grafik 3.15. Yahya b. Main'in Rivayet Adedi.....	119
Grafik 3.16. Dâvûd b. Rüseyd'in Rivayet Adedi	121
Grafik 3.17. İbrâhim b. Yûsuf'un Rivayet Adedi	124
Grafik 3.18. Hilâl b. Yahyâ'nın Rivayet Adedi	126
Grafik 3.19. Şuayb b. Eyyûb'un Rivayet Adedi	129
Grafik 3.20. Mûsâ b. Nasr'ın Rivayet Adedi	131
Grafik 3. 21. Muhammed b. Şüca'ın Rivayet Adedi	134
Grafik 3.22. Bekkâr b. Kuteybe'nin Rivayet Adedi.....	137
Grafik 3.23. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî'nin Rivayet Adedi.....	140
Grafik 3.24. Muhammed b. Nadr'ın Rivayet Adedi.....	144
Grafik 3.25. Hanefî Râvilerin Genel Cerh-Ta'dîl Durumu	146
Grafik 3.26. Hanefî Râvilerin K. Tis'a'daki Yerleri	147

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Ubeydullah b. Hasan'ın Haneî Düşünce Sistemi İçerisindeki
Silsilesi 31

KISALTMALAR LİSTESİ

b. : bin, ibn (oğul)

bt. : Bint (kızı)

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h. : Hicrî

Hz. : Hazreti

İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

nşr. : Neşreden

ö. : ölüm tarihi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Thk. : Tahkik eden

trc. : tercüme eden

vb. : Ve benzer

GİRİŞ

KONU ve AMAÇ

İslam ilim geleneğinin ilk dönemlerinde, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasında yaşanan anlaşmazlıklar, hadis rivayet sistemi üzerinde etkiler bırakmıştır. Özellikle Hanefî râvilerin bu sistemdeki konumlarının tespit edilmesi, iki ekol arasındaki tartışmaların hadis rivayet sistemine yansımalarını anlamak açısından önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Ehl-i hadîs'in genelde ehl-i re'y'e, özelde ise Hanefîlere yönelik eleştirel bir tavır sergilediği bilinmekle birlikte, bu tutumun hadis rivayet sistemine nasıl yansıdığı konusu tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmuş değildir. Bu durum, Hanefî râvilerin hadis rivayet sisteminde nasıl bir konuma sahip olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

Bu çalışma, Hicrî 150-300 yılları arasında, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki anlaşmazlıkların hadis rivayet sistemi üzerindeki etkilerini Hanefî râviler özelinde incelemektedir. Çalışmada, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemindeki varlıkları, bu râvilerin tespitinde kullanılan kriterler ve cerh-ta'dîl alimlerinin Hanefî râviler hakkındaki değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Ayrıca, Kütüb-i Sitte'deki rivayet oranları dikkate alınarak, Hanefî râvilerin hadis ilmindeki konumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Hicrî 150-300 yılları arasında, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki anlaşmazlıkların en yoğun şekilde yaşandığı dönemde, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemindeki yerlerini incelemek, bu râvilerin tespitinde esas alınacak kriterlerin belirlenmesi, iki ekol arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması ve hadis rivayet sistemini büyük ölçüde elinde bulundurduğu düşünülen ehl-i hadîs'in Hanefîlere yönelik bakışını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemindeki varlığını, cerh-ta'dîl alimlerinin bu râviler hakkındaki değerlendirmelerini ve Kütüb-i Sitte'deki rivayet oranlarını analiz ederek, bu râvilerin hadis ilmindeki konumunu tespit etmektir.

Bu çalışma, giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde, bir râvinin Hanefî mezhebine mensubiyetini tespit etmek için kullanılan metodolojik

kriterler açıklanmıştır. Râvinin Hanefîlikle ilişkilendirilmesine yönelik işaretler ve bu işaretlerin hangi bağlamlarda dikkate alınması gerektiği ele alınmıştır. İkinci bölümde, Hicrî 2. asırda yaşamış Hanefî râvilerin biyografileri ve hadis rivayet sistemindeki yerleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Hicrî 3. asırda yaşamış Hanefî râviler ele alınmış ve bu bölümde ayrıca, çalışmada ele alınan tüm Hanefî râvilerin cerh-ta'dîl oranları analiz edilmiştir. Bu analizde, cerh-ta'dîl alimlerinin Hanefî râvilere yönelik tutumları ve bu tutumların hadis rivayet sistemine yansıyan sonuçları değerlendirilmiştir.

METOT

Bu çalışmada, belirlenen konu ve amaç doğrultusunda, hadis rivayet sisteminde yer alan Hanefî râvilerin tespiti ve değerlendirilmesi amacıyla çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Araştırmanın temel metotlarından biri, Hanefî râvilerle ilgili sistematik bir veri tabanı oluşturulmasıdır. Bu veri tabanı, râvilerin isim, künye ve nisbeleri, vefat tarihleri, hadis rivayet sayıları, cerh-ta'dîl durumları ve Kütüb-i Tis'a râvisi olup olmadıkları gibi çeşitli kategorilerden oluşmaktadır.

Hanefî râvilerin tespiti sürecinde, öncelikle Hanefî tabakat eserleri taranmış, bu eserlerdeki bilgiler detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bununla birlikte, araştırma yalnızca Hanefî tabakat eserleriyle sınırlı kalmamış, genel tabakat literatürü de kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, “Ashâbu Ebî Hanîfe,” “Ashâbu Ebî Yusuf,” “Ashâbu İmam Muhammed” gibi ifadeler temelinde yapılan taramalarla Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerinin talebeleri ve ders halkalarında bulunan râvilerin Hanefî olma ihtimalleri üzerinde durulmuştur. Tespit edilen râvilerin biyografilerinde yer alan hanefiliğine işaret eden belirli ifadeler, işaretler dikkatle incelenmiş ve analiz edilerek yeni tarama kavramları türetilirken râvilerin Hanefîliklerine işaret edecek kriterler de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Özellikle, Şeybânî'nin ashabından sayılan bir râvinin biyografisinde geçen “fakihtir,” “ehl-i re'y'e meyletmektedir,” “el-Hanefî” nisbesi ile zikredilmesi, “fıkıh eğitimini Hanefî isimlerden almıştır,” “Nevâdir rivayeti vardır” veya “Hanefî'dir” gibi ifadeler, râvilerin Hanefî mezhebine mensubiyetini tespit etmede önemli kriterler olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, “Hanefî Mezhebinin Önde Gelen İmamları

Hakkında Övgü İfadeleri Kullanmak” gibi tâlî unsurlar da dikkate alınarak tespit sürecinde kriterler daha kapsamlı hale getirilmiştir. Bu yaklaşım, pratik gözlemlerden hareketle teorik bir çerçeve oluşturulmasını sağlamıştır.

Çalışma kapsamında tespit edilen Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemindeki yerlerini belirlemek amacıyla dijital araştırma araçlarından geniş ölçüde yararlanılmıştır. Bu bağlamda, Şamile, Kuramer ve Camiu Hadimi'l-Harameyni'ş-Şerifeyn gibi programlar kullanılarak, râvilerin rivayet sayıları ve hadis rivayetlerindeki konumları tespit edilmiştir. Söz konusu araçlar, hem klasik kaynaklardaki bilgilerin sistematik bir şekilde toplanmasında hem de bu bilgilerin analiz edilmesinde etkin bir rol oynamıştır.

KAYNAKLAR

Çalışma boyunca kullanılan kaynakların hadislerin tespiti noktasında en önemlileri Kütüb-i Tis'a dışında 6 müsned, 4 sünen, 2 Musânef, 2 Sahih, Taberâni (ö.360/971)'nin üç *Mu'cem*'i, Tahavî (ö. 321/933)'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, *Şerhu Müşkilü'l-Âsâr* adlı eserleri ve farklı hadis kaynakları olmak üzere toplamda 35 farklı hadis eseri kaynağından faydalanılmıştır. Bu eserler arasında en çok şu kaynaklara müracaat edilmiştir; Kütüb-i-Tis'a eserleri, Beyhakî (ö. 458/1066) ve Darekutnî (ö. 385/995)'nin *es-Sünen*'leri, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Abdurrezzak (ö. 211/826-27)'in *el-Mûsânef*'leri, İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Huzeyme (ö. 311/924)'nin *es-Sahih*'leri, Hâkim en-Nisâburî (ö. 405/1014)'nin *el-Müstedrek*'i, Ebû Ya'la (ö. 307/919) ve Bezzâr (ö. 292/905)'in *el-Müsned*'leri sayılabilir.

Hanefî râvilerin kendileri hakkında bilgi edinirken yaklaşık olarak 80 farklı tabakat ve cerh-ta'dîl eserine başvurulmuştur. Bunların başında; İbn Sa'd (ö. 230/845)'in *et-Tabakat*'ı, Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848)'in *et-Tarih*'i, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938)'in *el-Cerh ve't-Ta'dil*'i, İbn Hibbân'ın *es-Sikat* ve *el-Mecruhin*'i, Saymerî (ö. 436/1045)'nin *Ahbaru Ebî Hanîfe*'si, Mizzî (ö. 742/1341)'nin *Tehzibü'l-Kemal*'i, Zehebî (ö. 748/1348)'nin *Tarihu'l-İslam*, *Siyeru A'lami'n-Nübela* ve *el-Kaşîf*'i, İbn Hacer (ö. 852/1449)'in *Tehzibü't-Tehzib* ve *Takribü't-Tehzib*'i gelmektedir.

Hanefî râvilerin Hanefî düşünce sistemine bağıllık oranlarını tespit noktasında Hanefî literatür içerisinde yaklaşık olarak 20 farklı esere başvurulmuştur. Bunlardan en önde gelenleri; Serahsî (ö. 483/1090 [?])'nin *el-Mebsût*'u, İbn Ma'ze (ö. 536/1141)'nin *el-Muhitu'l-Burhani*'si, Cessâs (ö. 370/981)'in *Şerhu Muhtasarı't-Tahavî*'si, Kâsânî (ö. 587/1191)'nin *Bedaiu's-Sanaî*'si, Mevsîlî (ö. 683/1284)'nin *el-İhtiyar*'ı, Merginani (ö. 593/1197)'nin *el-Hidaye*'si, İbn Nuceym (ö. 970/1563)'in *Bahru'r-Raik*'i, Kudûrî (ö. 428/1037)'nin *et-Tecrid*'i, İbn Âbidîn (ö. 1252/1836)'in *Reddu'l-Muhtar*'ıdır.

Çalışmamızla doğrudan veya dolaylı bağlantılı olan ve gerek araştırmamızın ana meselelerini gerekse arka plan bilgisini desteklemek amacıyla başvurulmuş modern kaynaklar arasında şu eserler dikkat çekmektedir: Adnan Hoyladı'nın *Hanefî Mezhebi'nin Teşekkül Süreci*, Eyyüp Sait Kaya'nın *Hanefî Mezhebinde Nevâzil Literatürünün Doğuşu ve Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitabü'n-Nevâzil*'i ile yine Kaya'nın *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlal* adlı çalışmaları, Orhan Ençakar'ın *Hanefî Mezhebi'nin Nevâdir Literatürü* adlı eseri sayılabilir. Bu eserlerin ortak paydası, çalışmamızda ele alınan Hanefî râvilerin tespitine ışık tutmalarıdır. Zira bu çalışmalar, genel anlamda Hanefî mezhebinin erken dönemlerdeki yapısını farklı açılardan ele alarak incelemektedir.

Bu eserlerin yanı sıra, Mehmet Özşenel'in *İlk Dönem Hadis-Re'y Tartışmaları: Şeybanî Örneği* başlıklı çalışması da, hicrî ilk üç asırda ehl-i re'y ile ehl-i hadîs arasında yaşanan anlaşmazlıkları, bu tartışmaların sebeplerini ve bazı sonuçlarını ilmî bir şekilde ortaya koymasıyla dikkate değerdir. Özşenel'in *Ebû Yûsuf'un Hadis Anlayışı* isimli eseri ise, Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerinden biri olan Ebû Yûsuf'un hadis ilmine ve rivayet sistemine yaklaşımını derinlemesine ele alarak çalışmamıza katkı sağlamaktadır.

Konumuzla ilişkili bir diğer önemli çalışma ise, Nilüfer Kalkan Yorulmaz'ın *Doğuda Râvi ve İsnâd (Hicrî İlk Üç Asırda Semerkant)* başlıklı eseridir. Yorulmaz, Semerkant şehrini merkeze alarak hicrî 2. ve 3. asırlarda ilmi faaliyetleri farklı açılardan incelemektedir. Özellikle Ebû Hanîfe ve Dârimî gibi önemli şahsiyetlerin

öğrencileri ve aralarındaki ilmi etkileşimleri ele alarak, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki ilişkileri değerlendirmesi, çalışmamızla güçlü bir bağ oluşturmaktadır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bu çalışmanın kapsamı, Hicrî 150-300 yılları arasında hadis rivayet sisteminde yer alan bazı Hanefî râviler ile sınırlandırılmıştır. Bu dönem, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki tartışmaların en yoğun şekilde yaşandığı, mezheplerin teşekkül sürecinde farklı ekoller arasındaki ilmî etkileşimlerin belirginleştiği bir zaman dilimini temsil etmektedir. Çalışma, hadis rivayet sisteminde yer alan Hanefî râvilerin tespiti, bu râvilerin rivayetlerinin tespit edilmesi ve cerh-ta'dîl alimlerinin Hanefî râviler hakkındaki görüşlerinin incelenmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, mezhepler arası etkileşimlerin hadis rivayet sistemine yansıyan boyutları ele alınmış ve bu râvilerin sistemdeki yerleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Bir râvinin Hanefî mezhebine mensubiyetini tespit etmek için çalışmanın birinci bölümünde ortaya konulan kriterler esas alınmıştır. Ancak bu kriterler doğrultusunda yapılan değerlendirmelerde, yalnızca hadis rivayet sistemine dahil olmuş râviler dikkate alınmış, mezhebe aidiyeti olmasına rağmen hadis rivayetinde bulunmayan kişiler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışma, sistemde aktif bir şekilde yer alan râviler üzerine odaklanarak, hadis ilmindeki mezhepsel aidiyetin etkilerini somut veriler ışığında anlamayı hedeflemektedir.

Bunun yanı sıra, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi Hanefî mezhebinin önde gelen isimleri de çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir. Bu durum, söz konusu şahsiyetler hakkında yapılmış pek çok bağımsız çalışmanın bulunması ve bu isimlerin kapsamlı bir incelemesinin çalışmanın sınırlarını aşacak düzeyde detaylı bir analizi gerektirmesi nedeniyle tercih edilmiştir.

KAVRAMLAR

Hanefî Düşünce Sistemi: Bu çalışmada kullanılan "Hanefî düşünce sistemi" kavramı, Hicrî 150-300 yıllarını kapsayan dönem çerçevesinde, Hanefî mezhebinin tam anlamıyla kurumsal bir yapı ve mezhep hüviyeti kazanmadan önceki aşamasına işaret etmektedir. Hanefî mezhebinin, klasik mezhep yapısına kavuştuğu Hicrî 4.

yüzyıl sonrasında belirginleştigi dikkate alındığında, Hicrî 2. ve 3. yüzyıllarda yaşayan ve Hanefî mezhebine mensubiyeti doğrudan teyit edilemeyen râvilerin bu dönemdeki konumlarını ifade etmek için "Hanefî düşünce sistemi" kavramı tercih edilmiştir. Bu yaklaşım, mezhep öncesi dönem olarak nitelendirilebilecek bu süreçte, Hanefî düşüncesiyle ilişkili râvilerin ilmî tavırlarını ve rivayetlerini daha objektif bir şekilde değerlendirme amacı taşımaktadır.

Çalışmada ele alınan râvilerin Hicrî 150-300 yılları arasında yaşamış olması, bu şahısların doğrudan kesin bir şekilde "Hanefî" olarak tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bu dönemde, Hanefîlik, Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin oluşturduğu fikhî ve metodolojik bir birikim olarak varlık göstermekteydi ancak daha sonra kurumsallaşacak olan mezhep yapısından ayrılmaktaydı. Bu sebeple, çalışmada ele alınan râvilerin tam anlamıyla Hanefî olduklarını iddia etmek yerine, Hanefî olma potansiyeli taşıyan râviler olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda "Hanefî düşünce sistemi" kavramı, râvilerin Hanefîlik ile olan bağını tarihsel bağlama uygun bir şekilde ifade edebilmek için tercih edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİS RİVAYET SİSTEMİNDE HANEFİ RÂVİLERİN TESPİTİ

Bu çalışmanın birinci bölümü, hadis rivayet sisteminde yer alan Hanefî râvilerin tespitiyle yönelik metodolojik esasları ortaya koymaktadır. Hicrî 150-300 yılları arasını kapsayan bu dönemde, Hanefî mezhebinin henüz kurumsal bir yapı kazanmamış olması, mezhep öncesi döneme ait râvilerin değerlendirilmesinde belirli kriterlerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Hanefî düşünce sistemiyle bağlantılı olduğu düşünülen râvilerin ilmî konumlarının anlaşılabilmesi, doğrudan mezhep aidiyeti iddiasında bulunmaksızın, onların Hanefî düşünce sistemine olası mensubiyetlerini ortaya koyacak verilerin tespitine dayanmaktadır.

Birinci bölümde, Hanefî râvilerin tespiti amacıyla geliştirilen yöntemler üç temel başlık altında ele alınmaktadır. İlk olarak, bir râvinin Hanefî literatürde yer alıp almadığı değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Zâhirü’r-Rivâye eserlerinde zikredilmesi, Hanefî fûru fıkıh eserlerinde adının yer alması, nevâzil literatüründe görüşlerine başvurulması ve nevâdir rivayetlerinin bulunması gibi unsurlar, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağlantısını tespit etmede temel ölçütler olarak kabul edilmiştir.

İkinci olarak, râvilerin tabakat eserlerinde Hanefî mezhebine mensubiyetlerine dair işaretler içeren verilere sahip olup olmadıkları incelenmiştir. Bu kapsamda, tabakat literatüründe “re’y ehli” veya “fakihtir” gibi ifadelerle tanımlanması, Hanefî mezhebine yöneldiğine dair bilgiler bulunması, “el-Hanefî” nisbesiyle anılması ve Hanefî tabakat eserlerinde zikredilmesi gibi kriterler dikkate alınmıştır. Bu tür ifadeler, râvilerin Hanefî mezhebiyle olan tarihsel bağlarını anlamada önemli birer dayanak teşkil etmektedir.

Üçüncü olarak, râvilerin Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimleriyle olan ilmî ilişkileri ve bağlantıları ele alınmıştır. Bu bağlamda, Hanefî düşünce sisteminin önde gelen imamlarının ashabından sayılmaları, fıkıh eğitimi Hanefî isimlerden elde etmeleri, rivayette bulundukları veya kendilerinden rivayet eden kişiler arasında Hanefî mezhebinin önde gelen şahsiyetlerinin bulunması gibi unsurlar bu başlık

altında değerlendirilmiştir. Bu tür bağlantılar, râvilerin Hanefî düşünce sistemiyle olan ilişkilerini tarihî ve ilmî bağlamda anlamaya imkân tanımaktadır.

Bu bölüm, Hanefî râvilerin tespiti için geliştirilen bu kriterleri sistematik bir şekilde ele almakta ve hadis rivayet sisteminde yer alan râvilerin Hanefî düşünce sistemiyle bağlantısını tarihsel bağlamda anlamayı hedeflemektedir. Böylece, hadis ilminin erken dönemlerine ışık tutan ve Hanefî râvilerin ilmî katkılarını değerlendiren bir çerçeve sunulmaktadır.

1.1.Hanefî Literatürde Yer Alması

Ravî'nin Hanefiliğine tespit noktasında en önemli ana kriterin ilgili ravinin Hanefî literatür içerisinde yer alması olduğu düşünülmektedir. Bu ise daha çok bir ravinin adının ve görüşünün Zahirü'r-Rivaye eserlerinde yer alıyor olması, Hanefî Fûrû ve Nevâzil eserlerinde görüşüne başvurulması, ravinin nevâdir rivayeti olması gibi unsurları içermektedir. Fûrû ve Nevâzil literatürü Hanefî mezhebinin gelişim süreci içinde mezhep içi görüşlerin derlendiği ve sistematik bir şekilde sunulduğu kaynaklardır. Bir râvinin bu literatürde yer alması, onun mezhebin temel ilkeleriyle uyumlu olduğunu ve mezhep içi doktrin bağlamında kabul edildiğini göstermektedir. Mezhebin literatürü, Hanefî düşüncesinin yalnızca teorik bir yapı değil, aynı zamanda pratik bir uygulama alanı olarak şekillendiğini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, bir râvinin literatürde yer alması, hem ilmî hem de pratik bir kabulün göstergesi olma ihtimalini kendisinde barındırmaktadır. Bir diğer ifade ile bu tür kaynaklarda bir râvinin görüşüne yer verilmesi, mezhebin doktrinel yapısına uygun olduğu ve mezhebin ilmî çevresi tarafından dikkate alındığını ortaya koyma potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, Hanefî literatürde yer almak, mezhep aidiyetinin tespitinde güvenilir bir kriter olarak karşımızda durmaktadır.

1.1.1. Ravinin Zâhirü'r-Rivâye Eserlerinde Yer Alması

Ençakar, Zâhirü'r-Rivâye kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “*Mezheb imamı Ebû Hanîfe'nin meclisinde tartışılıp kayda geçirilmiş mesaili içeren, Şeybânî tarafından düzenlenerek, önceleri Usûl sonraları Asl ve Mebsût olarak ifade edilen kitap(lar) ile yine Şeybânî tarafından telif edilen el-Câmiu's-sağır ve el-Câmiu'l-kebîr*

(*Câmiayn*) isimli *Ebû Hanîfe*, *Ebû Yûsuf* ve *Şeybânî*’nin *fıkhın temel konularına dair görüşlerinin yer aldığı üç temel esere ve bu eserler içinde yer alan mesaile verilen isimdir.*”¹ Ençakar’ın tanımına bakıldığında iki hususun ön planda olduğu görülmektedir. Birincisi, bu eserlerin oluştuğu ortamın Ebû Hanîfe’nin meclisi olduğudur. İkincisi ise, Hanefî mezhebinin temelini oluşturmasıdır. Bu iki husus, Zâhirü’r-Rivâye eserlerinin Hanefî mezhebi açısından önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu konuda Kaya, Zâhirü’r-Rivâye eserlerinden biri olan *el-Asl*’ın, Hanefî çevresinin Kûfe’de faaliyetlerini henüz sürdürdüğü bir dönemi ortaya koyması, Ebû Hanîfe’nin halkasındaki fikhî birikimi en çok yansıtan eser olması ve Ebû Hanîfe’nin meclisinde şekillenmiş olması açısından önemli olduğunu belirtmektedir.²

Zâhirü-rivâye eserleri olan İmam Şeybânî’nin beş eseri, Hanefiler tarafından en fazla nakledilen ve itimat edilen eserler arasında yer alır.³ Bu eserlerde bir kişinin görüşüne yer verilmesi, o kişinin Hanefî mezhebine mensup olduğunu tespit etmek için kuvvetli delillerden biri olarak kabul edilebilir. Buna karşın, bir kişinin yalnızca hadis rivayetinin bu eserlerde yer alması, onun Hanefî olduğu sonucuna ulaşmak için tek başına yeterli bir delil olarak görülmeyebilir. Ancak, eğer bir kişinin görüşleri muteber Hanefî fıkıh eserlerinde bulunuyorsa, bu onun Hanefî olarak değerlendirilebileceği anlamına gelir. Bununla birlikte, kişinin görüşlerinin Hanefî eserlerde yer almaması ve tabakât kitaplarında ismine rastlanmaması durumunda, o kişinin Hanefî olduğu sonucuna varmada daha ihtiyatlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Ayrıca bu eserlerin, Ebû Hanîfe’nin meclisinde tartışılan konulardan oluşması, bu mecliste yer alan kişilerin de fikhî mesai⁴ faaliyetinde bulunduklarını göstermektedir. Bundan dolayı bir ravinin Zâhirü’r-Rivâye eserlerinde yer alması, ilgili ravinin Hanefiliğine işaret eden önemli kriterlerden biri olduğu düşünülmektedir.

¹ Orhan Ençakar, *Nevâdir Literatürü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 36.

² Eyyüp Said Kaya, “Zâhirü’r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/101-102.

³ Kaya, “Zâhirü’r-Rivâye”, 44/101-102.

⁴ Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlal*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 29-30.

1.1.2. Ravinin Hanefî Fürû Fıkıh Literatüründe Yer Alması

Bir ravinin Hanefî mezhebine mensubiyetini tespit etme noktasında, görüşlerinin Hanefî fürû fıkıh literatüründe yer alması önemli bir kriter olarak değerlendirilebilir. Fürû fıkıh eserleri, mezhebin pratik yönünü ve cüz'î meselelere dair ayrıntılı hükümleri ihtiva eden metinlerdir.⁵ Bu eserlerde bir kişinin görüşlerine yer verilmesi, o kişinin Hanefî mezhebi ile doğrudan veya dolaylı bir ilişki içinde olduğuna dair önemli bir işaret olarak kabul edilebilir. Ayrıca fürû fıkıh eserlerinde yer alan görüşlerin, mezhebin pratik meseleler üzerine kurduğu yapıyı yansıtması bakımından da ayrı bir öneme sahip olduğu unutulmamalıdır. Ravinin görüşlerine bu eserlerde yer verilmesi, onun yalnızca teorik bir birikime değil, aynı zamanda mezhebin uygulama sahasındaki içtihatlarına katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, fürû literatüründe yer alan görüşlerin niteliği ve bu görüşlerin mezhebin genel ilkeleriyle uyumluluğu da değerlendirilmelidir. Zira, bir ravinin görüşünün yalnızca bu eserlerde yer alması yeterli olmayıp, bu görüşlerin Hanefî mezhebinin usûlü ve temel kabulleriyle örtüşmesi de gerekmektedir. Bu örtüşme, ravinin mezhep içerisindeki konumunu ve doktrinel bağını daha net bir şekilde ortaya koyduğu düşünülmektedir.

1.1.3. Râvî'nin Hanefî Nevâzil Literatüründe Görüşüne

Başvurulması

Bir râvinin Hanefî nevâzil literatüründe görüşüne başvurulmuş kimselerden olması o râvinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığına işaret eden kuvvetli bir delil olduğu düşünülmektedir. Bunu açıklamak için önce nevâzil'in ne olduğunu, nevâzil eserlerinin neleri kapsadığını ve bir râvinin nevâzil literatüründe görüşünün olmasının ne anlam ifade ettiği açıklanacaktır.

Kaya, nevâzile dair yapmış olduğu çalışmasında, bu kavramın zaman içerisinde değişime uğradığını ifade etmektedir. Bu kavramın tarihsel süreç içerisinde değişime uğramadan evvel fikhî meselelerden yeni ortaya çıkanlarını açıklamak için kullanıldığını ifade etmiştir. Ancak ilerleyen süreç içerisinde kavramın mahiyetinin

⁵ Ahmet Akgündüz, "Fürû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/249-250.

fakihler tarafından ortaya konulan görüşlerin genel adı olarak kullanıldığına değinmiştir. Bunu daha da açıklamak adına aslında nevâzilin kaplamının furû fıkıh konuları olduğunu ancak fıkıh usulünün bu çerçeve içerisinde yer almadığı açıklanmaktadır.⁶ Türkan ise bunları birleştirerek aslında nevâzilin Hanefî mezhebinin selef sonrası alimlerinin furû fıkıha dair ortaya koydukları görüşlerinin genel adı olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak bu ilgili eserler içerisinde selef ulemanın görüşlerinin kat'î suretle yer almayacağı anlamına da gelmemektedir. Her ne kadar onların da dahil olduğu fikhî meseleler ele alınsa da yoğunluğun selef ulema sonrasında ortaya çıkan sorunları odak noktasına aldığı ve bu düzlemde ilerlediği ifade edilebilir.⁷ Bu bağlamda nevâzil, vakıât ve fetâva kavramları arasındaki bağıntının ortak zeminleri ve ayrıştıkları noktaların olduğuna da dikkat çekilmelidir.⁸

Yukarıdan yapılan açıklamalar aslında nevâzil literatürünün çerçevesi çizilmiş olan bir mezhebin- ki bu Hanefîliktir- genel anlamda görüşlerinin yer aldığı eserler olması bakımında oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bir râvinin burada görüşüne başvurulması aslında eserin müellifi tarafından ilgili râvinin görüşüne değer atfedildiği ve Hanefîlik içerisinde değerlendirildiğine işaret ettiği düşünülebilir. Örneğin, Hilâl b. Yahyâ el Basrî'nin, arazi sahibi olan bir kimsenin bu araziyi vakfetmek isterken üç günlük şart muhayyerliği koyması konusunda görüş bildirmesi bu bağlamda incelenebilir. Yani arazi sahibi olan kişi yapmış olduğu vakfıtan dönmek için üç günlük bir mühlet tanımaktadır. Bu bağlamda Ebû Yûsuf, hem bu vakfın geçerli olduğunu hem de şartın geçerli olduğunu yani bu konuda şartın ileri sürülebileceğini ifade etmektedir. Hilâl b. Yahyâ ise bu vakfın batıl olduğunu yani kişinin vakfından üç gün içerisinde döneceğini ifade etmesinin batıl olacağını, bunun da aslında İmam Muhammed'in görüşü olduğunu da ifade etmektedir.⁹ Burada Hilâl b. Yahyâ el-Basrî (ö. 245/860)'nin Hanefî nevâzil literatürü içerisinde bir görüş bildirdiğini, bu görüşün İmam Muhammed'in görüşü ile uyum sağladığını ve Hanefî mezhebi açısından

⁶ Eyyüp Said Kaya, *Hanefî Mezhebinde Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitabı'n-Nevazil'i*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 43-44.

⁷ Mustafa Türkan, *Hicri Altıncı Asır Hanefî Nevazil Edebiyatı*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 29.

⁸ Okan Kadir Yılmaz, *Orta Asya Hanefî Fetva Literatürünün Gelişimi ve İcâre-i Tavile(4/10-6/12. Yüzyıllar)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 30-41.

⁹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsûr*, nşr. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 12/42.

dikkate alınması gereken bir görüş olması hasebiyle Nevâzil literatürü içerisinde yer verildiği görülmektedir. Bu durum ise aslında Hilâl b. Yahyâ'nın Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesini gerektiren unsurun nevâzil literatüründe -mezhebe uyumluluk çerçevesi içerisinde- görüşüne yer verilmesi olduğunu açıkça göstermektedir. Eğer yukarıda verilen İmam Şâfiî ve Süfyan es-Sevrî örneğinde olduğu gibi Hanefî mezhebinin kendi görüşünü ifade etmek yerine ilgili konu hakkında diğer ekollerin alimlerinin verilmesi gibi bir durum olmadığı açıkça gözlemlenmektedir. Ayrıca Hişam b. Ziyad gibi Hanefî mezhebinin önemli eserlerinden birinde herhangi bir rivayetin râvisi konumunda bulunmak gibi bir durumda olmadığı da görülür.

Ancak burada şunun da ifade edilmesi gerekir ki, bizim burada kastettiğimiz husus salt olarak bir râvinin adının buralarda geçiyor olması değildir. Zira eser içerisinde yer alan bir konu tartışılırken karşıt görüşlere de başvurulması doğal olarak karşılanan bir husustur. Örneğin Hanefî mezhebinin önemli eserlerinden biri olan Serahsî'nin *el-Mebsût* adlı eserinde zekât konusunun bir bahsi tartışılırken Süfyan es-Sevrî'nin bu konu hakkındaki görüşünün de verildiği görülmektedir. Hemen peşinden de İmam Şafiî'nin görüşü aktarılmıştır.¹⁰ Bundan dolayı ilgili eserlerde adı geçen her râvinin mutlak Hanefî olduğu anlaşılmamalıdır. Ayrıca bu eserlerde sadece herhangi bir rivayetin râvisi olarak bulunmak, ilgili râvinin Hanefî oluşuna delil değildir. Zira eser içerisinde herhangi bir rivayetin kullanılmış olması ilgili rivayet içerisinde bulunan râviyi de Hanefî yapmaz. Buna örnek olarak ise Hişam b. Ziyad(ö.?) verilebilir. Cessâs'ın Şerhu Muhtasaru't-Tahavî adlı eserinde mess-i zeker konusu tartışılırken nakledilen bir isnad zinciri içerisinde yer aldığı görülmektedir.¹¹ Ancak Hişam b. Ziyad'ın bu eser içerisinde yer alıyor olması onu Hanefî düşünce sistemine nisbet etmeyi gerektirmez. Zira kendisi hakkında tabakat eserlerinde Hanefî olduğuna işaret eden herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Bunlardan ötürü nevâzil eserlerinde kendisinin görüşüne başvurulmuş ya da adı geçen her bir râvi mutlak olarak Hanefî

¹⁰ Serahsî, *Mebsût*, 3/14; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Çudûrî, *Tecrîd*, nşr. Muhammed Ahmed Serrâc, 'Alî Cum'a Muhammed, (Kahire, Darü's-Selam, 2006), 3/1135; Ebû'l-Leyl Naşr b. Muhammed es-Semerikandî, *Uyûnu'l-Mesâil*, thk. Şalâhaddîn en-Nâhî (Bağdat: Maṭba'atü Es'ad, 1966), 45.

¹¹ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, nşr. 'İsmetullâh 'Înâyetullah Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'ir, 2010), 1/393.

olduğu çıkarımında bulunulmasının hatalı olduğu düşünülmektedir. Burada takınılması gereken tavrın, ilgili râvinin hangi bağlamda eser içerisinde yer edindiğinin dikkatlice analiz edilmesidir. Eğer râvi, Hanefî düşüncesini ifade edecek şekilde kabul edilen bir görüşü nakleden konumda ise ilgili râvinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığı ifade edilebilir.

Bayder'in çalışmasında, Hanefî mezhebinin gelişim aşamasında yazılan eserlerden bir türünün de nevâzil eserleri olduğu, buna benzer olarak yalnızca mezhep içerisindeki sahih görüşlerin telif edildiği ya da mezhep içerisinde yer alan tüm kişilerin görüşlerinin verildiği eserlerin varlığından bahsedilmiştir.¹² Burada ifade edilenlere dikkatli bir şekilde bakıldığında, Hanefî mezhebi içerisinde telif edilen eser türleri ortaya konulurken, bu eserlerin içerisine alınan görüşlerin sahibinin, Hanefî mezhebi içerisinde yer alan kimselerden olduğu “ mezhep içerisinde yer alan tüm kişilerin görüşleri” ifadesiyle belirtilmektedir. Bu ise açıkça râvinin Hanefî literatür içerisinde yer alan Nevâzil eserlerinde görüşünün bulunuyor olması hususunu ilgili râvinin Hanefîlik içerisinde olduğuna işaret etmektedir.

1.1.4. Râvinin Nevâdir Rivayeti Olması

Bir râvinin Hanefî mezhebine mensubiyetine işaret eden önemli kriterlerden biri, nevâdir rivayetlerinin naklinde bulunmasıdır. Nevâdir, Hanefî düşünce sisteminin metodolojisini ve fikhî birikimini yansıtan, mezhebin sonraki nesillere aktarımı açısından kritik bir rol oynayan eserlerdir. Bu bağlamda, bir râvinin nevâdir rivayetlerini nakletmiş olması, Hanefî düşünce sistemiyle olan bağlantısını anlamak için dikkate değer bir veri sunmaktadır.

Nevâdir kavramı, Orhan Ençakar'ın yaptığı çalışmalarda, Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarından Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in usûl literatüründe yer almayan veya yer alıp sonradan vazgeçtikleri görüşlerini içerdiği ifade edilmiştir.¹³ Bu görüşlerin talebeleri tarafından düzenlenerek bir literatür oluşturduğu ve Hanefî düşünce sisteminin temel kaynakları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla,

¹² Osman Bayder, *Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkân ve Sınırı (Hanefî Mezhebi Örneği)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 26.

¹³ Ençakar, *Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü*, 70.

nevâdir rivayetleri, Hanefî mezhebine dair bir bilgi aktarımı aracı olmanın ötesinde, Hanefî düşünce sisteminin özgünlüğünü ve sürekliliğini temsil etmektedir.

Bir râvinin nevâdir rivayetlerini nakledebilmesi, Hanefî düşünce sisteminin belirli bir ilmî çevresine ve disiplinine dahil olduğuna işaret eder. Bu durum, râvinin, Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarının ders halkalarına katıldığına, bu derslerde uzun bir süre yer aldığına ve bu düşünce sistemini benimsediğine dair kuvvetli bir delildir. Nevâdir rivayetleri, yalnızca ilmi bir aktarım değil, aynı zamanda râvinin düşünce sistemine olan aidiyetini ortaya koyan bir vasıta olarak değerlendirilmelidir.

Bayder'in ifadesine göre, bir imamın görüşlerinin yazıya geçirilmesi ve bu görüşlerin tercih edilmesi, yazan ya da nakleden kişinin ilgili düşünce sistemiyle olan ilişkisini açıkça ortaya koyar.¹⁴ Bu bağlamda, nevâdir rivayetlerini nakleden bir râvinin, yalnızca bu rivayetlerin bir taşıyıcısı değil, aynı zamanda bu rivayetlerin temsil ettiği düşünce sistemine bağlılığı da söz konusudur. Hanefî mezhebi açısından nevâdir rivayetlerini nakletmiş bir râvi, ilgili mezhebin ilmî ve metodolojik zeminine bağlılığını ifade eden önemli bir figür olarak karşımıza çıkar.

Bu kriterin somut bir örneği, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınacak olan Muallâ b. Mansûr (ö. 211/826)'dur. Kaynaklarda Muallâ b. Mansûr'un nevâdir râvisi olduğu açıkça belirtilmektedir.¹⁵ Bu durum, onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Zira nevâdir râvisi olmanın, yalnızca Hanefî mezhebine aidiyet göstergesi değil, aynı zamanda bu düşünce sisteminin sürdürülebilirliğine katkı sağlayan bir rol olduğu anlaşılmaktadır.

Nevâdir rivayetlerini nakletmek, râvinin Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarının ilmî çevresine uzun süre katılımını gerektiren bir süreçtir. Bu tür bir katılım, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bir râvinin nevâdir rivayetlerini nakletmesi, onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesi açısından güçlü bir delil olarak değerlendirilmektedir.

¹⁴ Bayder, *Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkân ve Sınırı*, 19.

¹⁵ Mehmet Boynukalın, "Mukaddime", *el-Aşl*, müellif. Şeybânî (Beyrut: Dâru'l-İbn Hazm, 2012), 23.

1.2. Tabakât Kaynaklarında Yer Alan Bilgiler

Tabakât eserleri, İslam ilim geleneğinde âlimlerin ve ravilerin ilmî birikimlerini, biyografik özelliklerini ve düşünsel eğilimlerini tespit etmekte önemli bir yere sahiptir. Bu eserlerde yer alan bilgiler, bir ravinin Hanefî mezhebi ile olan ilişkisini doğrudan ifade edebileceği gibi, bu aidiyete dair dolaylı ipuçları da barındırabilir. Mezheplerin erken dönem teşekkül süreçlerinde, bu tür ifadeler, bir ravinin mezhep aidiyetini anlamlandırmada önemli bir temel sunar.

Bu başlık altında, tabakât kaynaklarında ravinin, Hanefî mezhebine yöneldiğine dair ifadeler, "el-Hanefî" nisbesinin ravi hakkında varlığı, Hanefî mezhebinin önde gelen imamlarıyla olan ilmî bağları ima eden nitelemeler ve Hanefî tabakât eserlerinde yer alma gibi unsurlar değerlendirilecektir. Bu tür bilgiler, bir ravinin Hanefî mezhebine aidiyetini açıkça ortaya koyabileceği gibi, bu aidiyetin ihtimal dâhilinde olduğunu da gösterebilir. Bu nedenle, her bir ifade, dönemin ilmî bağlamı ve mezheplerin teşekkül öncesi süreci dikkate alınarak tahlil edilecektir.

1.2.1. Râvî Hakkında Tabakat Eserlerinde Hanefî Mezhebine Yöneldiğine Dair İfade Bulunması

Bir râvî hakkında tabakat eserlerinde "O, Ebû Hanîfe'nin mezhebine meyletmekteydi" şeklinde yer alan ifadeler, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olası bir bağlantısını anlamak açısından önemli bir veri teşkil etmektedir. Bu tür ifadeler, söz konusu tabakat eserini telif eden müellifin veya bu bilgiyi nakleden kişinin, râviyi Hanefî düşünce sistemine mensup gördüğüne dair bir değerlendirme sunduğunu göstermektedir. Ancak bu tür bilgiler, râvinin doğrudan ve kesin bir şekilde Hanefî mezhebine mensubiyeti olarak kabul edilmekten ziyade, tarihsel bağlam içerisinde dikkatle değerlendirilmesi gereken işaretlerdir.

Bu bağlamda, bir râvî hakkında "Ebû Hanîfe'nin mezhebine meyletmekteydi" şeklindeki ifadelerin doğruluğunun test edilmesi için ilave sağlamalar yapılması gerekmektedir. Özellikle, râvinin hoca ve talebe ağına bakılarak, bu çevrede Hanefî düşünce sistemine mensup kişilerin varlığının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Eğer râvinin hocası ya da öğrencileri arasında Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimleri bulunuyorsa, bu durum, ilgili râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağı

güçlendiren bir işaret olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, bu tür ifadelerin birden fazla tabakat eserinde yer alıp almadığı ve hangi eserlerde tekrarlandığı da dikkatle incelenmelidir. Sadece bir kaynaktan yer alan bilgi, râvinin mezhebî aidiyetine dair yeterli bir güvenilirlik sunmazken, farklı müelliflerin aynı bilgiyi aktarması bu ifadeyi daha güçlü bir delil haline getirebilir.

Bu kriterin somut bir örneği olarak Bekkâr b. Kuteybe (ö. 270/884) zikredilebilir. Tabakat eserlerinde, onun hakkında "Ebû Hanîfe'nin mezhebine meyletmekteydi" şeklindeki ifadeler yer almaktadır.¹⁶ Bu bilgi, Bekkâr b. Kuteybe'nin Hanefî düşünce sistemiyle bir ilişki kurmuş olabileceğine işaret etmektedir. Ancak, bu tür ifadelerin doğruluğu, yalnızca müellifin yorumu veya tercihi olarak değil, râvinin ilmî çevresi ve ilişkileri çerçevesinde sağlamalar yapılarak değerlendirilmelidir.

1.2.2. Râvî'nin Hanefî Tabakat Eserlerinde Yer Alması

Hanefî tabakat eserlerinde bir râvinin adının yer alıyor olması onun açısından alındığı eserin ekolü içerisinde görüldüğü göstermektedir. Bir râvinin isminin Hanefî tabakat eserinde geçiyor olması elbette ilgili râvinin bağlı olduğu düşünce sistemi hakkında oldukça önemli ipuçları vermektedir. Ancak bu eserlerde yer alıyor olması Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesine neden olacak kuvvette bir veri olmadığı düşünülmektedir. Bir râvi hakkında Hanefîliğine işaret eden farklı delillerle beraber adının Hanefî tabakat eserlerinde yer alıyor olması ilgili râvinin Hanefî düşünce sistemine mensubiyetini kuvvetlendirirken, râvi hakkında yalnızca adının Hanefî tabakat eserinde zikrediliyor olması da Hanefî düşünce sistemine nispet edecek kesinlikte bir veri olmadığı düşünülmektedir.

Bu kritere örnek olarak ise Mûsâ b. Nasr (ö.263/876) verilebilir. Kendisinin Hanefî tabakat eserleri arasında önemli bir konumda bulunan Abdulkadir el-Kureşî'nin Hanefî tabakatına dair eserinde adının geçtiği görülmektedir.¹⁷ Bu durum Mûsâ b. Nasr açısından Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesini sağlayacak önemli ancak tek başına yeterli olmadığını düşündüğümüz bir veridir. Bundan dolayı

¹⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân 'Ahmed Bustî, *es-Sîkât*, nşr. Şerefu'd-Dîn Ahmed, (Beyrut: Dâ'ru'l-Fikr, 1975), 8/152.

¹⁷ Ebû Muhammed 'Abdulkâdir b. Muhammed 'Abdulkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kutubhâne, 1913), 2/188.

kendisi hakkındaki diğer delillere de bakılarak karar verilmesi daha doğru bir tutum olacaktır.

1.2.3. Râvî'nin Tabakat Eserlerinde el-Hanefî Nisbesiyle Verilmesi

Tabakât eserlerinde bir râviye "el-Hanefî" nisbesinin verilmesi, ilgili râvinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığına dair önemli bir işaret olarak değerlendirilir. Örneğin, Hilâl b. Yahyâ el-Basrî'nin biyografisinde el-Hanefî nisbesi bulunduğu görülmektedir.¹⁸ Ancak, yalnızca bir nisbeden hareketle bir râviyi Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul etmek yanlış sonuçlara yol açabilir. Zira "el-Hanefî" nisbesi, her zaman bir düşünce sistemine aidiyeti ifade etmediği gibi, farklı anlamlar da taşıyabilir.

Bu bağlamda, bir râvinin Hanefî oluşunu tespit ederken "el-Hanefî" nisbesinin varlığı tek başına yeterli bir delil değildir. Örneğin, Necde b. Âmir el-Harevî (ö. 69/688) hakkında da el-Hanefî nisbesi kullanılmasına rağmen, biyografisi incelendiğinde, onun Benî-Hanîfe kabilesine mensup olduğu ve vefat tarihinin Hanefî düşüncesinin oluşum sürecinden çok önceye rastladığı görülmektedir.¹⁹ Bu durum, Necde b. Âmir'i Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul etmenin hatalı bir yaklaşım olacağını göstermektedir.

Öte yandan, Hilâl b. Yahyâ'nın biyografisi detaylı incelendiğinde, onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesini destekleyen pek çok unsur bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla, bir râvi hakkında el-Hanefî nisbesinin bulunması, Hilâl b. Yahyâ örneğinde olduğu gibi, Hanefî düşünce sistemine aidiyeti işaret eden önemli bir delil olabilir; ancak bu tür bir nisbenin varlığı her durumda aynı sonucu doğurmaz. Nisbenin anlamını ve râvinin tarihî bağlamını dikkate alarak daha kapsamlı bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

¹⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve Vefayat'ül-Meşahiri'l-Âlam* nşr. Dr. Beşşar Avvad Maruf, (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, 2003) 18/529.

¹⁹ Ebû 'Ubeydullâh Muhammed b. 'İmrân Merzubânî, *Mu'cemu's-Şu'arâ* nşr. Fritz Krenkow, (Beyrut: Mektebetu'l-Ğutsî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982), 196.

1.2.4. Râvî Hakkında “Re’y Ehli” ve “Fakihtir”

Tarzında İfadeler Kullanılması

İslam ilim geleneğinin ilk yılları düşünüldüğünde toplum içerisinde ehl-i hadîs ve ehl-i re’y ayrımı olduğu bilinmektedir. Farklı çalışmalar içerisinde pek çok defa açıklandığından dolayı detayına girilmeden bu ayrımdan hareketle râvinin Hanefîliğine nasıl bir veri dayanağı olacağı ifade edilecektir. İlgili dönemde var olan bu iki farklı düşünce sistemi râvilerin hangi ekollere bağlı olduğu açıkça göstermektedir. Re’y düşüncesinin yapısı ile Hanefî düşünce sisteminin yapısı birbirine uyum sağladığında dolayı bir râvi hakkında bu iki ifadenin kullanılması râvinin Hanefî olup olmadığını tespit noktasında bazen işleri çıkmaza sokabilmektedir. Zira ilgili dönemde bu tarz kavramlarının birbirinden ayrışması ilgili kavramların ıstılahlaşması sonra da bunun ilim dünyasında şüyu bulmasıyla gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bundan dolayı daha ıstılah haline gelmemiş olan Hanefîlik ve re’y kavramları birbirleri yerine kullanılabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Dolayısıyla bir râvi hakkında “re’y sahibidir” tarzı ifadeler, râvinin hangi düşünce yapısına sahip olduğu noktasında oldukça önemli fikirler uyandırmaktadır. Bundan dolayı bir râvi hakkında bu ifadenin kullanılmış olması râvini Hanefî düşünce sistemine yakın olduğuna dair önemli bir veri olarak karşımızda durmaktadır.

Buna karşın söz konusu bu ifade, râvinin doğrudan Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesini gerektirecek yeterlilikte değildir. Zira re’y ehli ifadesi ilk dönem içerisinde yalnızca Ebû Hanîfe’nin ashâbı hakkında kullanılmamaktadır.²⁰ Tüm bu ifade edilenlerden sonra bir râvi hakkında “re’y sahibidir” şeklinde ifade kullanılması, râvinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesine önemli bir delil olma ihtimali bulunmasına karşın hakkında her “re’y sahibidir” ifadesi kullanılan râvinin de Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmemesi gerekmektedir.

Bir diğer husus ise bir râvi hakkında “fakihtir” ifadesinin kullanılması durumudur. Bu durum, bir râvinin hangi vâfa sahip olduğunu açıkladığı görülmektedir. Râvinin fakih olduğuna dair ifade edilen bilgi ilgili râvinin Hanefî düşünce sisteminde yer aldığı yönünde bir fikir oluşturabilir. Farklı verilerle

²⁰ Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 77.

desteklenmesi durumunda hakkında fakih ifadesi kullanılan râvinin Hanefîliğinden söz edilebilir. Ancak, bir râvinin fakih oluşu o râviyi doğrudan Hanefî düşünce sistemi içerisine dahil etme sonucunu doğurmaz. Zira diğer mezheplerin içerisinde yer alan râviler için de fakih nitelemesi pek tabii şekilde yapılabilir. Böyle bir ihtimalin varlığı râviyi doğrudan Hanefî kabul etmeye engeldir.

Buna örnek olarak İbrâhim b. Yûsuf (ö.239/853) verilebilir. Zira onun hakkında tabakat eserlerinde hem re'y düşüncesine sahip olduğu hem de fakih nisbesi ile nitelendiği görülmektedir.²¹ İbrâhim b. Yûsuf hakkında verilen bu ifadeler ilk etapta onun nasıl bir düşünce yapısına sahip olduğuna işaret edebilir. Zira bu verilere göre kendisinin net bir şekilde re'y düşünce sistemi içerisinde kabul edildiği görülmekle beraber buna ek olarak ve bununla bağıntılı olarak fakih nisbesinin de kendisi hakkında kullanılmış olması önemlidir. Bu ise İbrâhim b. Yûsuf'u doğrudan Hanefî düşünce sisteminde kabul etmeyi gerektirecek yeterlilikte olmasa da kendisi hakkında var olan Hanefîliğine işaret edecek diğer verilerle beraber değerlendirildiğinde onun Hanefîliğini destekleyici bir unsur olabileceği düşünülmektedir.

1.3. Hanefî İsimlerle Etkileşim

Hanefî mezhebi, ilmî ve düşünsel mirasının bir bölümünü, önde gelen imamlar ve onların çevresinde şekillenen ilmî ilişkiler aracılığıyla inşa edildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, bir râvinin Hanefî mezhebi ile olan ilişkisini değerlendirirken, mezhebin önde gelen isimleriyle olan bağları, mezhebe aidiyetin tespitinde önemli bir veri sunmaktadır. Bu bağ, hem doğrudan ifadelerle hem de ilmî ve düşünsel etkileşimler yoluyla anlaşılabilir.

Bu başlık altında, bir râvinin Hanefî mezhebinin temel yapısını şekillendiren isimlerle olan ilişkileri ele alınacaktır. Hanefî düşünce sisteminin önde gelen imamlarının ashabından sayılmak, bu isimlerden fıkıh eğitimi almak ve rivayette bulunduğu kimseler arasında Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerin bulunması gibi unsurlar, bu bağlamda değerlendirilecektir.

²¹ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl* nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980), 2/251-254; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakḍi'r-Ricâl*, nşr. Muhammed Rıdvân, (Dimaşk: Mu'essesetu'r-Risâle, 2009), 1/108.

1.3.1. Râvî'nin Hanefî Düşünce Sisteminin Önde Gelen

İmamlarının Ashabından Sayılması

Bir râvinin, Hanefî düşünce sisteminin önde gelen imamlarının ashabından kabul edildiğine dair tabakat eserlerinde yer alan ifadeler, onun Hanefî düşünce sistemiyle olası ilişkisini anlamak açısından önemli bir delil sunmaktadır. Klasik İslâm literatüründe sıklıkla kullanılan "ashâb" kavramı, bir râvinin hocasıyla ilmî bağını ve bu bağ üzerinden gelişen ilişkisini ifade etmektedir.²² Bu kavram, bir râvinin hocasının ilim halkasına düzenli olarak katıldığını, onun ilmî birikiminden yararlandığını ve bu bağlamda hocasıyla düşünsel bir etkileşim kurmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Bayder, "ashâb" kavramının İslâm hukuku bağlamında bir tür müntesiplik anlamına geldiğini belirtmektedir.²³ Bu durum, "ashâb" kelimesinin yalnızca öğrenci-hoca ilişkisinin ötesinde, hocanın temsil ettiği düşünce sistemine yönelik bir aidiyeti de ima edebileceğini göstermektedir. Örneğin, Nesâî, Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî'nin öğrencilerini ifade ederken "ashâb" kelimesini kullanmakta ve bu öğrencilerin hocayla olan ilmî ve düşünsel bağlarını açıkça vurgulamaktadır. Bu bağlamda, "ashâb" kavramı, bir râvinin hocasının ilmî ve düşünsel çevresiyle bağ kurma ihtimalini değerlendirmek için dikkate değer bir kavramdır.

Bir örnek olarak, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö. 215/830)'nin durumu zikredilebilir. Tabakat eserlerinde, onun Ebû Yûsuf'un ashabından olduğu ifade edilmektedir.²⁴ Bu bilgi, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin Ebû Yûsuf'un ilmî halkasında bulunduğunu ve bu bağlamda Hanefî düşünce sistemine bir tür yakınlık geliştirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu bilgi, kesin bir mensubiyet iddiasından ziyade, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağını değerlendirme açısından önemli bir işarettir.

Bir râvinin bir hocanın ashabından sayılması, o râvinin hocasının düşünce sistemine belirli bir düzeyde bağlılık geliştirmiş olma ihtimalini ortaya koyduğu gibi, yalnızca hocasından ilim tahsil etmiş olma durumunu da barındırmaktadır.

²² Muhammed Enes Topgöl, *İsnâdın Satır Araları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 117.

²³ Bayder, *Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkân ve Sınırı*, 31.

²⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/548.

Dolayısıyla, bu tür bir bilgi, râvinin mezhebe kesin bir mensubiyetini kanıtlamak yerine, onun ilmî ve düşünsel yakınlık derecesini anlamak için bir başlangıç noktası sunar. Bu bağlamda, bir râvinin bir hocanın ashabından kabul edilmesine dair veriler, doğrudan kesin bir aidiyet iddiası taşımaktan çok, râvinin ilmî bağlamdaki konumunu ihtimaller çerçevesinde anlamlandırmaya olanak sağlamaktadır.

Bu tür bir bilgi, diğer delillerle desteklenmediği sürece, tek başına kesin bir hüküm ifade etmez. Örneğin, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle bağlantılı başka karineleri bulunuyorsa, bu veriler bir arada değerlendirilerek daha güçlü bir sonuca ulaşılabilir. Bu nedenle, bir râvinin Hanefî düşünce sistemine mensubiyetine yönelik böyle bir veriyi, diğer kriterler ışığında ihtimaller çerçevesinde değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Sonuç olarak, bir râvinin Hanefî imamların ashabından kabul edilmesi, onun Hanefî düşünce sistemiyle olan bağını anlamak için önemli bir işaret sunmaktadır. Ancak bu tür bilgilerin tarihsel bağlamda, ihtimaller çerçevesinde ve diğer delillerle birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu yaklaşım, mezhep öncesi döneme ait râvilerin ilmî ve düşünsel bağlarını daha tutarlı ve sağlıklı bir şekilde anlamlandırmayı mümkün kılacaktır.

1.3.2. Râvî'nin Hanefî İsimlerden Fıkıh Eğitimi Almış Olması

Bir râvi hakkında “fıkıh eğitimini aldı” ifadesi, onun ilmî yönelimi ve düşünsel bağları hakkında önemli bir veri sunmaktadır. Bu tür ifadeler, râvinin fikhî birikimini tahsil ettiği hocasıyla ve hocasının temsil ettiği düşünce sistemiyle bir ilişki kurmuş olabileceğine işaret etmektedir. Hocasından fıkıh tahsili yapmış olmak, genellikle hocanın görüşlerini belirli bir düzeyde benimsemeyi ve bu bağlamda bilinçli bir tercih yapmayı gerektirir. Ancak, bu tür bir ilişkinin daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi için başka verilerle desteklenmesi gerektiği açıktır.

Bir râvinin bir hocadan fıkıh tahsil etmiş olması, yalnızca ilmî bir aktarımı değil, aynı zamanda hocanın temsil ettiği düşünce sistemine yakınlık geliştirme ihtimalini de barındırmaktadır. Bu durum, ilgili râvinin Hanefî düşünce sistemine mensubiyeti açısından güçlü bir işaret olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, yalnızca bu bilgiye dayanarak râvinin kesin olarak Hanefî düşünce sistemine mensup

olduğunu iddia etmek yerine, bu tür bir verinin diğer delillerle birlikte ele alınması daha sağlıklı bir değerlendirme yapmayı mümkün kılacaktır.

Bu kritere örnek olarak İbrâhim b. Rüstem (ö. 210/825) zikredilebilir. Kaynaklarda, onun Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimlerinden olan İmam Muhammed'den fıkıh eğitimi aldığı ifade edilmektedir.²⁵ Bu bilgi, İbrâhim b. Rüstem'in İmam Muhammed'in ders halkasına uzun bir süre devam ettiği veya onunla ilmî bir çerçevede yakın bir ilişki kurduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Zira İmam Muhammed gibi bir isimden fıkıh tahsil etmek, genellikle belirli bir süre boyunca yoğun bir ilmî etkileşim içinde olmayı gerektirir. Bu bağlamda, İbrâhim b. Rüstem'in İmam Muhammed'den fıkıh eğitimi almış olması, onun Hanefî düşünce sistemiyle olan bağını anlamada önemli bir veri sunmaktadır.

Ancak bu bilgi, kesin bir aidiyet iddiasından ziyade, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağlantısını değerlendirme imkânı sunan bir delil olarak ele alınmalıdır. Fıkıh eğitimiyle ilgili bu tür ifadeler, râvinin diğer ilmî bağları ve biyografisindeki diğer unsurlarla birlikte değerlendirilmelidir. Örneğin, râvinin hocaları ve talebeleri arasında Hanefî düşünce sistemine mensup kişilerin varlığı veya tabakat eserlerinde Hanefîlikle ilişkilendirilen başka ifadelerin bulunması, bu tür bir bağın daha güçlü bir şekilde kurulmasını sağlayabilir.

Sonuç olarak, bir râvinin Hanefî isimlerden fıkıh tahsil ettiğine dair ifadeler, onun Hanefî düşünce sistemiyle olası bağlantısını anlamak için önemli bir delil sunmaktadır. Ancak bu tür bilgilerin, tarihsel bağlam ve ihtimaller çerçevesinde yorumlanması ve diğer delillerle desteklenmesi gerekmektedir. Böylelikle, mezhep öncesi döneme ait râvilerin ilmî ve düşünsel bağları daha sağlıklı bir zeminde değerlendirilebilecektir.

1.3.3. Râvî'nin Rivayette Bulunduğu Kimseler Arasında Hanefî

Mezhebinin Önde Gelen İsimlerin Bulunuyor Olması

Tabakat eserleri, bir râvi hakkında detaylı bilgi sunan en önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eserlerde, râvinin rivayette bulunduğu kişiler genellikle "روى عن" ifadesiyle belirtilir ve bu bilgi, râvinin ilmî temaslarını anlamak açısından

²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/24; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/37; Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâli el-Mısri, *Tâcu't-Terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/87.

önemli bir veri sağlar. Özellikle, bir râvinin rivayette bulunduğu kimseler arasında Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimlerinin yer alması, onun Hanefî düşünce sistemiyle olası bir bağını değerlendirme açısından dikkate değerdir.

Ancak, bir râvinin yalnızca rivayette bulunduğu kişiler üzerinden doğrudan bir düşünce sistemiyle ilişkilendirilmesi, yeterli bir değerlendirme yöntemi değildir. Zira bir râvinin bir hocadan rivayette bulunması, uzun süreli bir hoca-talebe ilişkisinden kaynaklanabileceği gibi, tek seferlik bir karşılaşmanın veya hadis meclisinde kısa süreli bir bulunmanın neticesi de olabilir. Bu tür durumlar, râvinin hocasıyla olan bağını anlamlandırmada tek başına yeterli bir veri sunmamaktadır.

Bir râvinin, rivayette bulunduğu hoca ile aynı düşünce sistemine mensup olduğuna dair daha güçlü bir değerlendirme yapabilmek için, bu bilgiye ek olarak başka karinelerin de varlığı gereklidir. Örneğin, râvinin diğer ilmî ilişkileri, biyografisinde yer alan ifadeler veya Hanefî düşünce sistemine mensubiyeti işaret eden başka verilerle bu bilgi desteklenmelidir. Bu tür bir bütüncül yaklaşım, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağını anlamada daha sağlam bir zemin oluşturacaktır.

Bu kritere örnek olarak Hammâd b. Düley zikredilebilir. Tabakat eserlerinde, Hammâd b. Düley'in rivayette bulunduğu kimseler arasında Ebû Hanîfe'nin de yer aldığı belirtilmektedir.²⁶ Bu bilgi, Hammâd b. Düley ile Ebû Hanîfe arasında bir etkileşim olduğunu göstermektedir. Ancak, bu etkileşim, doğrudan bir hoca-talebe ilişkisi veya aynı düşünce sistemine mensubiyet gibi kesin bir sonuca varmak için yeterli değildir. Bununla birlikte, Hammâd b. Düley'in biyografisinde Hanefî düşünce sistemiyle bağlantısını işaret eden başka delillerle birlikte ele alındığında, Ebû Hanîfe'den rivayette bulunması, onun Hanefî düşünce sistemine olan yakınlığına dair güçlü bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bir râvinin rivayette bulunduğu kimseler arasında Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimlerinin bulunması, tek başına kesin bir mensubiyet göstergesi olmamakla birlikte, diğer destekleyici verilerle birlikte değerlendirildiğinde, râvinin Hanefî düşünce sistemi içerisindeki olası yerini anlamak için önemli bir katkı sağlamaktadır.

²⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/237.

1.4. Hanefî Râvîleri Tespit Kriterlerinin Tatbiki

Bu çalışmada, râvilerin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağıını tespit etmek amacıyla belirli kriterler esas alınmıştır. Söz konusu kriterler, birbirinden tamamen ayrı birer veri olarak ele alınmadığı gibi, yalnızca birbirine bağlı şekilde de değerlendirilmemiştir. Her bir kriter, râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan olası ilişkisini anlamak için kendi başına değer taşıyan bir unsur olmakla birlikte, diğer kriterlerle birlikte incelendiğinde daha güçlü ve kapsamlı bir delil haline gelmektedir.

Örneğin, bir râvinin Hanefî düşünce sisteminin önde gelen imamlarının ashabından sayıldığı şeklindeki bir ifade, ilgili râvinin Hanefî düşünce sistemiyle ilişkisinin anlaşılmasında dikkate değer bir bilgi sunmaktadır. Ancak bu tür bir veri, dönemin tarihsel bağlamı ve mezhep yapısının tam olarak oluşmadığı bir süreçte, râvinin kesin bir şekilde Hanefî olduğunu iddia etmek için tek başına yeterli kabul edilmemektedir. Bu tür bir ifade, aynı râvi hakkında Hanefî mezhebine meyletmekte olduğu veya Hanefî literatürde görüşüne başvurulduğu gibi başka delillerle desteklendiğinde, daha güçlü bir anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla, bir râviye dair birden fazla kriterin bir arada bulunması, onun Hanefî düşünce sistemiyle olan bağıını daha tutarlı ve kapsamlı bir şekilde değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Kriterlerin bir arada değerlendirilmesi, râvilerin Hanefî düşünce sistemiyle olası bağlarının daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin, bir râvinin hem Hanefî tabakat eserlerinde yer alıyor olması hem de Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimlerinden birinin ashabından sayılmış olması, bu râvinin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağlantısını güçlendiren deliller olarak değerlendirilmektedir. Ancak, bir râvi hakkında yalnızca bir kriterin bulunması durumunda, bu veri diğer destekleyici unsurlarla birlikte incelenerek bir değerlendirme yapılması gerektiği unutulmamalıdır.

Bu yaklaşım, dönemin tarihî ve ilmî bağlamının belirsizliklerini göz önüne alarak ihtimalli bir değerlendirme yapmayı esas almaktadır. Râvilere ilişkin sunulan kriterler, onların Hanefî düşünce sistemiyle olan bağlarını kesin olarak kanıtlamaktan ziyade, bu bağın varlığına işaret eden deliller sunmayı amaçlamaktadır. Bir râvi hakkında birden fazla kriterin bir arada bulunması, onun Hanefî düşünce sistemiyle ilişkisinin daha güçlü bir şekilde ortaya konmasını sağlamaktadır.

Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan kriterler, râvilerin Hanefî düşünce sistemiyle olan bağlarını anlamaya yönelik çok boyutlu bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Her bir kriter, hem tek başına hem de diğer kriterlerle birlikte değerlendirilerek, Hanefî râvilerin tespitine yönelik nesnel, sistematik ve tarihî bağlama uygun bir yöntem ortaya koymaya çalışmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HİCRÎ İKİNCİ ASIRDA HANEFÎ RÂVÎLER

2.1. Hicrî İkinci Asırda Hanefî Râvîler

Çalışmanın birinci bölümünde, râvilerin Hanefî mezhebiyle olan ilişkilerini tespit etmeye yönelik belirlenen kriterler ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuş ve bu kriterlerin uygulanmasına dair genel bir çerçeve sunulmuştur. Bu bölümde, Hicrî 2. asırda yaşamış, Hanefî düşünce sistemine mensubiyetleri muhtemel olan râviler ele alınacaktır. Böyle bir dönemsel sınırlama, râvilerin mezheple olan muhtemel ilişkilerinin tarihî bir bağlamda incelenmesine de olanak sağlamaktadır.

Bu çerçevede, râvilerin biyografik bilgileri titizlikle incelenecek, rivayette bulundukları ve kendilerinden rivayette bulunan kişiler üzerinden ilmî çevreleri ve mezhep bağlantılarına dair ipuçları tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, haklarındaki cerh ve ta'dil değerlendirmeleri dikkate alınarak hadis ilmindeki konumları tespit edilecektir. Bunun yanı sıra, râvilerin rivayet ettikleri hadislerin sayıları da ortaya konulacak ve bu sayılar ışığında râvilerin hadis ilmi içerisindeki etkinlikleri değerlendirilecektir.

Son olarak, râvilerin Hanefî düşünce sistemine mensubiyetine işaret eden doğrudan veya dolaylı veriler, belirlenen kriterler doğrultusunda analiz edilecek ve bu analizler neticesinde râvilerin Hanefî mezhebiyle olan olası bağları kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

2.1.1. Züfer b. Hüzeyl

Tam adı Ebü'l-Hüzeyl Züfer b. el-Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basrî'dir. Hicri 110 yılında doğduğu²⁷ hicri 158 yılında ise vefat ettiği söylenmektedir.²⁸

²⁷ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk. Muhammed Eymen eş-Şibravî, (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, 2006), 7/ 144.

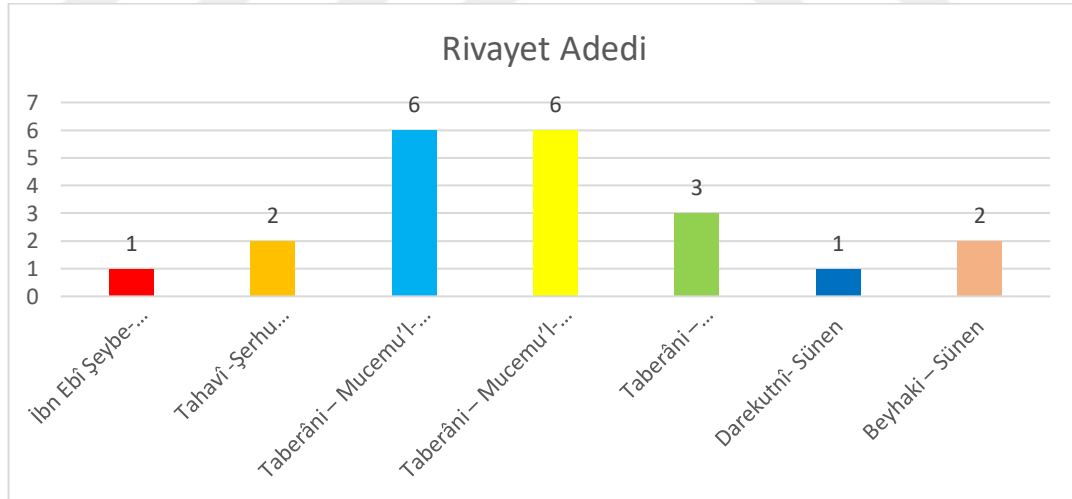
²⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, nşr. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 2/476.

Kendisinin rivayette bulunduğu kişiler arasında Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760),²⁹ A'meş (ö. 148/765), İsmail b. Ebî Hâlid (ö. 146/763), Ebû Hanîfe, Muhammed b. İshak, Haccâc b. Ertat (ö. 145/762) bulunmaktadır.³⁰

Züfer b. Hüzeyl'den rivayette bulunanlar ise, Şeddad b. Hukeym el-Belhî (ç. 213/830),³¹ Hasan b. İbrahim el-Kirmânî, Eksem b. Muhammed, Hakem b. Eyyûb, Malik b. Fudeyk'tir.³²

Kendisi hakkında cerh-tadil alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Sa'd, onun re'y hususunda derinleştiğini ifade etmiştir.³³ İbn Hibban, Züfer b. Hüzeyl'in mutkin, hafız olduğunu ve az hata yaptığını belirtmiştir.³⁴ Zehebî de Züfer b. Hüzeyl'in fıkhi kişiliğine açıkça işaret etmekte, onun hadis alanında da bilgi sahibi olduğuna değinmektedir.³⁵ İbn Hacer de onun saduk ve sika olduğunu bildirmiştir.³⁶

Züfer b. Hüzeyl'in hadis eserlerinde toplamda 21 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair detaylı bilgi aşağıdaki grafikte verilmiştir.

²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/339.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/ 144.

³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/339.

³² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/ 144.

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *eş-Tabakât*, nşr. 'Alî Muhammed 'Omer, (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001), 8/509.

³⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/339.

³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/ 144.

³⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 2/476

Grafik. 2.1. Züfer b. Hüzeyl'in Rivayet Adedi

İbn Ebî Hatim, re'y sahibi olduğunu ifade etmiştir.³⁷ İbn Hibban, onun Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğunu söylemiştir.³⁸ Fıkıhı, Kur'an gibi ezberleyen 4 kişiden birinin de Züfer b. Hüzeyl olduğu nakledilmiştir.³⁹ Zehebî de Züfer b. Hüzeyl'in, fakih ve müctehid olduğunu, Ebû Hanîfe'den fıkıh eğitimi aldığını vurgulamıştır.⁴⁰ İbn Hacer de onun fakih kişiliğine işaret etmiştir.⁴¹

Ayrıca Züfer b. Hüzeyl'in haneî tabakat eserleri içerisinde de yer edindiği görülmektedir.⁴² Onun hakkında el-haneî nisbesinin de kullanıldığı görülmektedir.⁴³ Haneî literatür içerisinde adının Zâhirü'r-Rivâye eserlerinde⁴⁴ ve Haneî fûru fıkıh eserlerinde görüşüne başvurulduğu görülmektedir.⁴⁵

2.1.2. Ubeydullah b. Hasan b. Hüseyin

Tam adı Ubeydullah b. Hasan b. Hüseyin b. Ebî'l-Hüseyin el-Haşhaş el-Anberî'dir. Yaklaşık olarak hicrî 100 senesinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.⁴⁶ Basra'da kadılık yaptığı nakledilir.⁴⁷ Hicrî 168 yılında vefat etmiştir.⁴⁸

Kendisinin rivayette bulunduğu kişiler şunlardır; Humeyd et-Tavîl,⁴⁹ Hâlid b. Hazza,⁵⁰ Dâvûd b. Ebî Hind, Saîd el-Cerîr,⁵¹; Kendisinden rivayette bulunan

³⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Beyrut: Tab'atu Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifî'l-'Osmâniyye, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1952), 3/608.

³⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/339.

³⁹ Ebû 'Abdullâh el-Hüseyn b. 'Alî b. Muhammed b. Ca'fer es-Saymerî el-Haneî, *Ahbabu Ebî Hanîfe ve 'Ashâbuhu*, (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1985), 74.

⁴⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/ 144.

⁴¹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 2/476

⁴² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mu'diyye*, 243.

⁴³ Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halîfe Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl* nşr. Maḥmûd 'Abdulkâdir el-Arnâvût, (İstanbul: IRCICA, 2010), 2/11.

⁴⁴ Şeybânî, *el-Asl*, 1/296; 2/367; 7/73; 4/195.

⁴⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 2/359; Semerkandî, *Uyûnu'l-Mesâ'il*, 1/334; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 6/3044; Ebû'l-Hasan. 'Alî b. Hüseyn b. Muhammed Haneî es-Suğdî, *en-Nutef fi'l-Fetvâ*, nşr. Şalâhuddîn en-Nâhî, (Amman, Beyrut: Dâru'l-Furkân/ Muessesetu'r-Risâle, 1984), 1/340; 'Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Haneî Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i fi Tertîbi's-Şerâ'i*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1986), 1/102.

⁴⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449; Safedî. Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât* nşr. Ahmed el-Arnâ'ût, (Beyrût: Dâru İbn Abbas, 1962), 19/244.

⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/152; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

⁴⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/152; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/152.

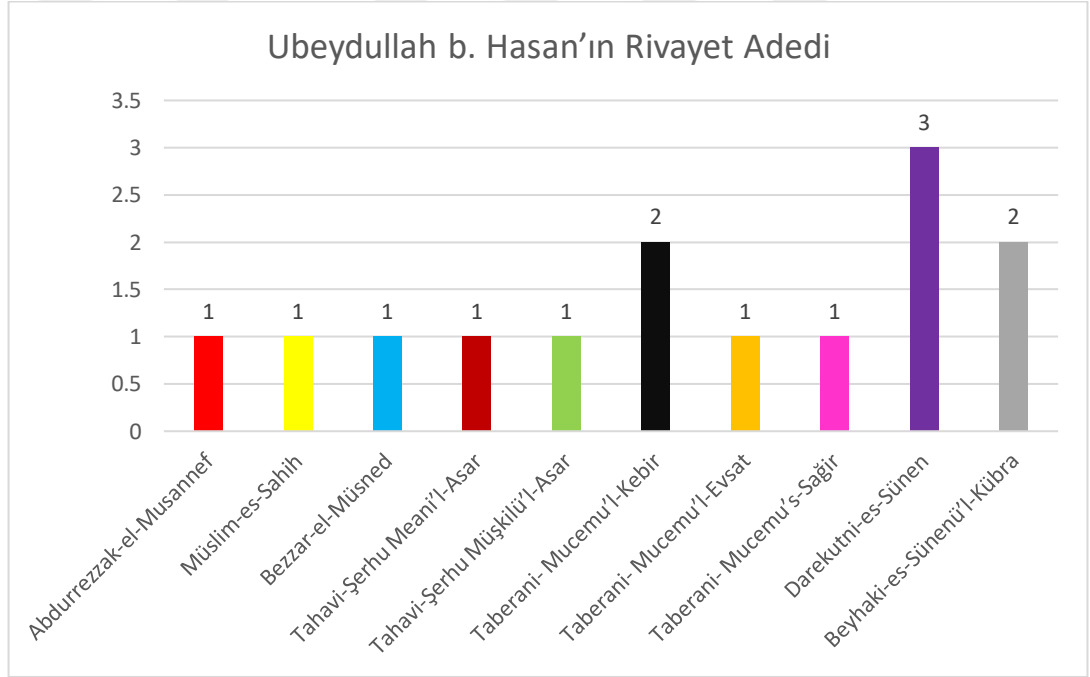
⁵⁰ Ebû Bekr 'Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. İbrâhîm b. Mencûyeh, *Ricâlu Şahîhi Muslim*, nşr. 'Abdullâh el-Leysî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 2/10; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

⁵¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

talebelerinden bazıları ise şunlardır; Abdurrahman b. Mehdî,⁵² Muâz b. Muâz,⁵³ Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'dir.⁵⁴

Cerh-ta'dîl alimleri kendisi hakkında şöyle değerlendirmelere bulunmuşlardır; İbn Hibbân onun fakih olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁵⁵ Zehebî de sika olduğunu iddia etmiştir.⁵⁶ Nesâî de onu sika kabul edenler arasındadır.⁵⁷ İbn Hacer de "sikadır, fakihtir" demiştir.⁵⁸

Ubeydullah b. Hasan'ın hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 14 rivayeti olduğu tarafımıza tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair geniş bilgi aşağıdaki grafikte gösterilecektir.

Grafik 2.2. Ubeydullah b. Hasan'ın Rivayet Adedi

⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/152.

⁵³ İbn Mencuyeh, *Ricâlu Şahîhi Muslim*, 2/10; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

⁵⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/152.

⁵⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

⁵⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/449.

⁵⁸ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, 1/637.

İbn Hibbân onun hakkında “Kûfeliler’in mezhebine yönelik fikhî bakış açısı vardı” demiştir.⁵⁹İbn Hibbân’ın bu ifadesi aslında Ubeydullah b. Hasan’ın Kûfelilere yakın olduğunu yani re’y düşünce sistemi içerisinde yer aldığını göstermektedir. İşte bundan dolayı da Ubeydullah b. Hasan’ın re’y düşünce sistemi içerisinde yer aldığını ifade edebiliriz.

Ayrıca onun Ebû Yûsuf’un ashabından olduğu ve ilmini ondan aldığı ifade edilmiştir.⁶⁰Buna ek olarak bazı kaynaklarda Ebû Hanîfe’nin öğrencileri arasında da sayıldığı görülmektedir.⁶¹ Bir diğer Hanefî olduğunu düşündüğümüz Muhammed b. Şucaa’ da, Ubeydullah b. Hasan b. Hüseyin’den fıkıh ilmini tahsil ettiği ifade edilmektedir.⁶² Burada ifade edilen veriler neticesinde Ubeydullah b. Hasan’ın Hanefî düşüncesinin önde gelen imamlarından Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’tan ders almış olması, Ebû Yûsuf’un ashabından sayılması ve fikhî bakış açısını da ondan almış olması oldukça önemlidir. Zira hem mezheb imamlarından en önemli iki ismine talebelik yapmış olması hem de ashabından sayıldığı ve fikhî bakış açısını kazanmış olması, onların ders halkalarına uzun süre devam ettiğini bizlere göstermektedir. Kişinin bir hocanın ashabından sayılması ve ondan fikhî bakış açısının kazandığının ifade edilmesi ancak onunla uzun süre birlikteliğini gerekli kılmaktadır. Ubeydullah b. Hasan-Ebû Hanîfe-Ebû Yûsuf üçgeninde de böyle bir ilişki bulunduğu nakledilen veriler çerçevesinde düşünülebilir.

Yukarıda yer alan ilgili pasaj içerisinde nakledilen Ubeydullah b. Hasan-Muhammed b. Şüca’a dair var olan hoca talebelik ilişkisi de dikkat çekicidir. Zira çalışmamız içerisinde Muhammed b. Şüca’ da Hanefî kabul edilmesi kuvvetle muhtemel râviler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Ubeydullah b. Hasan’ın Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığını ve fıkıh ilmini kendisinden tahsil eden Muhammed b. Şüca’ın da Hanefî râviler arasında yer alması aslında onların birbirlerinin Hanefî olmalarını destekleyen bir husustur. Zira Hanefî hocadan ders almak kadar Hanefî bir talebeye ders vermek her iki tarafından Hanefîliği destekler

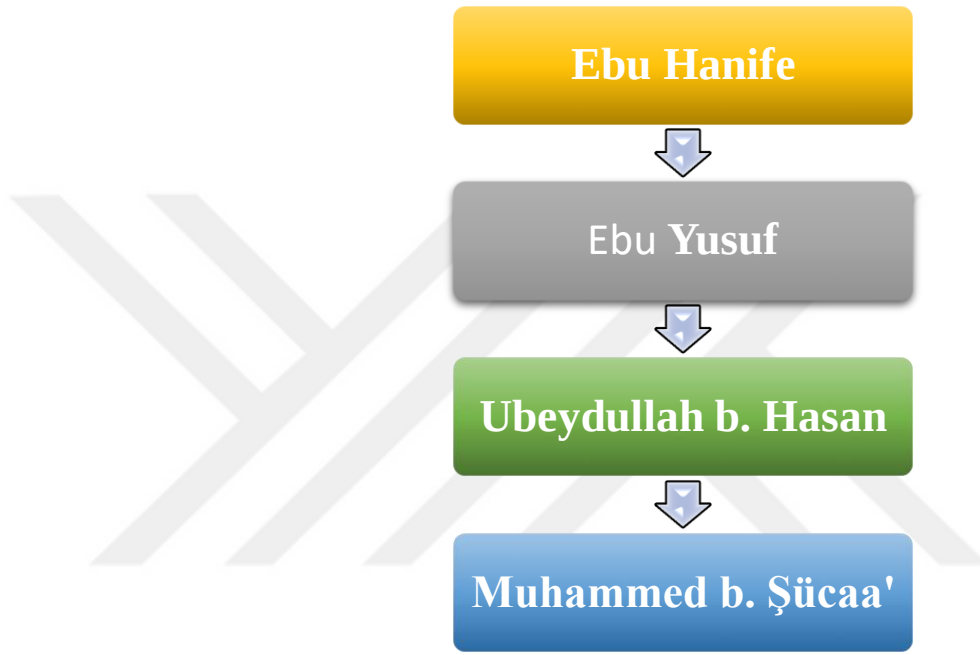
⁵⁹ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Meşâhîru ‘Ulemâi’l-Emsâr ve A’lâmu Fuḡahâ ‘i’l- ‘Aḡâr*, nşr. Merzûk ‘Alî İbrâhîm, (Mansûre: Dâru’l-Vefâ’, 1991), 1/251.

⁶⁰ Saymerî, *Aḡbâru Ebî Hanîfe*, 1/162; Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Muḏiyye*, 1/204.

⁶¹ Zehebî, *Menâkıbu’l-İmâm Ebî Hanîfe*, 1/61.

⁶² Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Muḏiyye*, 1/204.

mahiyettedir. Ancak burada eleştirilmesi imkân dahilinde olan Hanefî bir talebesinin olması ilgili hoca açısından Hanefî oluşuna her zaman delil olmayacağı da ifade edilmelidir. Ayrıca paragrafın başından itibaren nakledilen verilere bakıldığında aslında Ebû Hanîfe-Ebû Yûsuf-Ubeydullah b. Hasan-Muhammed b. Şüca' arasındaki bağ açıkça görülmektedir.

Şekil 2.1: Ubeydullah b. Hasan’ın Hanefî Düşünce Sistemi İçerisindeki Silsilesi

Burada var olan bağ şu anda ele alınan râvi olan Ubeydullah b. Hasan açısından Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığı ve burada hem hoca hem de talebe rolünde olmasından ötürü Hanefî sisteminin devam etmesinde kritik bir rol oynadığı görülmektedir.

Ubeydullah b. Hasan, Ebû Yûsuf’tan şunu nakletmiştir “ Kur’an mahluk değildir diyen ilk kişi Ebû Hanîfe’dir.”⁶³ Ancak bu rivayetin tam tersini ise İbn Hibbân yine aynı tarikle “Kur’an’ın mahluk olduğunu söyleyen ilk kişi Ebû Hanîfe’dir”⁶⁴

⁶³ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî‘ ed-Dabbî, *Âḥbâru’l-Ḳudât*, nşr. ‘Abdul‘azîz Muştafâ Merâġî, (Beyrut: Mektebetu’t-Ticâriyyetu’l-Kubrâ, 1947), 3/257-258.

⁶⁴ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Mecrûḥîn mine’l-Muḥaddişîn*, nşr. Ḥamdî ‘Abdulmecîd, (Riyad, Dâru’s-Şemî‘î, 2000), 3/65.

demıştır. Halku'l-Kur'an meselesi bağlamında Ebû Hanîfe'nin hangi görüşe sahip olduğu tartışma konusu olmuştur.⁶⁵ Ancak bizim konumuz açısından önemli olan husus bu rivayetleri nakledenler arasında Ubeydullah b. Hasan'ın da yer alıyor olmasıdır. Zira bir râvi, bu denli anlaşmazlığın yüksek olduğu bir zaman diliminde ve yine bu denli anlaşmazlığın tırmanmasında başrol olan bir konudaki görüşü naklederken elbette sıradan bir haber nakli gibi davranmayıp daha seçici ve dikkatli davrandığı düşünülebilir. Bundan dolayı da Ubeydullah b. Hasan'ın, Ebû Hanîfe'nin bu tartışmalı konu hakkında görüşünü nakletmesi onunla olan bir ilişkisini, yakınlığı ya da ona karşı duruşunu ve tavrını ortaya koyduğu düşünülebilir. Yukarıda kendisinden ders aldığına dair nakledilen bilgi ile düşünüldüğünde anlamlandırma bakımından daha da anlaşılır olacaktır. Burada dikkatimizi çeken bir diğer husus ise bu rivayeti Ebû Yûsuf'tan almış olmasıdır. Bu da aslında onunla bir bağıntısının olduğu bizlere tekraren göstermektedir ki yukarıda onun ashabından olduğu ve fikhî birikimini ondan aldığı açıkça ifade edilmiştir.

Bir diğer husus ise Ubeydullah b. Hasan b. Hüseyin'in, Ebû Yûsuf ile İbn Ebî Leylâ'nın birlikte oturup konuştukları bir konu esnasında Ebû Hanîfe'nin o meclise girmesi üzerine bir olay nakledilmektedir.⁶⁶ Ayrıca yine Ubeydullah b. Hasan aracılığıyla Ebû Yûsuf'un şöyle dediği rivayet edilmektedir “ Ebû Hanîfe, Horasanlıların emanetlerini kabul ederdi ancak o vefat ettikten sonra bu emanetleri Hammâd'a vermek istediklerinde o kabul etmedi. Bunun üzerine ona babasının kabul ettiği söylenince o da “ Babam benim gibidir ama ben onun gibi değilim dedi”⁶⁷Bu ve bunun benzeri gibi Ebû Yûsuf'tan pek çok rivayeti olduğu kaynaklarda görülmektedir.⁶⁸Bu kaynaklarda daha çok Hasan b. Ebî Mâlik şeklinde geçtiği de karşıklık çıkmaması adına belirtilmelidir.

Bu rivayetlere baktığımızda da aslında Ubeydullah b. Hasan'ın, Ebû Yûsuf ve Ebû Hanîfe'ye dair farklı konular içeren pek çok haberi bizlere naklettiği

⁶⁵ Fatih Tok, “*Ebu Hanîfe Hakkında İki İddia/İtham: Mürcülik ve Halku'l-Kur'an*”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 19 (2012), 245-267.

⁶⁶ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, /134.

⁶⁷ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, /150.

⁶⁸ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/100-104;137; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *İntikâ' fî Feḍâili's-Şelâseti'l-'E'immeti'l-Fukahâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye), 128; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/424; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1021; 5/48.

görülmektedir. Bu durum onların arasındaki bağıntıyı ve Ubeydullah b. Hasan'ın naklettiği hususları kabul eder bir yapıda olduğunu yukarıdaki paragraflarda ifade edilmişken burada yer alan veriler de bu hususu açıkça destekler niteliktedir.

Tüm bu ifade ettiğimiz bilgiler neticesinde Ubeydullah b. Hasan'ın re'y düşüncesine sahip olduğuna dair tabakat eserlerinde yer alan ifadeler, Ubeydullah b. Hasan'ın, Ebû Hanîfe'ye öğrencilik yapmış olması ve Ebû Yûsuf'un ashabından kabul edilip onun fikhî bakış açısını almış olması, yine kendisi gibi Hanefî olması kuvvetle muhtemel olan Muhammed b. Şüca' a fikhî birikimini aktarmış ve onun da almış olması, Ebû Hanîfe-Ebû Yûsuf-Ubeydullah b. Hasan-Muhammed b. Şüca' şeklinde bir Hanefî ilim zincirinde yer almış olması ve Ebû Yûsuf aracılığıyla hem Ebû Hanîfe'ye dair hem de Ebû Yûsuf'a dair pek çok haber nakleden râvi konumunda olması gibi delillerden hareketle Ubeydullah b. Hasan'ın Hanefî düşünce sistemi içerisinde olduğunu ifade edebiliriz.

2.1.3. Kâsım b. Ma'n

Tam adı Ebû Abdullah Kâsım b. Ma' b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ud el-Hüzelî el-Kûfî'dir.⁶⁹ Kendisi Abdullah b. Mes'ud'un torunlarındanr.⁷⁰ Babası Ma'n b. Abdurrahman Sahîhayn râvisidir. Doğum yılına ne tarih ne de tabakat eserlerinde rastlanılmamaktadır. Ayrıca Kâsım b. Ma'n'ın Arap dili ile meşgul olduğu, özellikle nahiv, neseb ilmi ve şiir hususunda söz sahibi olduğu nakledilmiştir.⁷¹ Kendisi hakkında yapılan benzetmelerden biri de “zamanının Şâ'bî'si idi” şeklindedir.⁷² Kendisinin “*en-Nevâdir fi'l-Lüğâ*”, “*Garibu'l-Mûsânnif*”, “*Kitabü'n-Fi'n-Nahv*” adlı eserleri tasnif ettiği de zikredilmektedir.⁷³ Rikka'ya doğru yola çıktığı

⁶⁹ Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ* nşr. Muhammed b. 'Alî el-Ezherî, (Kahire: Dâru'l-Fârûk, 2015), 5/104.

⁷⁰ Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/175.

⁷¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. 'Abdillâh b. Mezhic ez-Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1954), 1/133.

⁷² Zubeydî, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, 1/134.

⁷³ Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, nşr. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrahim, (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye), 2/263.

vakit yolda susuzluk ve kuraklıktan hicrî 175 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.⁷⁴ Ayrıca Kâsım b. Ma'n, Kûfe' de kadı olarak görevlendirilmiştir.⁷⁵

Kendisinin rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; Ebu Hanîfe, Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760), Süleyman b. Tarhân (ö. 143/761), Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Abdurrahman b. Abdullah el-Mesu'dî (ö. 160/776),⁷⁶ Mansûr b. Mu'temir (ö. 132/750), Hişam b. Urve (ö. 146/763), Süleyman b. Mihrân el-A'meş'dir.⁷⁷

Kendisinden rivayette bulunanlardan bazıları ise; İsmail b. Hammâd b. Ebî Hanîfe (ö. 212/827), Kâsım b. Hakem (ö. 208/823), Ali b. Salih el-Bağdadî (ö. 229/844) İshak b. Îsâ el-Bağdadî (ö. 215/830), Mûsa b. Dâvûd ed-Dabbî (ö. 216/831), Ali b. Nasr (ö. 187/803), Saîd b. Salim el-Kûfî (ö. 199/816),⁷⁸ Mencap b. Hârise et-Temimî (ö. 231/846), Muâfâ b. Süleyman el-Cezerî (ö. 234/848)'dir.⁷⁹

Cerh-Ta'dîl alimleri kendisi hakkında genel bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları şöyledir; İbn Sa'd, Kâsım b. Ma'n'ın sika olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰ Ebû Hâtim er-Râzî de kendisinin sika bir râvi olduğunu belirtir.⁸¹ Yahyâ b. Maîn, onun soylu bir kişi olduğunu söylemiştir.⁸² Zehebî ise, Kâsım b. Ma'n'ın sika, iffetli, katı, bir kişi olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin büyük talebelerinden olduğuna yer vermiştir. Ayrıca Kâsım b. Ma'n hakkında, kendi zamanının Şa'bi'si denildiğini ifade ederek Kâsım b. Ma'n'ın ilimdeki konumuna ve kendi yaşadığı zaman diliminin önde gelenlerinden olduğuna işaret etmiştir.⁸³ Ebû Dâvûd ise Kâsım

⁷⁴ Ebû'l-Hasan 'Alî b. Yûsuf el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuhât*, nşr. Muhammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982); Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/239.

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/449.

⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/449-450.

⁷⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/239. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1984), 8/304.

⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/450.

⁷⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/239.

⁸⁰ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, 8/505.

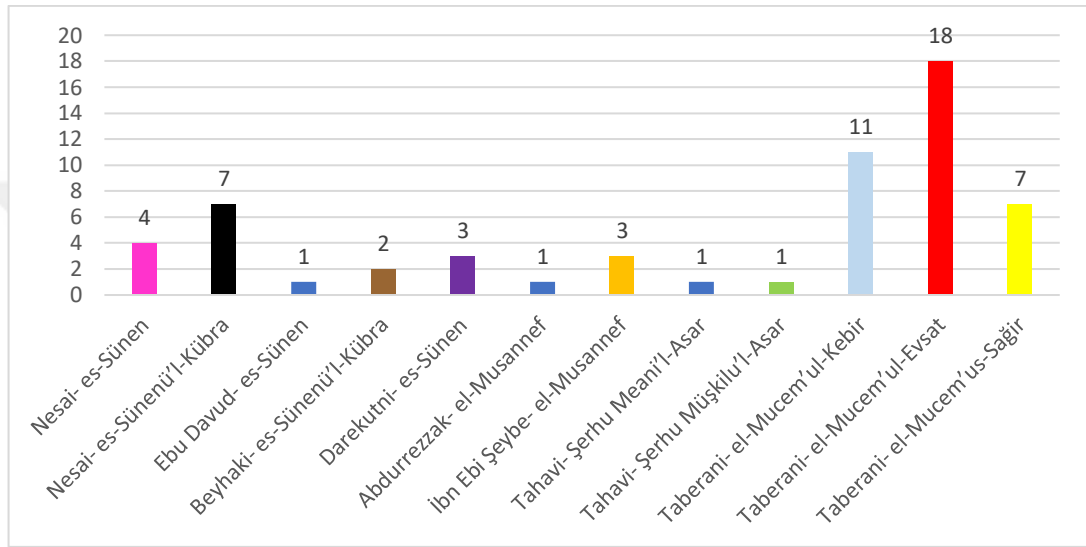
⁸¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/121.

⁸² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în, *Târîhu İbn Ma'în - Rivâyetu'd-Dûrî* nşr. el-'Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî, (Kahire: Dâru'l-Fârûk, 2013), 1/248.

⁸³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/239; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 8/303.

b. Ma'n'ın sika bir râvi olduğunu fakat bazı hususlarda İrca fikrine yakın olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁴

Kâsım b. Ma'n'ın farklı hadis kaynaklarından tekrarlarıyla birlikte toplamda 62 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Kâsım b. Ma'n'ın bu eserlerdeki rivayetlerinin dağılımı ise aşağıda tablo olarak verilecektir.

Grafik 2.3. Kâsım b. Ma'n'ın Rivayet Adedi

Kâsım b. Ma'n'ın Hanefî literatür içerisinde görüşünün zikredildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu görüşü nakledilirken, Hanefî düşünce sisteminin öncülerinden olduğu kabul edilen İmam Züfer ile zikredilmesi de dikkat çekmektedir.⁸⁵

Kendisinin Ebû Hanîfe'nin meclisinde oturduğuna dair tabakat eserlerinde ifadelerin yer aldığı görülmektedir.⁸⁶ Bunu destekler mahiyette, Kendisinin Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu da tabakat eserlerinde nakledilmiştir.⁸⁷ Bununla alakalı

⁸⁴ Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-Aynî, *Meḡâni'l-Aḥyâr fî Şerhi Esâmi'r-Ricâl Me'âni'l-Âşâr*, nşr. Muhammed Ḥasan Muhammed Ḥasen İsmâîl, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 2/470; Kâtib Çelebi, *Sullemu'l-Vuṣûl*, 4/162.

⁸⁵ Ebu'l-Me'âli Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdulaziz b. 'Omar b. Mâze el-Ḥanefî, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî fî'l-Fıkhî'n-Nu'mânî*, nşr. 'Abdulkerîm Sâmi el-Cundî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 8/174; Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed el-Malatî el-Halebî, *el-Mu'taşar mine'l-Muḥtaşar min Muşkili'l-Âşâr*, (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub), 2/40; Muhammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdîl'azîz el-Ḥuseynî ed-Dımaşkî, *Reddu'l-Muḥtâr 'alâ'd-Durri'l-Muḥtâr*, (Beyrut: Şirketü Mektebeti ve Matbuati Mustafa, 1992), 4/498.

⁸⁶ Yahyâ b. Ma'în, *Târîḥ*, 1/248.

⁸⁷ Ebû Bekir Aḥmed b. Ebî Ḥayseme, *et-Târîḥu'l-Kebîr*, nşr. Şalâh b. Fetḥî, (Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîse, 2006), 2/949; Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 21.

olarak kendisine, Ebû Hanîfe'nin kölesi, uşağı olmaktan razı olup olmadığı sorulduğunda “İnsanlar, Ebû Hanîfe'nin meclisinden daha faydalı bir mecliste oturmamışlardır”⁸⁸ şeklinde cevaplamıştır. Kâsım b. Ma'n'ın, Ebû Hanîfe'nin ilim meclisini önemli bulduğunu ve kendisinin de hem bu meclislere hem de Ebû Hanîfe'ye muhabbet beslediğini söz konusu ifadelerden anlaşılabılır. Bu konuda değinilmesi gereken bir diğer husus ise, Bedreddin el-Aynî, Ebû Hanîfe'nin hakkında “Sizler benim kalbimin sırdaşı ve üzüntümden ürperen kişilersiniz”⁸⁹ dediği kişilerden birinin de Kâsım b. Ma'n olduğunu eserinde zikretmiştir. Böylece Kâsım b. Ma'n'ın Ebû Hanîfe'ye yakınlığı ve Ebû Hanîfe'nin de ashabına yakınlığı ortaya çıkmaktadır.

Var olan bu durumun getirisi olduğunu düşündüğümüz bir diğer husus ise Kâsım b. Ma'n'ın, Ebû Hanîfe'ye dair rivayetlerinin varlığıdır.⁹⁰ Ayrıca Kâsım b. Ma'n'ın Hanefî düşünce sisteminin öncülerinden olan İmam Züfer'den de rivayetleri olması⁹¹ onun bu sistem içerisinde yer edindiğini göstermektedir. Kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde adının yer aldığı görülmektedir.⁹²

Tüm bu ifade edilen Kâsım b. Ma'n'ın, Ebû Hanîfe ve İmam Züfer ile olan bağıntısı, Hanefî literatür içerisinde görüşlerinin yer almış olması gibi verilerden hareketle kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesi mümkün görünmektedir.

2.1.4. Şerîk b. Abdullah

Tam adı Şerîk b. Abdullah b. Ebî Şerîk en-Nehâî'dir. Künyesi ise Ebû Abdullah el-Kûfî en-Nehâî'dir.⁹³ Kendisinden nakledilen bir rivayete göre Kuteybe b. Müslim'in vefat ettiği sene yani hicrî 95 yılında Buhara beldesinde dünyaya geldiğini ifade etmektedir.⁹⁴ İlim öğrenmek için Buhara'dan çıkıp Bağdat'a farklı zaman dilimlerinde gelip orada bulunan alimlerden hadis aldığı yani rihle faaliyetinde bizatihi

⁸⁸ İbn Ebî Hâşeme, *et-Târîhu'l-Kebîr* 2/950; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/708.

⁸⁹ Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 2/470.

⁹⁰ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 56

⁹¹ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 119.

⁹² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍîyye*, 1/412.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/499.

⁹⁴ Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dûrî), 2/239; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/444.

bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Kûfe’de kadılık görevini de ifa ettiği belirtilmektedir.⁹⁵Kendisinin hicrî 177-178 yıllarında vefat ettiği bilinmektedir.⁹⁶

Rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; Ebû İshak es-Sebiî (ö. 126/ 743), Süleyman b. Mihrân el-A’mes (ö. 148/765), Simak b. Harb (ö. 123/ 740), Câbir b. Yezîd (ö. 128/ 745), Mansûr b. Mu’temir (ö. 132/750), Abdullah b. Ukayl (ö. 141/ 759), Leys b. Ebi Süleym el-Kureşî (ö. 138/756), Hişam b. Urve (ö. 146/763), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759)’dir.⁹⁷

Kendisinden rivayette bulunan kimseler arasında; Esed b. Âmir (ö. 208/ 823), Yahyâ b. Abdülhamid (ö. 228/ 843), Muhammed b. Saîd el-Isfehânî (ö. 220/ 838), İshak b. Yûsuf (ö. 195/ 810), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Yezid b. Hârûn (ö. 206/ 822), Yahyâ b. Âdem (ö. 203/817), Fadl b. Dükeyn (ö. 218/834), Vekî’ b. Cerrah (ö. 197/812), Ali b. Ca’d el-Cevherî (ö. 230/ 848), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) gibi isimler bulunmaktadır.⁹⁸

Kendisi hakkında cerh-ta’cîd alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İclî onun sika olduğunu belirtir.⁹⁹Yahyâ b. Saîd’in, Şerîk b. Abdullah’tan hadis nakletmediği ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Yahyâ b. Maîn’in ise onun hakkında sika dediği nakledilmektedir.¹⁰¹Abdullah b. Mübârek ise onun hakkında “ Şerîk, Kûfe hadislerini Süfyân es-Sevrî’den daha iyi bilir” dediği nakledilmektedir.¹⁰²Ebû Zûr’a er-Râzî ise onun hadis nakli hususunda hatalar yaptığını belirtir.¹⁰³İbn Hibbân, Şerîk’in ömrünün sonuna doğru hadislerinde hata yaptığını ancak önceki hadislerinde bir sorun

⁹⁵ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, nşr. Hâşim en-Nedvî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 4/237.

⁹⁶ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*, nşr. Suheyl Zekkâr, (Beyrut: Dâru'l-Fikr,1993), 1/288

⁹⁷ Zehebî, *Siyeru A'âlemi'n-Nubelâ'*, 7/246.

⁹⁸ Zehebî, *Siyeru A'âlemi'n-Nubelâ'*, 7/246-247.

⁹⁹ Ebû'l-Hasan Ahmed b. ‘Abdullâh Kûfî el- İclî, *eş-Şikât*, nşr. ‘Abdul‘alîm ‘Abdul‘azîm Bestevî, (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 1/119.

¹⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/365; Ebu'l-Ferec ‘Abdurrahmân b. ‘Alî, *ed-Đu‘afâ’ ve'l-Metrûkûn*, nşr. ‘Abdullâh el-Kâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 2/39.

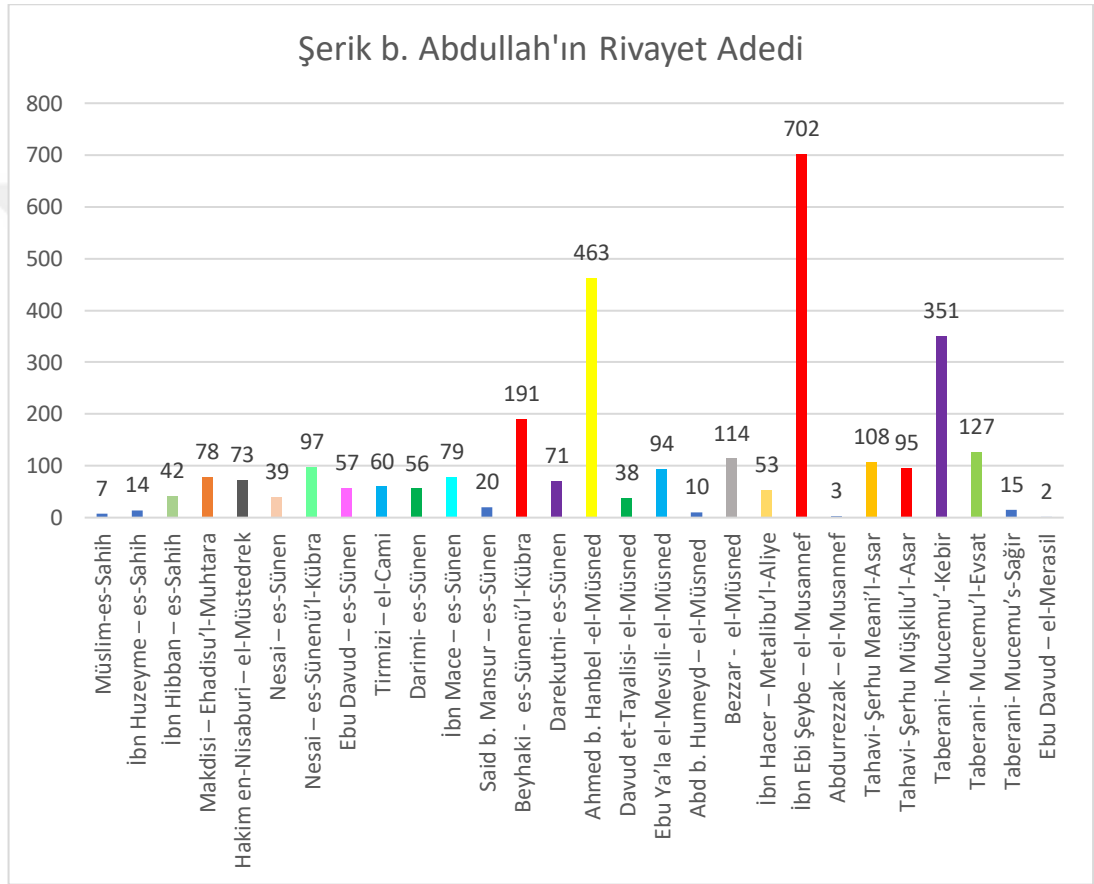
¹⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/367.

¹⁰² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/366.

¹⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/367.

olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁴ Zehebî ise bazı alimlerin onun teferrüd ettiği rivayetlerinde tevakkuf ettiklerini belirtmiştir.¹⁰⁵

Şerîk b. Abdullah'ın hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 3059 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet geçtiğine dair detaylı bilgi aşağıdaki tabloda verilecektir.

Grafik 2.4. Şerîk b. Abdullah'ın Rivayet Adedi

Hanefî literatür içerisinde görüşleri yer almaktadır.¹⁰⁶ Kûfe'nin fakihleri arasında sayıldığı görülmektedir.¹⁰⁷ Ayrıca Ebû Hanîfe'den ders aldığı, onun

¹⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/444.

¹⁰⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/246.

¹⁰⁶ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 264; Serahsî, *Mebisûl*, 3/6; el-Merğînânî, *el-Hidâye*, 4/395.

¹⁰⁷ Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dûr), 2/236.

öğrencileri arasında kabul edildiği de belirtilmektedir.¹⁰⁸ Hanefî tabakat eserlerinde de adı yer almaktadır.¹⁰⁹

Şerîk b. Abdullah'ın, Ebû Hanîfe'den ders almış olması ve onun talebeleri arasında adının geçmesi, Hanefî literatür içerisinde görüşlerinin yer alması ve kendisinin fakih kimselerden kabul ediliyor olması gibi verilerden hareketle, kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer alabileceği düşünülmektedir.

2.1.5. Nuh b. Ebî Meryem¹¹⁰

Ebû İsme şeklinde künyelenmiştir.¹¹¹ Merv'de kadılık yapmıştır.¹¹² Kendisinin câmi lakabı ile tanınmıştır. Bunun nedeni ise, hem Ebû Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ'dan rey metodu öğrenmesi hem de Haccâc b. Ertât ve döneminin diğer âlimlerinden hadis nakletmesidir. Ayrıca, Muhammed b. İshâk'tan siyer ve gazve bilgisi, el-Kelbî ve Mukâtil'den tefsir öğrenmiş, bu ilimlerin yanı sıra dünyevî işlerdeki bilgisiyle de "Câmi" lakabını hak etmiştir.¹¹³ Hicri 173 senesinde vefat etmiştir.¹¹⁴

Nuh b. Ebî Meryem'in rivayette bulunduğu kişiler arasında; Ebân b. Ebî Ayyaş, İsmâil b. Abdurrahman es-Süddî, Behz b. Hakîm, Sâbit el-Bünânî, Ca'fer b. Muhammed b. Ali, Haccâc b. Ertât, Zeyd el-Amî, Saîd el-Cüreyri, Süleyman el-A'meş, Abdullah b. Burayde, Abdülmelik b. Cüreyc, Ubeydullah b. Ömer el-Umrî, el-Alâ b. Müseyyib, Muhammed b. İshâk b. Yessâr, Muhammed b. Ziyâd el-Cümeihî ve Muhammed b. es-Sâib bulunmaktadır.¹¹⁵

Nuh b. Ebî Meryem'den rivayette bulunanlar arasında ise, Efram b. Hüseyb, Beşr b. Yahyâ b. Hassân el-Mervâzî, Habban b. Mûsâ, Hasan b. İshâ b. Mâsirces, Hammâd b. el-Hâris, Hammâd b. Ebî Recâ, Zeyd b. Hubâb, Selim b. Sâlim el-Belhî, Süveyd b. Nasr, Şu'be b. el-Haccâc, Abdurrahman b. Saîd el-Mervâzî, Abdurrahman b. Alkame, Abde b. Süleyman, Ali b. el-Hüseyin b. Vâkîd el-Mervezî, Ammâr b.

¹⁰⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/256.

¹⁰⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/256.

¹¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Kahraman, *Ebû Hanîfe'nin Öğrencisi Nuh b. Ebî Meryem ve Hadisçiliği*, (Bursa: Emin Yayınları, 2024).

¹¹¹ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât*, 9/375.

¹¹² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/56.

¹¹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/58.

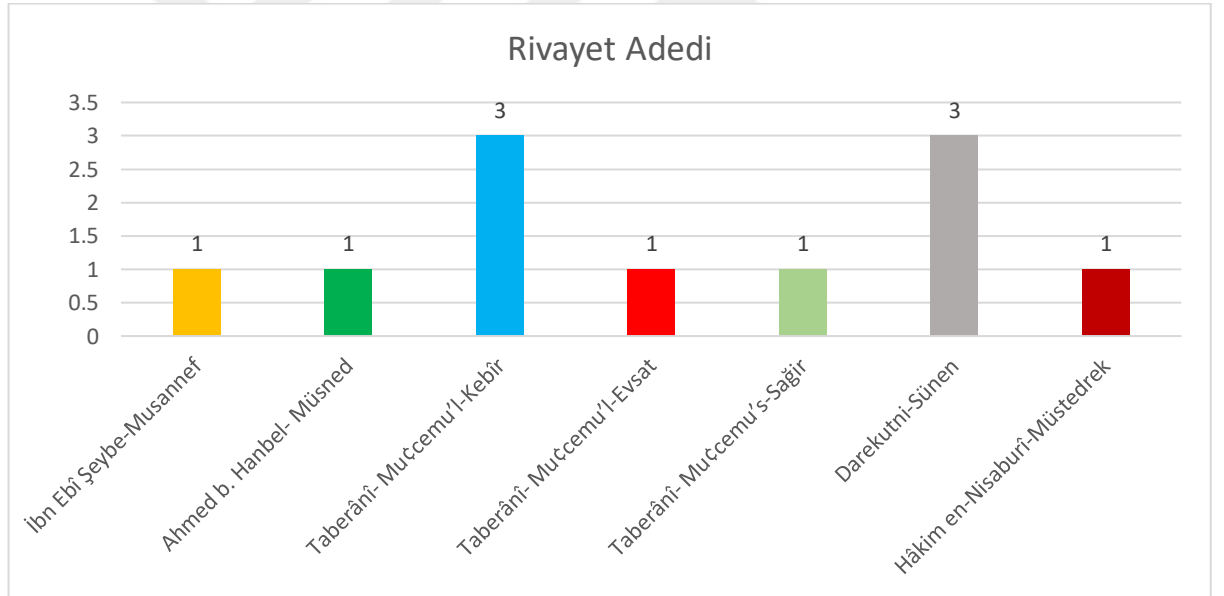
¹¹⁴ İbn Kutluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/146.

¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/56.

Abdülcebbar, İsâ b. Mûsâ Gancâr, Fadl b. Mûsâ es-Seynânî, Muhammed b. Muâviye en-Nîsâbûrî, Nuaym b. Hammâd el-Mervâzî, Nûh b. Meymûn el-Mazrub, Hâşim b. Mahlad es-Sekafî, Velîd b. Fadl el-Anzî, Yahyâ b. Abdullah b. Hâkân, Ebû Tayyib ve Ebû Muâz en-Nahvî gibi isimler yer almaktadır.¹¹⁶

Buharî, onun hakkında zâhibü'l-hadis ifadesini kullandığı görülmektedir.¹¹⁷ Müslim, Nesâî ve İbn Adiyy'in, Ebû İsme'nin metruku'l-hadis olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸ Ebû Zûr'a'nın da Nuh b. Ebi Meryem hakkında daifü'l-hadis dediği nakledilmiştir.¹¹⁹

Nuh b. Ebî Meryem'in toplamda 13 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet geçtiğine dair detaylı bilgi aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 2.5. Nuh b. Ebi Meryem'in Rivayet Adedi

Nuh b. Ebî Meryem'in, Ebû Hanîfe'ye sorduğu sorudan onunla doğrudan iletişim halinde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Kendisinin fakih olarak da nitelendiği

¹¹⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/57.

¹¹⁷ Buḥârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8/111.

¹¹⁸ Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Kunâ ve'l-Esmâ'* nşr. 'Abdurrahîm Muḥammed Aḥmed el-Ḳaşkarî, (Medine: 'İmâdetu'l-Baḥşî'l-İlmî, 1984), 1/643; Nesâ'î, *Ḍu'afâ' ve'l-Metrûkîn*, 1/236; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 10/193.

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 8/484.

¹²⁰ Saymerî, *Âḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 89.

ve Ebû Hanîfe'den fıkıh eğitimi aldığı görülmektedir.¹²¹ Hanefî tabakat eserlerinde kendisine de yer verildiği görülmektedir.¹²² Ayrıca tabakat eserlerinde el-hanefî nisbesi ile de anılmıştır.¹²³

2.1.6. Âfiye b. Yezîd

Tam adı Âfiye b. Yezîd b. Kays el-Evdi el-Kûfî'dir.¹²⁴ Halife Mehdî zamanında Bağdat'a kadı olarak atanmıştır.¹²⁵ Ancak bu konuya dair Halife Mehdî'nin aslında Muhammed b. Abdullah ile Âfiye b. Yezîd'i Rusâfe beldesinde yer alan şehrin büyük camisinde ikisine birden kadılık görevi verdiği ifade edilmektedir. Ancak her ne kadar iki kadı görevde olsa da Âfiye b. Yezîd'in Halife Mehdî üzerindeki etkisinin daha fazla olduğuna dair ifadeler mevcuttur.¹²⁶ Yaklaşık olarak hicrî 180 yılında vefat etmiştir.¹²⁷

Kendisinin rivayette bulunduğu kimseler arasında; Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Süleyman b. Ali el-Kureşî (ö. 142/ 759), Mücâlid b. Saîd (ö. 144/ 761), Muhammed b. Abdurrahman el-Ensârî (ö. 148/765), Muhammed b. Amr el-Leysî (ö. 145/ 762) gibi isimler yer almaktadır.¹²⁸

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları şunlardır; Esed b. Mûsa el-Esedî (ö. 212/ 827), Mûsa b. Dâvûd ed-Dabbî (ö. 216/ 831), Abdûlmelik b. Kureyb (ö. 215/ 830).¹²⁹

Cerh-Ta'dîl alimleri kendisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Yahyâ b. Maîn, Âfiye b. Yezîd hakkında "sıkadır" demiştir. Ancak bir diğer rivayete göre ise "zayıftır" demiştir. Nesâî ise "sıkadır" şeklinde değerlendirmiştir. Ebû Dâvûd da "hadisi yazılır" demiştir.¹³⁰

¹²¹ Ebû Abdullah. Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte*, nşr. Muhammed 'Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Ḳible, 1992), 2/327.

¹²² Kureşî, *Cevâhiru'l-Muḍîyye*, 2/258; Hanâ'î, *Ṭabaḳātu'l-Hanefiyye*, 1/62; Muhammed Hıfzurrahman b. Şeyh Muhibbu'r-Rahman el- Kamalâî, *El-Büdurü'l Mudiyye fî Terâcimi'l Hanefiyye*, (Dakka: Darü's-Sâlih, 2018), 3/172.

¹²³ Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuṣûl*, 3/374.

¹²⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/5.

¹²⁵ Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/254.

¹²⁶ Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/255.

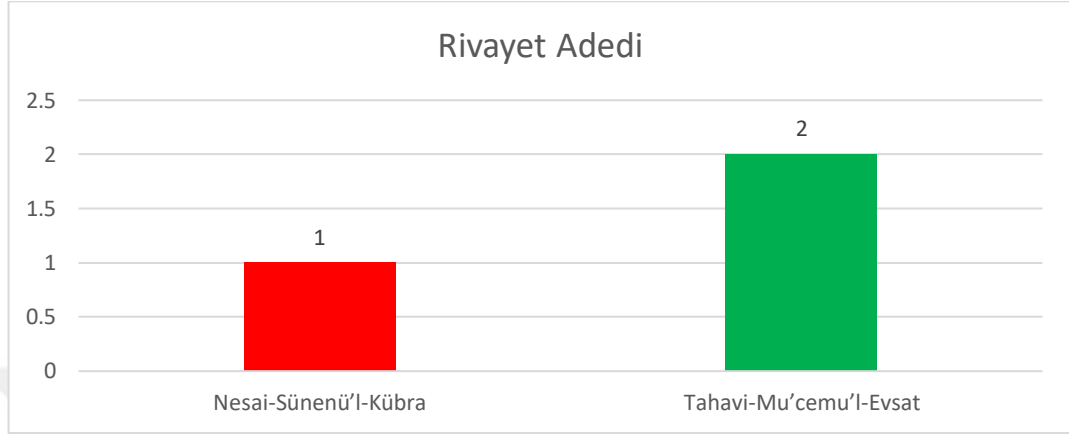
¹²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/399.

¹²⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/5.

¹²⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 14/5.

¹³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/399.

Âfiye b. Yezîd'in hadis kaynaklarında toplamda 3 adet rivayeti olduğunu tespit ettik. Bunların hangi eserde kaç adet olduğu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Grafik 2.6. Âfiye b. Yezîd'in Rivayet Adedi

Âfiye b. Yezîd'in Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu¹³¹ve fikhî birikimini ondan tahsil ettiği belirtilmiştir.¹³² Onun ashabından olmasının dikkat çeken bir boyutu da şu hadisede gözlemlenmektedir; Ebû Hanîfe'nin ashabından Ebû Yûsuf, Züfer b. Hüzeyl, Esed b. Amr, Âfiye b. Yezîd, Kâsım b. Ma'n, Ali b. Müshir ve Mendel b. Hibbân bir konuyu müzakere ediyorlardı. Bu konudaki ilmi tartışma da iyice derinleşince bu ortamda eğer Âfiye b. Yezîd yok ise Ebû Hanîfe “ Âfiye gelene kadar konuyu daha da derinleştirmeyin” dedi. Âfiye bu ilmi tartışmanın gerçekleştiği meclise gelince tartışılan konu hakkında yukarıda ismi verilen Ebû Hanîfe'nin ashabının ortaya koyduğu görüşe muvafık olursa doğrulanırdı, eğer Âfiye söz konusu tartışma hakkında oradakilerle aynı fikirde değilse Ebû Hanîfe de o görüşü onaylamazdı.¹³³ Buradan anlaşılan Ebû Hanîfe'nin Âfiye b. Yezîd'e karşı ayrı bir muhabbeti olduğu ve onun ilmine oldukça fazla değer verdiği- ki bu da Âfiye b. Yezîd'in ilmi seviyesini göstermektedir- kaynaklarda geçen ifadelerden anlaşılmaktadır.¹³⁴ Buna ek olarak Âfiye b. Yezîd'in Ebû Hanîfe'den rivayetleri, Hanefî alimlerce eserlerde oldukça

¹³¹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 9/333.

¹³² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/417.

¹³³ Hañîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/255.

¹³⁴ Ebû'l-Leys es-Semerķandî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 485.

önemli bir oranda kullanıldığı görülmektedir.¹³⁵ Hanefî tabakat eserleri içerisinde dahil edildiği de görülmektedir.¹³⁶

Âfiye b. Yezîd'in, Ebû Hanîfe'nin ashabından olması, hatta ashabı arasında görüşü fazlasıyla dikkate alınacak kişiler arasında bulunması, fetva verebilir seviyede kabul edilmesi, Hanefî literatür içerisinde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini fazlaca naklediyor olması, kendisini Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceğini göstermektedir.

2.1.7. Abdullah b. Mübârek

Abdullah b. Mübarek, hicrî 118 yılında doğmuş ve hicrî 181 yılında vefat etmiştir.¹³⁷ Henüz yirmili yaşlarında ilim tahsiline başlayan İbnü'l-Mubârek, ilk olarak Rebi' b. Enes el-Horasanî'nin hadis meclisine katılmış ve çeşitli zorluklara rağmen bu hocasından yaklaşık kırk hadis dinlemiştir. Hicrî 141 yılında ilim yolculuklarına başlayarak Tâbiîn'den geri kalan ilim ehlinin yanında uzun süre kalarak rivayette bulunmuştur.¹³⁸ Süleyman et-Teymî, Âsım el-Ahvel, Hişâm b. Urve, Abdullah b. Avn, Evzâî, Ebû Hanîfe, İbn Cüreyc, Malik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî gibi meşhur âlimlerden hadis rivayet etmiştir.¹³⁹

İclî, İbn Mübârek'in sika olduğunu kaydetmiştir.¹⁴⁰ Abdullah b. Mübârek, çağının önde gelen âlimleri tarafından ilim, takva ve ahlak açısından en üstün şahsiyetlerden biri olarak övülmüştür. Ali b. Sıddıka, Şuayb b. Harb'den naklen, "İbnü'l-Mubârek'in karşılaştığı her kişi, onun kendisinden üstün olduğunu görürdü," ifadesini aktarmıştır. Ebû Usâme ise onun hakkında, "Hadis ilmindeki yeri, halk arasında emirü'l-mümininin konumuna denktir," diyerek ilimdeki otoritesini dile getirmiştir.¹⁴¹ Abdurrahman b. Mehdi de İbn Mübârek'i övmüştür.¹⁴² Yahyâ b. Maîn,

¹³⁵ Serahşî, *Mebûsât*, 1/46; Serahşî, *Mebûsât*, 11/104; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i*, 5/143; Bedruddîn el-Aynî, *el-Binâye*, 1/399.

¹³⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/267.

¹³⁷ Fellâs, *et-Târîh*, 1/314.

¹³⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/365.

¹³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/365-366.

¹⁴⁰ İclî, *eş-Şikât*, 2/54.

¹⁴¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/368.

¹⁴² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/370.

Abdullah b. el-Mubârek hakkında “O, hadiste Müminlerin Emiri’dir,” ifadesini kullanmıştır.¹⁴³

Kendisinin fikhî yönüne de atıf yapılmıştır.¹⁴⁴ Ebû Hanîfe’den fıkıh eğitimi almıştır.¹⁴⁵ Fakih nisbesi ile de anıldığı görülmektedir.¹⁴⁶ Hanefî literatür içerisinde görüşüne başvurulmuştur.¹⁴⁷ Abdullah b. Mübarek’in Hanefî tabakat eserlerinde de yer aldığı görülmektedir.¹⁴⁸ Dolayısıyla İbnü’l-Mübârek’in Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceği düşünülmektedir.

2.1.8. Nuh b. Derrâc

Tam adı Nuh b. Derrâc en-Nehâî’dir.¹⁴⁹ Kûfe’de kadılık görevi yaptığı ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Hicrî 182 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.¹⁵¹

Kendisinin rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; Hişam b. Urve (ö. 146/763), Süleyman b. Mihrân el-A’miş (ö. 148/765), İsmail b. Ebî Halid, Züfer b. Hüzeyl, Sa’d b. Tarîf’dir.¹⁵²

Kendisinden rivayette bulunan kişiler ise; İsmail b. Musa el-Fezârî, Saîd b. Mansûr, Ebû Nuaym, Osman b. Ebî Şeybe, Ali b. Hucr gibi kimselerdir.¹⁵³

Cerh-ta’dîl alimleri Nuh b. Derrâc hakkında şu şekilde görüş belirtmişlerdir; Yahyâ b. Maîn onun hakkında “Leyse bi şey; yalancıdır” demiştir.¹⁵⁴ Buhârî de “Leyse bi şey” diyerek onu cerh etmiştir.¹⁵⁵ İclî ise “Daifu’l-Hadis’tir” demiştir.¹⁵⁶ Nesâî “Metruku’l-Hadis’tir” demiştir.¹⁵⁷ Ebû Hâtim ise “Hadis rivayetinde kuvvetli değildir.

¹⁴³ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 7/372.

¹⁴⁴ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 1/262.

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 7/365.

¹⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 7/372.

¹⁴⁷ Sügdî, *en-Nutef*, 1/27; 1/67; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/15; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i*, 1/74.

¹⁴⁸ Muhammed Hıfzurrahman b. Şeyh Muhibbu’r-Rahman el-Kamalaî, *el-Büdurul Mudiyye fi Terâcimi’l-Hanefiyye*, (Dakka: Darü’s-Sâlih, 2018), 2/340.

¹⁴⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 30/43.

¹⁵⁰ İclî, *eş-Sikât*, 2/320.

¹⁵¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 13/112.

¹⁵² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 30/43.

¹⁵³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 30/43-44.

¹⁵⁴ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh* (Rivâyetu’d-Dûrî), 1/233; 282.

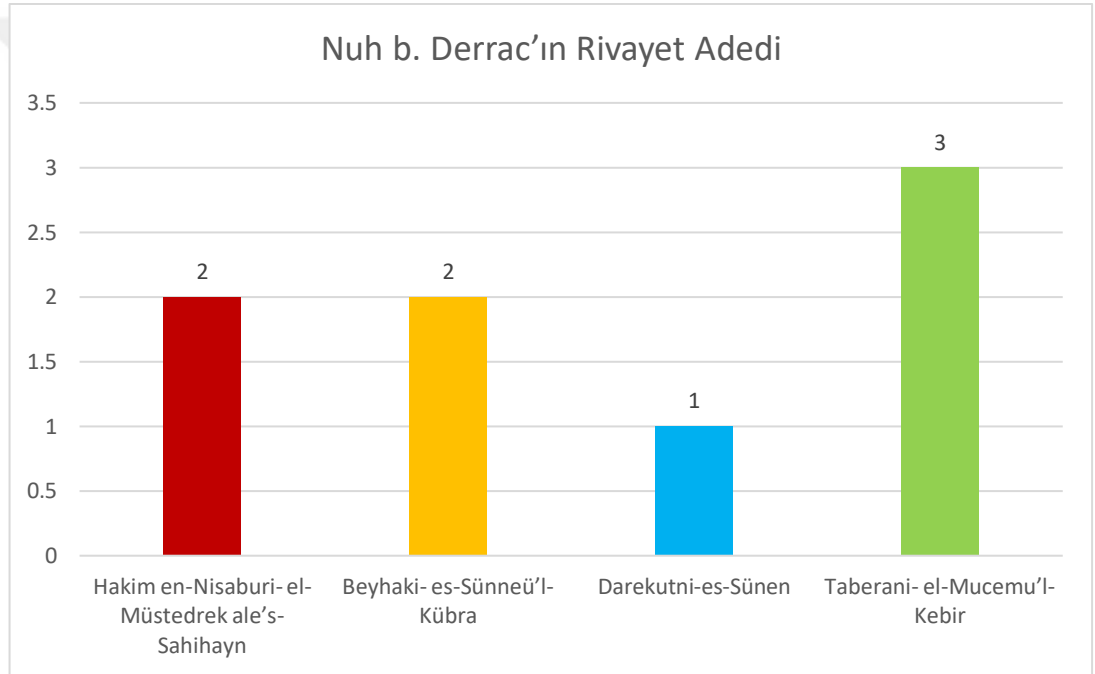
¹⁵⁵ Buhârî, *ed-Du’afâ’u’s-Sağîr*, 134.

¹⁵⁶ İclî, *eş-Sikât*, 2/320.

¹⁵⁷ Nesâî, *ed-Du’afâ’ ve’l-Metrûkûn*, 1/235.

İnsanlar onun rivayetlerini kullanıyorlar fakat sen (oğluna hitaben) insanları onun rivayetlerinden uzak tut” dediği nakledilmiştir.¹⁵⁸Ebû Züra ise onun hakkında “umarım ki onda bir sorun yoktur” dediği rivayet edilmiştir.¹⁵⁹İbn Hibbân da “Sika râvilerden mevzu hadisler rivayet ediyor” demiştir.¹⁶⁰Zehebî’nin de onu zayıf gördüğü düşünülmektedir.¹⁶¹

Nuh b. Derrâc’ın hadis kaynaklarında toplamda 8 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet yer aldığına dair geniş bilgi aşağıdaki grafik üzerinde gösterilecektir.

Grafik 2.8. Nuh b. Derrâc’ın Rivayet Adedi

İclî, Nuh b. Derrâc’ı cerh ederken peşinden de onun fıkıh sahibi olduğunu da belirtmiştir.¹⁶² Nuh b. Derrâc hakkında kullanılan bu ifade aslında müstakil olarak bakıldığına kişinin Hanefî kabul edilmesi için bir yeter-sebep olarak görülmemektedir.

¹⁵⁸ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/484.

¹⁵⁹ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 8/485.

¹⁶⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 17/388.

¹⁶¹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, 2/702.

¹⁶² İclî, *eş-Sikât*, 2/320.

Ancak aşağıda ortaya konulan diğer verilerle beraber ele alındığında Nuh b. Derrâc'ın Hanefî kabul edilmesini destekleyen bir yan unsur olduğu görülecektir.

Tabakat eserlerinde Nuh b. Derrâc'ın hocaları arasında Ebû Hanîfe ve Züfer b. Hüzeyl yer almaktadır.¹⁶³ Bunu destekler nitelikte re'y düşüncesini de Ebû Hanîfe'den aldığı açıkça belirtilmiştir.¹⁶⁴ Ayrıca kendisi “ müctehid” olarak da nitelenmiş¹⁶⁵ ve İmam Züfer'den de fıkıh ilmini tahsil ettiği belirtilmiştir.¹⁶⁶ Son dönem tabakat eserlerinde de “ Hanefî” nisbesi ile anıldığı görülmektedir.¹⁶⁷ Dolayısıyla kaynaklarda ifade edilen bu verilere bakıldığında Nuh b. Derrâc'ın Hanefî düşünce sisteminin önemli iki ismi ile açık bir bağıntısı olduğu görülmektedir. Bu söz konusu bağıntı yalnızca birkaç defa görüşme şeklinde değil, bizatihi Nuh b. Derrâc'ın, Ebû Hanîfe'den ve İmam Züfer'den fikhî eğitimini tahsil edecek kadar uzun bir süre olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise yüksek ihtimalle Nuh b. Derrâc'ın, Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katıldığı, ondan fikhî eğitimini aldığı, Ebû Hanîfe'nin vefatının ardından İmam Züfer'den fikhî eğitimini devam ettirdiği şeklinde anlaşılabilir. Dolayısıyla burada Nuh b. Derrâc'ın açık bir şekilde Hanefî düşünce sisteminin ders halkalarında yer aldığı ve burada anlatılanları bir düşünce sistemi kabul ederek fikhî eğitimini bu halkalarda tahsil etmiştir. Ayrıca kendisine bu bağlamda yani Hanefî düşünce sistemine dahil olmasının bir sonucu/nedeni olarak da farklı tabakat eserlerinde müctehit, re'y sahibi, fıkıh sahibi gibi ifadelerle tavsif edilmiştir.

Nuh b. Derrâc, İbn Şübrüme'nin yanındayken İbn Şübrüme'ye bir soru soruldu ve İbn Şübrüme bu soruyu cevaplarken hata edince Nuh b. Derrâc kendisini düzelttiği rivayet edilmektedir.¹⁶⁸ Nuh b. Derrâc'ın bu hadisede takındığı tavır kendisinin fikhî anlamda ne boyutta yeterliliğe sahip olduğunu kısmen göstermektedir. Bu ise zannımızca Hanefî düşünce sisteminde tahsil ettiği eğitimlerin bir sonucu olarak görülebilir. Buna ek olarak Hanefî tabakat eserlerinde yer almaktadır.¹⁶⁹

¹⁶³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/43.

¹⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 30/45; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 5/37; eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 17/109; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/202; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 3/374.

¹⁶⁵ eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 17/109.

¹⁶⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/202; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 3/374.

¹⁶⁷ Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 3/374.

¹⁶⁸ İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 10/200.

¹⁶⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/202; Hıfzurrahman, *el-Büdüru'l-Muđiyye*, 3/170.

Yukarıda ifade edilen Nuh b. Derrâc hakkında müçtehit, fıkıh sahibi, re'y sahibi gibi ifadeler, Ebû Hanîfe ve İmam Züfer'den fikhî birikimini almış olması ve karşılaştığı sorulara edindiği birikim ile cevap vermesi gibi nedenlerden ötürü kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesi mümkün görünmektedir.

2.1.9. Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide¹⁷⁰

Tam adı Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide Ebû Saîd el-Hemedânî el-Kûfî'dir.¹⁷¹ Kendisinin Kûfe'de ilk eser kaleme alan kişi olduğu belirtilir.¹⁷² Medâîn beldesinde kadılık görevi yapmıştır. Kadılık yaptığı sürenin 4 ay olduğu daha sonra ise bu görevi ifa ederken Medâîn'de hicrî 183 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.¹⁷³

Kendisinin rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; İbn İshak el-Kureşî (ö. 150/767), Haccâc b. Ertât, Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765), Mücalid b. Saîd el-Hemedânî (ö. 144/761), İsrâîl b. Yûnus (ö. 160/ 778), İsmail b. Ebî Hâlid, Muhammed b. Amr el-Leysî (ö. 145/762), Dâvûd b. Ebî Hind (ö. 139/756),), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Hişam b. Urve (ö. 146/763), Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759)'dir.¹⁷⁴

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Yahyâ b. Âdem (ö. 203/817), Mualla b. Mansur (ö. 211/826), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Muhammed b. A'lâ el-Hemedânî (ö. 248/ 862), Hennad b. Seri (ö. 243/858), Ahmed b. Menî' (ö. 244/ 859), Süveyd b. Saîd (ö. 240/854), Osman b. Ebî Şeybe (ö. 239/853), Kâsım b. Sellâm (ö. 224/ 839)'dır.¹⁷⁵

Kendisi hakkında cerh-ta'dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Sa'd, onun sika olduğunu belirtir.¹⁷⁶ Ali b. Medînî “ Yahyâ b. Ebî Zâide sika râvilerdendir” diyerek ta'dîl ifadeleri kullanmıştır. Süfyân b. Uyeyne ise “ Bizim ashabımızdan Abdullah b. Mübârek ve Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide'ye benzeyen

¹⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Adem Özsoy, “ Ebû Hanîfe'nin Meclisinde Bir Muhaddis: İbn Ebî Zâide ” *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, 13/1, (Nisan 2024), 98-116.

¹⁷¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/336

¹⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 144.

¹⁷³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/340.

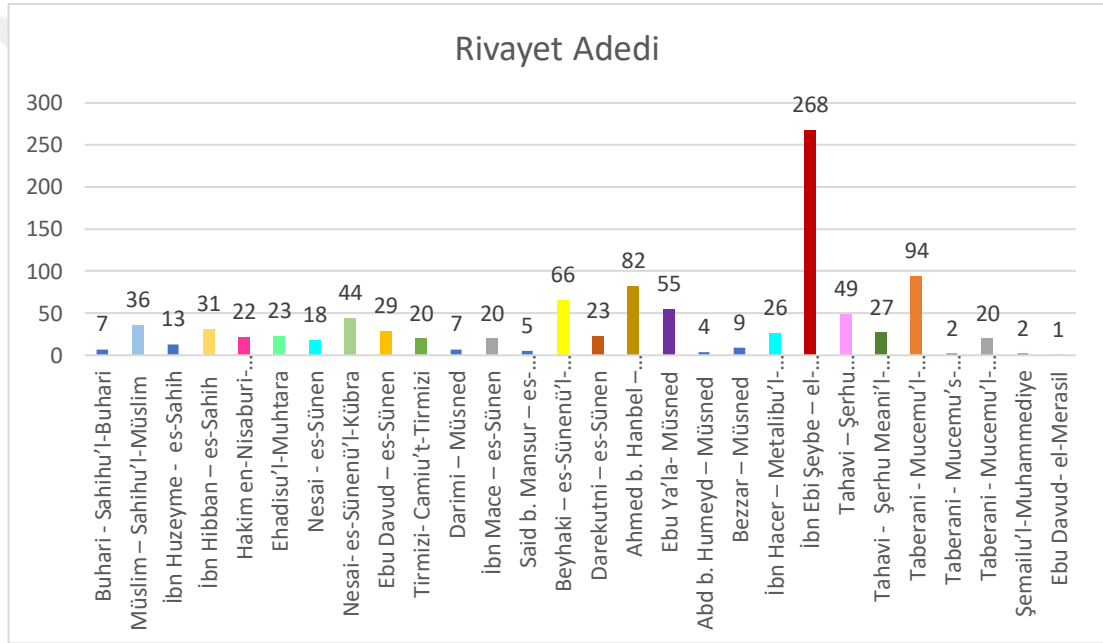
¹⁷⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/336

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/338.

¹⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/516.

kimseler gelmedi” ifadelerini kullanmıştır.¹⁷⁷ Yahyâ b. Maîn’in de sika olduğuna işaret eden ifadeler kullandığı görülür.¹⁷⁸ Nesâî de “ sikadır, sebtir” demiştir.¹⁷⁹ Ebû Hâtim de “sikadır” şeklinde ifade etmiştir.¹⁸⁰ İclî ise “ sikadır, hadis ve fıkıh ilmi onda toplanmıştır. Kûfelilerin Hâfızlarından sayılabilir, sebtir, sünnet sahibidir. Medâîn’de kadılık yapmıştır” demektedir.¹⁸¹ Zehebî de onu ta’dil etmiştir.¹⁸²

Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide’nin hadis kaynaklarında toplamda 1004 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi hadis kaynaklarından ne kadar geçtiği aşağıdaki tabloda verilecektir.

Grafik 2.9. Yahyâ b. Zekerıyyâ’nın Rivayet Adedi

Yahyâ b. Zekerıyyâ’nın, Ebû Hanîfe’nin ashâbı arasında kabul edildiği, bu meclis içerisinde Ebû Hanîfe’nin görüşlerini kaleme alan genel 40 kişi içerisindeki ilk 10 kişi arasında bulunduğu ifade edilir.¹⁸³ Ayrıca kendi yaşamış olduğu zaman dilimindeki en yetkin fikhî birikime sahip olan kimselerden olduğu da

¹⁷⁷ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 9/144.

¹⁷⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dûrî), 1/329.

¹⁷⁹ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *Meşyehatu'n-Nesâî = Tesmiyetu's-Şuyûh*, nşr. eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-'Avnî, (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 2002), 1/103.

¹⁸⁰ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 3/594.

¹⁸¹ İclî, *eş-Sikât*, 2/352; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/336.

¹⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 7/336.

¹⁸³ Boynukalın, “Mukaddime” 47.

belirtlmifltir.¹⁸⁴Bunun bir uzantısı olarak da tabakat eserlerinde fakih nisbesiyle anıldığı da görölmektedir.¹⁸⁵Ayrıca onun Kûfe’de yer alan fakih-muhaddisler arasında kabul edildiğı de belirtilmektedir.¹⁸⁶Hanefî tabakat eserlerinde adının geçtiğı görölmektedir.¹⁸⁷

Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide’nin, Ebû Hanîfe’nin ashabı arasında kabul edildiğı, onun ashabında yer alan Ebû Hanîfe’nin görüşlerini yazan kimselerden olduğı, kendisini fakih, fakih-muhaddis kavramları ile nitelendiğı ve fikhî yeterliliğı üst seviyede olan kimselerden olduğına dair var olan ifadeler, kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceğini düşündürmektedir.

2.1.10. Nadr b. Muhammed

Tam adı Ebû Abdullah Nadr b. Muhammed el-Mervezî’dir.¹⁸⁸Kendisinin Merv beldesinden olduğı bilinmektedir.¹⁸⁹Fıkıh, ilim, akıl ve fazilet hususunda önde olan alimlerden biri olduğı kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁹⁰Hicrî 183 yılında Kurban Bayramı’nda vefat etmiştir.¹⁹¹

Kendisinin rivayette bulunduğı kişilerden bazıları şunlardır; Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Kâhilî, Ebû Abdullah Yezîd b. Ebî Ziyâd el-Haşimi,¹⁹² Ameş¹⁹³, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İbn Ebî Hâlid¹⁹⁴, Abdulazîz b. Refî’, Âlâ ibnü’l-Müseyyeb, Muhammed b. Münkedir, Mis’ar b. Kidâm, Ebû Hanîfe, Ebî Cenâb el-Kelbî.¹⁹⁵

¹⁸⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 1/156.

¹⁸⁵ Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, 1/196.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 7/337.

¹⁸⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Muğıyye*, 2/541.

¹⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 8/478.

¹⁸⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Meşâhîru ‘Ulemâi’l-Emsâr ve A’lâmu Fuğahâi’l-Aktâr*, nşr. Merzûk ‘Alî İbrâhîm, (Mansure: Dâru’l-Vefâ’, 1991), 1/312.

¹⁹⁰ İbn Sa’d, *eṭ-Tabakât*, 9/377.

¹⁹¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/536.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve’l-Kunâ*, 5/121.

¹⁹³ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’îl el-Buhârî, *ed-Du’afâ’u’s-Şağîr*, nşr. Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. İbrahim b. Ebî’l-‘Ayneyn, (Mekke: Mektebetu İbn ‘Abbâs, 2005), 33.

¹⁹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/535.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 29/404.

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları şunlardır; Hibbân b. Mûsâ¹⁹⁶, Yahyâ b. Eksem¹⁹⁷, Ahmed b. İshak, Ahmed b. Süleyman el-Mervezî, Ahmed b. Abdillâh b. Hâkim el-Mervezî, İshak b. Rahuyeh, Hasan b. İsâ, Hammâd b. Hâris, Ali b. Hasan b. Şakîk el-Mervezî, İsâ b. Ebî Fâtıma er-Râzî, Ebû'l-Vezir Muhammed ibn A'yen, Ebû Vehb Muhammed b. Müzâhîm.¹⁹⁸

Cerh-tadîl alimleri Nadr b. Muhammed hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Buhârî onun hakkında “zayıftır” demiştir.¹⁹⁹İbn Hibbân ise “Mürciî idi” diyerek görüşünü ifade etmiştir.²⁰⁰Dârekutnî ve Nesâî onun hakkında “sikadır” demişlerdir.²⁰¹Zehebî de “Merv ehlinin sika kimselerindendir” diyerek onu ta'cdîl etmiştir.²⁰²İbn Hacer ise “Sadûktur, bazen vehmeder. Kendisi Mürciî olmakla itham edilmiştir” diyerek onun hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.²⁰³

Muhammed b. Nadr'ın hadis kaynakları içerisinde toplamda 7 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet nakledildiği aşağıdaki tabloda detaylıca verilecektir.

¹⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/478.

¹⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/535.

¹⁹⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/404.

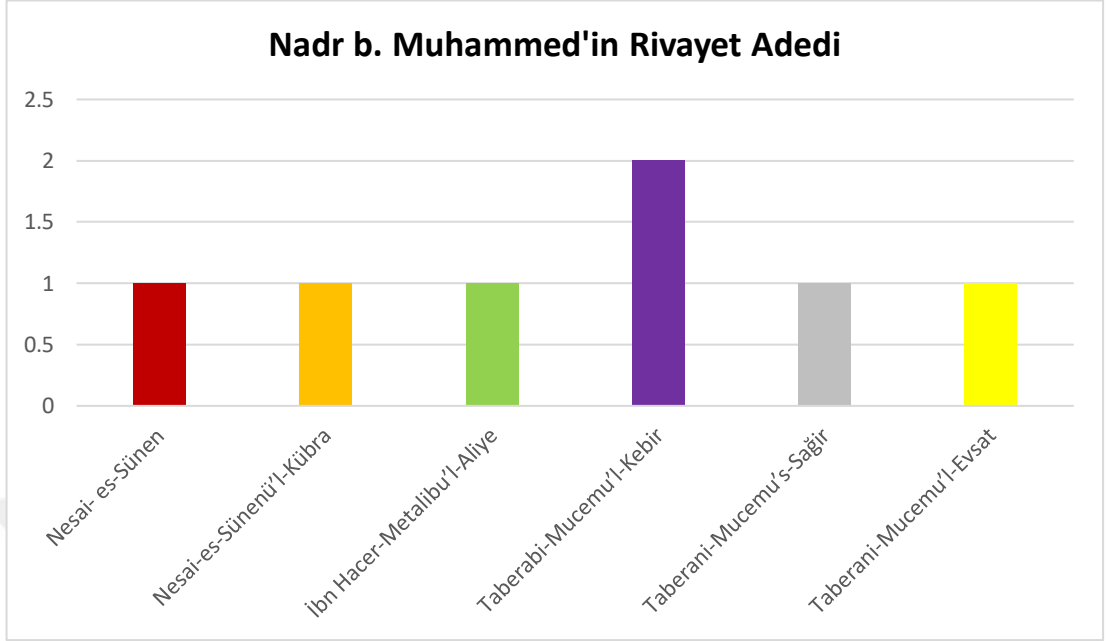
¹⁹⁹ Buhârî, *ed-Đu'afâ'u's-Şağîr*, 133; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, nşr. Hâşim en-Nedvî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 8/89.

²⁰⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/536.

²⁰¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/404.

²⁰² Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *el-Kâşif fi Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte*, nşr. Muhammed 'Avvâme, (Cidde: Dâru'l-Kible, 1992), 1/321.

²⁰³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/1003.

Grafik 2.10. Nadr b. Muhammed'in Rivayet Adedi

Çalışmamızın başında bir râvinin Hanefî olduğuna dair nasıl karar verileceği işenirken bu yollardan birinin de tabakat eserlerinde ilgili râvinin Ebû Hanîfe'ye olan nisbeti ya da onun ders halkasında bulunmuş olduğuna dair bilgiler ve Hanefî olduğu kesin olan kimselerin rivayet ağı içerisinde yer almak gibi unsurların bize fikir verebileceğine değinmiştik.

İlk dönem tabakat eserlerinden sayılan İbn Sa'd'ın *et-Tabakat* adlı eserinde Nadr b. Muhammed hakkında “Ebû Hanîfe'nin ashabındandır”²⁰⁴ şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu ifade aslında Nadr b. Muhammed'in Ebû Hanîfe ile bir bağlantısı olduğunun, onun ders halkasında yer aldığının ve onun öğretilerine yakın bir konumda bulunduğunun açık bir delilidir. Zira araştırmamız gereği pek çok râviyi inceleme fırsatı bulduk. Buradan hareketle tabakat eserlerinde “وكان من أصحاب أبي حنيفة” şeklindeki ifadeler genellikle Ebû Hanîfe'nin ders halkasında yer almış ve onun yakın çevresinde bulunan kişiler için kullanıldığına dair kuvvetli bir zannımız bulunmaktadır.

²⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/377.

Bu hususu destekleyen bir diğer bulgu ise İbn Ebî Hâtim'in, Nadr b. Muhammed'in rivayette bulunduğu hocaları arasında Ebû Hanîfe'yi de zikretmesidir.²⁰⁵

Nadr b. Muhammed'in Hanefî olarak kabul edilmesi hususunu destekleyici bir diğer unsur ise onun hakkında “ Mürciî'dir²⁰⁶” şeklindeki ifadelerdir. İslam ilim geleneğinin ilk dönemlerinde Mürciî-Hanefî ilişkisinin birbiri ile olan bağıntısı farklı çalışmalarca ortaya konmuştur. Söz konusu dönem içerisinde Hanefî düşünce içerisinde olan kimseler Mürciî olarak nitelenmiştir.²⁰⁷Buna en önemli örnek ise Hanefî mezhebinin önde gelen imamı kabul edilen Ebû Hanîfe'dir. Buradan hareketle Nadr b. Muhammed'i de bu kapsamda düşündüğümüzde onun Hanefî oluşu hakkında bizi destekleyen unsurlardan biri de kendisi hakkında Mürciî ithamları var olmasıdır. Ayrıca kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde adı geçmektedir.²⁰⁸

Tüm bu ifade ettiğimiz bilgilerden hareketle Nadr b. Muhammed'in Ebû Hanîfe ile olan hoca-talebe ilişkisi, onun ders halkalarına katılmış olması, kendisi hakkındaki re'y düşünce sistemine yakın olduğuna dair var olan ifadeler ve Mürciî düşüncesinin kendisinde barındırdığının ifade edilmesi Nadr b. Muhammed'in Hanefî olduğuna işaret eden veriler olarak dikkat çekmektedir.

2.1.11. Ali b. Müshir

Tam adı Ebü'l-Hasen Alî b. Müshir el-Kureşî el-Kûfî'dir²⁰⁹. Künyesinin Ebû Hasan olduğu nakledilmiştir.²¹⁰Yaklaşık hicrî 120'li yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir.²¹¹Kureysli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kendisi Musul kadılığı da

²⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/478.

²⁰⁶ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 7/536.

²⁰⁷ Hüseyin Kahraman, *Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ ve Mürciî Raviler*, (İstanbul: Emin Yayınları, 2011).

²⁰⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/200.

²⁰⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/931.

²¹⁰ İbn Sa'd, *e't-Tabakât*, 8/510.

²¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/433.

yapmıştır.²¹² Tabakat eserlerinde kendisinin kitaplarını defnettiği belirtilmektedir.²¹³ Hicrî 189 yılında vefat ettiği bilinmektedir.²¹⁴

Kendisinin rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; Hişam b. Urve (ö. 146/763), Süleyman b. Mihrân el-A'meş, Yahya b. Saîd el-Ensârî , Âsım el-Ahvel, Ubeydullah b. Amr el-Adevî (ö. 143/760), Süleyman b. Feyrûz eş-Şeybânî (ö. 141/758), Muhammed b. Amr el-Leysî (ö. 145/ 762), Dâvûd b. Ebî Hind (ö. 139/756), Muhammed b. Abdurrahman el-Ensârî (ö. 148/ 765), İsmail b. Ebî Hâlid (ö. 146/ 763), İbn İshak el-Kureşî (ö. 150/767), Eclâh b. Abdullah (ö. 145/ 762)'dir.²¹⁵

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Mincâb b. Hârise (ö. 227/841), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Süveyd b. Saîd el-Herevî (ö. 240/ 854), Ali b. Hucr es-Suğdî (ö. 244/ 858), İsmail b. Halîl (ö. 225/839), Abdülğaffar b. Abdullah (ö. 240/854), Velîd b. Şüca' ek-Sekûnî (ö. 243/587), Yahyâ b. Abd (ö. 228/ 841), Muhammed b. Sa'd el-Isfehânî (ö. 220/833), Sehl b. Osman el-Kindî (ö. 235/ 850)'dir.²¹⁶

Cerh-ta'dîl alimleri Ali b. Müshir hakkında şu şekilde değerlendirmeler de bulunmuşlardır; İbn Sa'd " Sikadır, hadis rivayeti çoktur" demiştir. Yahyâ b. Maîn ise " Sebt'tir" demiştir.²¹⁷İclî de " Sikadır" diyerek görüşünü ifade etmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî de " Sâlihu'l-Hadistir" dediği nakledilmektedir.²¹⁸ Her ne kadar re'y ekolüne yakınlığı olsa da Ahmed b. Hanbel onun hakkında " Hadisleri Ashabu'l-Hadisın rivayet ettiği hadislere benziyor" dediği nakledilmektedir.²¹⁹Bir diğer rivayette de " Sâlihu'l-Hadistir" demiştir.²²⁰Nesâî de " Sikadır" dediği ifade edilmiştir.²²¹Zehebî de " Muhaddistir, sikadır" demiştir.²²²Ayrıca bir diğer eserinde de onun hem fikhî yönüne

²¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 2/300; İclî, *es-Sikât*, 1/351; Buḥârî, *et-Târîḫü'l-Kebîr*, 6/297.

²¹³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî es-Sâlihî ed-Dımaşkî, *Ṭabaḳâtu 'Ulemâ' i'l-Ḥadîs*, nşr. Ekrem el-Bûşî, İbrâhîm ez-Zeybek, (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1996), 1/419.

²¹⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/214.

²¹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/135-136.

²¹⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/136-137.

²¹⁷ Yahyâ b. Ma'în, *et-Târîḫ* (Rivâyetu'd-Dûrî), 2/32.

²¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/434.

²¹⁹ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîḫü 'Esmâi's-Sikât*, nşr. Muhammed b. 'Alî el-Ezherî (Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîsiyye, 2009), 1/195.

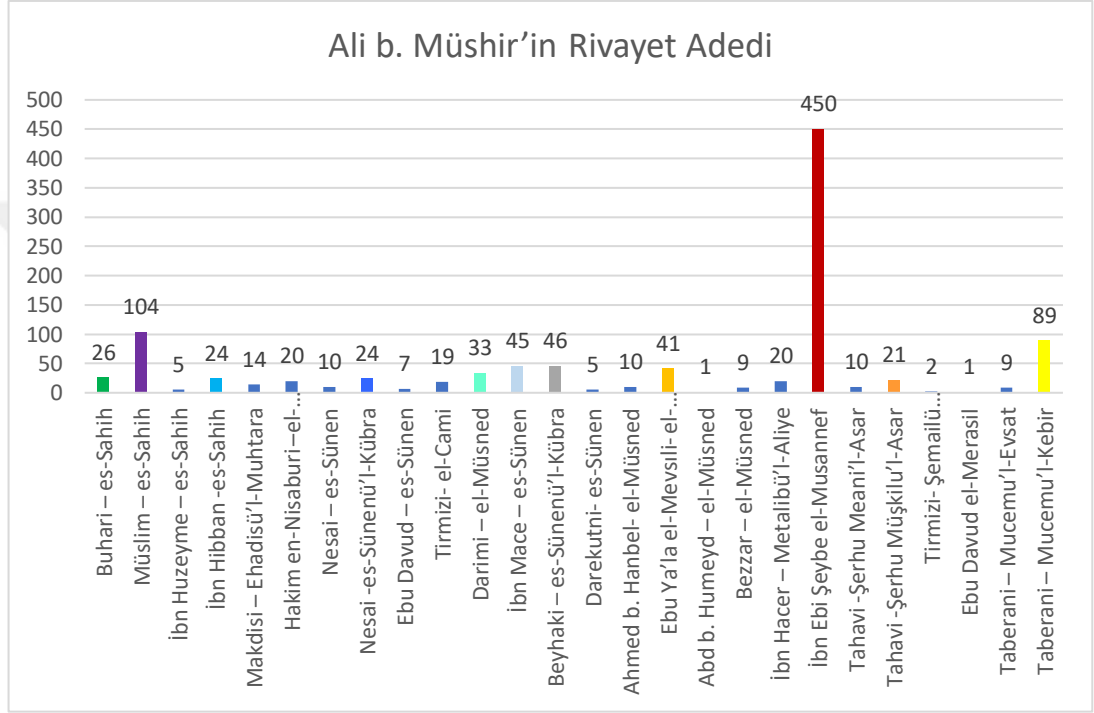
²²⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/137.

²²¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/138.

²²² Zehebî, *el-Kâşif*, 2/47.

hem de hadis yönüne işaret eden “Fıkıh ve hadisi kendisinde toplamıştır” ifadesini kullanmaktadır.²²³

Ali b. Müshir’in hadis kaynaklarından tekrarlarıyla beraber toplamda 1045 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserlerde kaç adet olduğuna dair bilgiler aşağıda yer alan grafikte detaylıca gösterilecektir.

Grafik 2.11. Ali b. Müshir'in Rivayet Adedi

İclî onun hakkında “Fakihtir” demiştir.²²⁴ İclî'nin bu ifadesi aslında Ali b. Müshir'in hangi düşünce sistemine daha yakın bir özellikte olduğunu açıkça göstermektedir. Ancak elbette bir kişi hakkında “fakihtir” ifadesinin kullanılması onu herhangi bir ekole mensubiyetini zorunlu olarak doğurmaz. Fakat fıkıh ilmini Ebû Hanîfe'den aldığına dair var olan bilgi²²⁵ onun hakkında söylenen “fakihtir” ifadesi birlikte düşünüldüğünde önemli bir zemin oluşturulabileceği görülmektedir. Zira Ali b. Müshir'in fıkıh ilmini Ebû Hanîfe'den tahsil etmesi ancak onun ders halkalarına uzun bir süre katılıp, Ebû Hanîfe ile azımsanamayacak bir süre irtibatla olmasını gerektirmektedir. Yalnızca ders halkasına katılan bir talebe olmakla kalmayıp fikhî

²²³ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 1/212.

²²⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/434.

²²⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/544.

birikimini Ebû Hanîfe'den almış olmasından dolayı aslında onun görüşlerine katıldığını sonucunu anlaşılabılır. Aşağıda nakledilecek olan bilgiler de bu çıkarımımızı doğrular nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Abdullah b. Dâvûd, İshak'a Ebû Hanîfe'nin ashabından olan kimler vardır? Diye sorulunca o da: “Ebû Yûsuf, Züfer b. Hüzeyl, Âfiye b. Yezîd, Esed b. Amr, Ali b. Müshir, Yahyâ b. Ebî Zâide, Kâsım b. Ma'n, Dâvûd et-Tai” diyerek onların isimlerini sıralamıştır.²²⁶Sıralanan bu isimler arasında Ali b. Müshir'in adının da yer alması oldukça önemlidir. Zira nakledilen bu bilgi, Ali b. Müshir'in Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğuna dair önemli bir ifade olmakla beraber onun ders halkasına katıldığı ve halka arkadaşları hakkında da bizlere fikir vermektedir. Yine bu çıkarımımızı destekler nitelikte kaynaklarda şu şekilde bir ifade yer almaktadır; “Ebû Hanîfe'nin ashabında fikhî, Kur'an gibi ezberleyen kişiler vardı; Züfer b. Hüzeyl, Ebû Yûsuf, Esed b. Amr ve Ali b. Müshir'dir.”²²⁷

Burada son olarak naklettiğimiz fikhî Kur'an gibi ezberleyen kişiler arasında Ali b. Müshir'in de olması dikkat çekicidir. Zira Ali b. Müshir, Ebû Hanîfe'nin ders halkasında yer alan kimselerden olmasının yanında bir de fikhî ezberleyen kimseler arasında sayılmasına -ki burada kastedilen fikhî ezberleme ibaresi ile Ebû Hanîfe'nin fikhî kastediliyor olsa gerektir- onun hangi düşünce sistemi içerisinde yer aldığı konusundan kuvvetli deliller olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde de adı geçmektedir.²²⁸

Ayrıca Ali b. Müshir'in kendi ağzından şöyle bir ifadesi bulunmaktadır: “Bir gün Ebû Hanîfe'nin yanındaydık ve yanımızda Abdullah b. Mübârek gelip şu soruyu sordu “Yemek pişire bir adamın kabının içerisine bir kuş düştü ve öldü. Bu adam hakkında ne dersiniz? diye sordu. Ebû Hanîfe de yanında bulunan ashabına “ bu konuda ne dersiniz” diye sorunca onlar da İbn Abbas'tan gelen ‘Suyu söküp eti yıkayıp yesin’ dediğini naklettiler. Ebû Hanîfe de bunun üzerine ‘ Biz de aynı görüşteyiz ancak sadece bir şartla; eğer kazanda yer alan su kaynar halde bu olay gerçekleşirse et

²²⁶ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/114.

²²⁷ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/74.

²²⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍîyye*, 1/378.

atılmalı, su da dökülmelidir dedi.²²⁹Burada nakledilen hadise yemek pişen kazan içine bir kuşun düşmesi halinde kişinin ne yapacağı sorusu etrafından gelişmektedir. Ancak konumuz açısından asıl önemli olan kısım Ebû Hanîfe'nin ashabı ile birlikte otururken Ali b. Müshir'in de onların yanında bulunması aslında Ali b. Müshir'in de Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğunu ve onun halkasında yer aldığını bizlere bir kez daha göstermektedir.

Ortaya koymuş olduğumuz Ali b. Müshir-Ebû Hanîfe bağıntısı, Ali b. Müshir'in fakih nisbesi ile verilmesi, kendisinin fıkhi, Kur'an gibi ezberlediğinin belirtilmesi gibi verilerden hareketle Ali b. Müshir'in, Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceği düşünülmektedir.

2.1.12. Şuayb b. İshak

Tam adı Şuayb b. İshak b. Abdurrahman b. Abdullah b. Raşid el-Kureşî el-Emevi'dir.²³⁰ Hicrî 118 yılında dünyaya geldiği nakledilmektedir.²³¹Ayrıca her ne kadar Dimaşk'lı olduğu düşünülse de aslen Basralı'dır.²³² Halife Hârûn er-Reşîd döneminde Dimaşk'ta hicrî 189 senesinde vefat etmiştir.²³³

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; Abdurrahman b. Amr el-Evzâî (ö. 157/774), Ubeydullah b. Amr el-Adevî (ö. 143/760), Hişam b. Urve (ö. 146/763), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/ 773), Ebû Hanîfe, Hişam b. Ebî Abdillâh (ö. 152/ 769), Muhammed b. Ebî Zî'b (ö. 159/ 776), Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Hasan b. İmâre el-Becelî (ö. 153/ 770), İbn İshâk el-Kureşî (ö. 150/ 767)'dir.²³⁴

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Süleyman b. Abdurrahman et-Temimî (ö. 233/ 848), Hişâm b. Ammâr es-Sülemî (ö. 245/ 861), Dâvûd b. Rüseyd (ö. 239/ 854), Duheym el-Kureşî (Ö. 245/ 860), Abdülvehhâb b. Saîd (ö. 213/ 826), İmrân b. Ebî Cemîl (ö. 244/ 859), Hakem b. Mûsâ el-Bağdadî (ö. 232/ 849),

²²⁹ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/37.

²³⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/501.

²³¹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 23/83.

²³² İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 23/83.

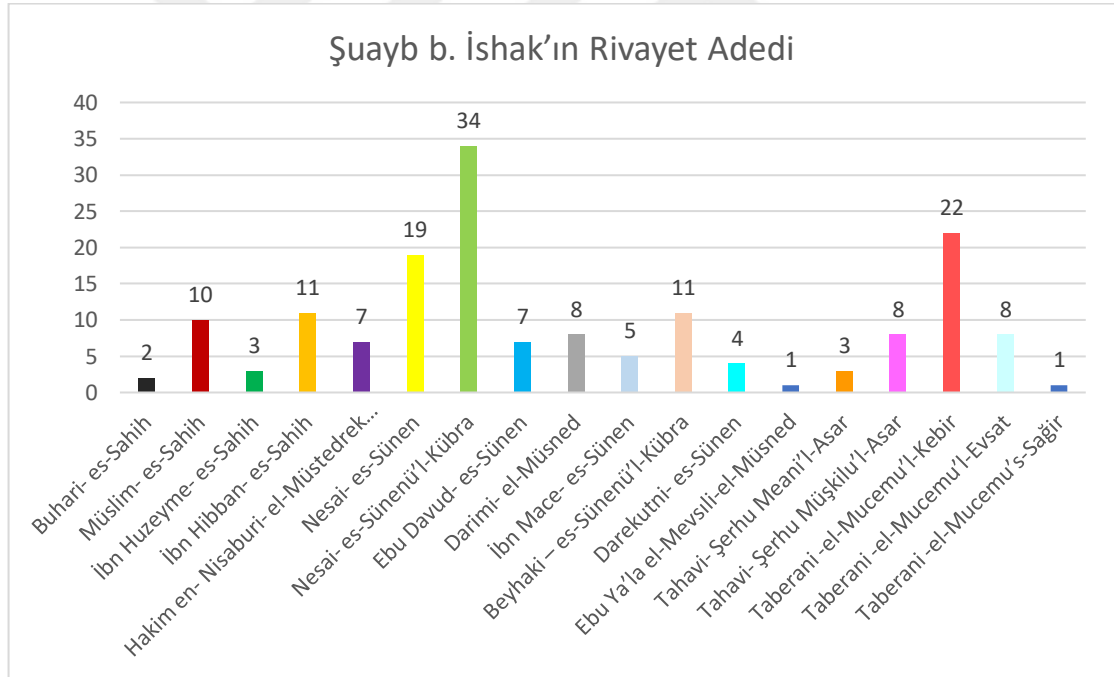
²³³ İbn Sa'd, *eṭ-Tabakât*, 9/476.

²³⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/501-502.

Abdülvehhâb b. Necde' (ö. 232), Hişâm b. Hâlid (ö. 249/ 864), İshâk b. Rahûveyh (ö. 238/ 853), Ali Ma'bed (ö. 218/ 831), Mûsa b. Mervân (ö. 246/ 861)'dir.²³⁵

Cerh-ta'dîl alimleri Şuayb b. İshak hakkında şöyle değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Sa'd "sikadır" demiştir.²³⁶ Yahyâ b. Maîn de "sika" olduğunu ifade etmiştir.²³⁷ Nesâî de "sika" olduğunu kabul etmiştir.²³⁸ Ebû Hâtim er-Râzî ise "sadûk" bir kimsedir demiştir.²³⁹ Ebû Dâvûd da "sikadır" demiştir. Bir diğer rivayette ise "O, Mürciî'dir" dediği nakledilmektedir. Darimi de "sika" olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰ Zehebî de onun "Sika" olduğunu ifade etmiştir.²⁴¹

Şuayb b. İshak'ın hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla birlikte toplamda 164 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet geçtiğine dair bilgiler aşağıdaki grafikte detaylıca verilecektir.

Grafik 2.12. Şuayb b. İshak'ın Rivayet Adedi

²³⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/502.

²³⁶ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 9/476.

²³⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'în, *Târîhu İbn Ma'în - Rivâyetu'd-Dârimî*, nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, (Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn), 1/131.

²³⁸ Nesâî, *Meşvehatu'n-Nesâî*, 1/89

²³⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/341.

²⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/503.

²⁴¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/185.

Şuayb b. İshak'ın Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu ifade edilmiştir.²⁴² Ayrıca tabakat eserlerinde hocaları arasında Ebû Hanîfe de zikredilmektedir.²⁴³ Kaynaklarda yer alan bu bilgiler aslında Şuayb b. İshak ile Ebû Hanîfe arasında bir bağıntı olduğunu göstermektedir. Zira ondan ders aldığı farklı kaynaklarda zikredildiği görülmektedir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, bir râvinin Ebû Hanîfe'den ders aldığına dair var olan bir bilgi, ilgili râvinin Hanefî mezhebi içerisinde sayılması açısından doğrudan bir delil teşkil etmez. Fakat hem ondan ders almış hem de kaynaklarda onun ashabından olduğunun ifade edilmesi bu delili daha da güçlü bir hale getirmektedir. Zira bir râvinin bir hocadan ders alması ile onun ashabından sayılması farklı şeyler olsa gerektir. Hadis tarihi içerisinde râvilerin rihleler vasıtasıyla herhangi bir hocadan kısa süre içerisinde hadis işittiği ve böylece ondan ders alanlar konumunda olduğu bilinmektedir. Ancak bir râvinin ilgili hocanın ashabından olduğuna dair bir ifadenin bulunması o râvi ile hoca arasında hatırı sayılır bir mesainin geçmiş olması gerektiğini bizlere düşündürmektedir. Bu da ancak râvinin ilgili hocanın ders halkasına devamlılığı ile mümkün olabileceğini akıllara getirmektedir. Bundan dolayı Şuayb b. İshak da Ebû Hanîfe'nin hem öğrencileri arasında yer aldığı hem de onun ashabından sayıldığına dair nakledilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Şuayb b. İshak'ın, Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katıldığı ve önemli oranda devamlılık gösterdiğini düşündürmektedir.

Bununla bağlantılı olarak da İbn Hibbân “ Re’y mezhebine meylediyordu” şeklinde Şuayb b. İshak hakkındaki görüşünü ortaya koymuştur.²⁴⁴ İbn Asâkir de İbn Hibbân gibi düşündüğü eserinde açıkça belirtmiştir.²⁴⁵ Yine bunlara ek olarak Mizzî, Aynî ve Zehebî de onların ifade ettiği “ re’y mezhebine meylediyordu” ifadesini daha da açarak Şuayb b. İshak'ın, Ebû Hanîfe'nin mezhebine meylettiğini ifade etmektedirler.²⁴⁶ Tabakat eserlerinde yer alan bu bilgiler Şuayb b. İshak'ın fikhî bakış açısının re’y düşünce sistemi ile örtüştüğü anlaşılmaktadır. Mizzî, Aynî ve Zehebî gibi

²⁴² Ebû'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî, *Qabûlu'l-Ahbar ve Ma'rifetu'r-Ricâl*, nşr. Ebû 'Amr el-Huseynî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 2/396.

²⁴³ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 23/81.

²⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/439.

²⁴⁵ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 23/81.

²⁴⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 12/501; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/185; Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 1/486.

alimler de burada yer alan re'y düşünce sisteminin aslında Ebû Hanîfe'nin fıkıh düşüncesi olduğu ortaya koyarak Şuayb b. İshak'ın Ebû Hanîfe'nin fıkıh sistematığına yakın olduğunu, ondan etkilendiğini ve onun fikhını kabul ettiğini bizlere açıkça göstermektedir. Aslında bir üst paragrafta açıklamaya çalıştığımız Şuayb b. İshak'ın, Ebû Hanîfe'nin ashabından sayılmasının, onunla geçirdiğini düşündüğümüz önemli bir zaman dilimine dair yapmış olduğumuz çıkarımın, burada yer alan bilgilerle desteklendiği görülmektedir. Zira onun ashabından olması onunla uzun süre vakit geçirmesini yani ders halkalarına devamının önemli bir oranda olması ile Şuayb b. İshak'ın, Ebû Hanîfe'nin mezhebine meylettiğine dair var olan ifadeler aslında birbirini destekleyen ifadelerdir. Çünkü, bir râvinin bir hocanın fikhî görüşlerini benimseyip onun yolundan gitmesi, hoca ile kısa süreli görüşmelerden ziyade daha uzun süreli görüşmeler yani ders halkalarına önemli süre zarfı boyunca katılmak ile gerçekleşeceği düşünülmektedir. Hele ki o dönem ve coğrafya düşünüldüğünde bir hocanın fikhî görüşlerinin benimsenmesi büyük ihtimalle yalnızca ona yakın olmak, onun ders halkalarında bulunmakla gerçekleşmektedir. Bundan dolayı da Şuayb b. İshak'ın da Ebû Hanîfe'nin mezhebine meyletmesi ilk paragraflarda ortaya koymaya çalıştığımız gibi ancak onun ders halkalarına katılması ile mümkün olacağını düşündüğümüz bir durumdur.

Bu bağlamda, Zehebî ve Safedi de onu “el-Hanefî” nisbesi ile eserinde vermiştir.²⁴⁷ Ayrıca Hanefî tabakat eserlerinde de yer edinmiştir.²⁴⁸ Şuayb b. İshak ve Ebû Hanîfe arasındaki ilişkiye dair ifade ettiğimiz tüm bu hoca-talebelik ilişkisi, pek çok kaynakta da Ebû Hanîfe'nin ashabından kabul edilmesi ve kendisinin “el-Hanefî” nisbesi ile zikrediliyor olması Şuayb b. İshak'ın, Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığını bizlere göstermektedir.

2.1.13. Esed b. Amr

Tam adı Esed b. Amr Ebû'l-Münzir el-Becelî el-Kûfî'dir.²⁴⁹ Kûfe ehlinden olduğu ve ehl-i re'y'e mensup olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁰ Kendisinin Vasıt

²⁴⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 12/184; es-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 16/93.

²⁴⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/256.

²⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/337.

²⁵⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/180; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/210.

beldesinde kadılık yaptığı da nakledilmektedir.²⁵¹ Yaşamının bir kısmını Kûfe’de geçirirken daha sonra Bağdat’a geldiğine dair bilgiler mevcuttur.²⁵² Yahyâ b. Maîn, Esed b. Amr’ın kadılık ile görevlendirildikten bir müddet sonra kör olmasının üzerine artık fetva vermek istemediğini belirtir.²⁵³ Hicrî 190 yılında da vefat ettiği nakledilmektedir.²⁵⁴

Esed b. Amr’ın rivayette bulunduğu kimselerden bazıları şunlardır; Abdülmelik b. Meysere (ö. 145/ 762). Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), Muhammed b. Amr el-Leysî (ö. 145/ 762).²⁵⁵

Esed b. Amr’dan rivayette bulunan kişilerden bazıları şunlardır; Ahmed b. Hanbel, Amr en-Nâkîd, Muhammed b. Bekkâr, Ahmed b. Menî’, Ali b. Hişam, Muhammed b. Said b. Sâbık.²⁵⁶

Kendisi hakkında cerh-ta’dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Yezîd b. Hârûn “ondan hadis alınması helal değildir” derken Yahyâ b. Maîn “Yalancıdır, leyse bi şey” demiştir. Bir diğer rivayete göre ise “La be’s bih”²⁵⁷ demiştir. Bir diğer rivayete göre ise “sıkadır”²⁵⁸ demiştir. Buhârî ise “zayıftır”²⁵⁹ şeklinde nitelemiş, Nesâî ise “Güçlü değildir”²⁶⁰ İbn Hibbân ise “hadisleri Ebû Hanîfe’nin mezhebine göre naklediyordu” derken Ahmed b. Hanbel bunların tersine Esed b. Amr hakkında “Sadûktur” şeklinde ta’dîl etmiştir. Ahmed b. Hanbel’den gelen bir diğer rivayete göre ise “Sâlihü’l-Hadistir” demiştir.²⁶¹ İbn Adiy de “Onun hadislerinde herhangi bir münkerlik durum görmüyorum. Umarım ki onu hadisleri doğrudur” şeklinde görüşünü ifade etmiştir. Bir diğer rivayette ise “Ehl-i Re’y

²⁵¹ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, 1/210.

²⁵² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 9/333.

²⁵³ Ebû’l-Kâsım ‘Abdullâh b. Muhammed el-Beğavî, *Mu’cemu’s-Şahâbe*, nşr. Muhammed ‘Avd el-Menkûş, İbrâhîm İsmâ’il el-Kâdî, (Kuveyt: Mibretu’l-Âl ve’l-Aşhâb, 2011), 1/404; İbn ‘Adiyy, *el-Kâmil*, 2/304.

²⁵⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 12/35.

²⁵⁵ Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni’l-Ahyâr*, 3/504.

²⁵⁶ Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni’l-Ahyâr*, 3/504.

²⁵⁷ Yahyâ b. Ma’in, *et-Târîh* (Rivâyetu’d-Dûrî), 4/29.

²⁵⁸ İbn ‘Adiyy, *el-Kâmil*, 2/304.

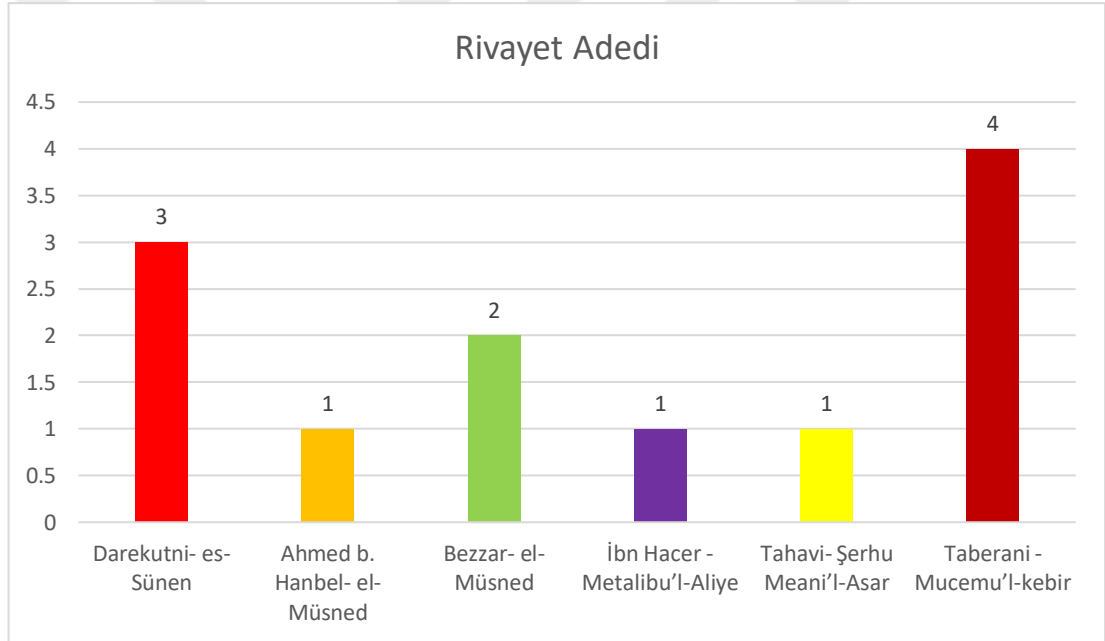
²⁵⁹ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’il el-Buhârî, *ed-Du’afâ’u’s-Şağîr*, nşr. Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. İbrahim b. Ebî’l-Ayneyn, (Kahire: Mektebetu İbn ‘Abbâs, 2005), 1/30.

²⁶⁰ Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb el-Horâsânî en-Nesâ’î, *ed-Du’afâ’ ve’l-Metrûkûn*, nşr. Bûrân ed-Danâvî, Kemâl Yûsuf el-Hût, (Beyrut: Mu’essesetu’s-Sekâfiyye, 1985), 1/55.

²⁶¹ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, 1/210.

içerisinde Ebû Yûsuf'tan²⁶² sonra en çok hadis rivayetinde bulunan isimdir” demiştir. ²⁶³Hatip el-Bağdâdî de “İnşallah sikadır” demiştir.²⁶⁴ İbn Ebî Hâtîm babasının yani Ebû Hâtîm'in, Esed b. Amr hakkında şunları söylediğini belirtmektedir: “Babama Esed b. Amr hakkında sordum. O da bana Esed b. Amr'ın sadûk olduğunu ancak buna karşın Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğunu bundan dolayı da kendisinden herhangi bir şey rivayet etmeye gerek olmadığını söyledi.”²⁶⁵

Esed b. Amr'ın Hadis kaynaklarında tekrarlarıyla beraber toplamda 12 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Buna dair ayrıntılı bilgiler aşağıdaki grafikte verilecektir.

Grafik 2.13. Esed b. Amr'ın Rivayet Adedi

Ebû Hanîfe'nin ashabı arasında sayıldığı ve fikhî eğitimini ondan aldığı ifade edilmektedir.²⁶⁶Hanefî literatür içerisinde görüşleri zikredilmiştir.²⁶⁷Ebû Hanîfe'den

²⁶² Burada adı geçen kişinin Ebu Yusuf olup olmadığı ihtilaf vardır. Zira aynı ifade içerisinde Ebu Yusuf yerine kaynaklarda Ebu Hanife şeklinde de geçmektedir. Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 3/504. Her ne kadar böyle bir ihtimal var olsa da zannımızca buradaki ismin Ebu Yusuf olması muhtemeldir.

²⁶³ İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 2/83.

²⁶⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4-807.

²⁶⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 338.

²⁶⁶ Boynukalın, “Mukaddime” 47; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/333; Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 55.

²⁶⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 242; Ebû'l-Leys es-Semerḳandî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 377.

doğrudan nakilleri de bulunmaktadır.²⁶⁸ Ayrıca açık bir şekilde kendisinin Ebû Hanîfe'nin mezhebinden olduğu da belirtilen hususlardan biridir.²⁶⁹ Bunlara ek olarak Kûfeli olduğu, re'y sahibi olduğu da söylenmiştir.²⁷⁰ Esed b. Amr'ın, Ebû Hanîfe'nin ashabında bulunan ve ondan eser yazan kişilerden biri olduğu, hatta bir görüşe göre ise ilk kişi olduğu belirtilmiştir.²⁷¹ Kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde zikredildiği de görülmektedir.²⁷²

Esed b. Amr'ın doğrudan Ebû Hanîfe'nin tedrisâtından geçmiş olması, onun görüşlerini kaleme alması, kendisi hakkında pek çok tabakat eserinde Hanefî nisbesi ya da Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğuna dair açık ifadelerin kullanılması ve re'y sahibidir gibi ifadelerin kullanılmış olması, Esed b. Amr'ın Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesine yeterli olacağı düşünülmektedir.

2.1.14. Yûsuf b. Hâlid es-Semtî

Tam adı Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'dir. Ebû Hâlid şeklinde künyelendiği bilinmektedir.²⁷³ Bir rivayete göre hicrî 189²⁷⁴ diğer rivayete göre ise hicrî 190 senesinde vefat etmiştir.²⁷⁵

Kendisinin rivayette bulunduğu kimseler arasında; Ca'fer b. Sa'd (ö.?), Mûsa b. Uleyye el-Kureşî (ö. 141/ 758), Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765), Ebû Hanîfe, Abdullah b. Osman (ö. 132/ 749), Seleme b. Dînâr el-A'rec (ö. 140/ 757), İkrime b. Ammâr el-İclî (ö. 159/ 776) gibi isimler bulunmaktadır.²⁷⁶

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları arasında; Hâlid b. Yûsuf es-Semtî (ö. 249/ 863), Ubeydullah b. Amr el-Cüşemî (ö. 235/ 849), Abbas b. Velîd (ö.

²⁶⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 345; Serahsî, *Mebisûl*, 1/145.

²⁶⁹ Yahyâ b. Ma'in, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dûrî), 3/8.

²⁷⁰ Buḥârî, *ed-Du'afâ'u's-Sağîr*, 30.

²⁷¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/347.

²⁷² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/140.

²⁷³ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Ṭabaḳātu Ḥalife b. Ḥayyât*, nşr. Suheyl Zekkâr, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 1/388.

²⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/424; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/399.

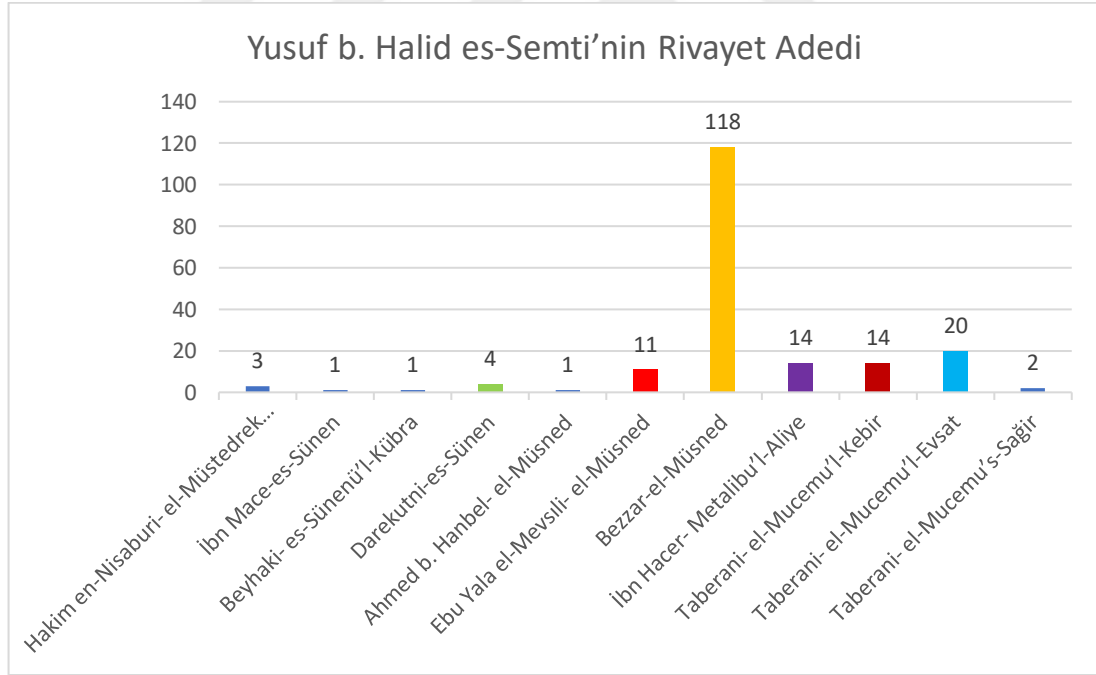
²⁷⁵ Halife b. Hayyât, *et-Ṭabaḳât*, 1/388.

²⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/421-422.

238/ 852), İmam Şâfiî, Yahyâ b. Hukeym (ö. 256/ 870), Muhammed b. Hişam es-Sedûsî (ö. 251/ 865) yer edinmektedir.²⁷⁷

Cerh-ta'dîl alimleri kendisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Yahyâ b. Maîn onun hakkında “ Zındıktır, kezzaptır, ondan herhangi bir şey yazılmaz” demiştir.²⁷⁸ Amr ibn Ali'nin de onu yalanladığı nakledilmektedir.²⁷⁹ Muhammed b. Sa'd “ Onun re'y, fetva ve şurût ilminde söz sahibidir. Ancak insanlar onun re'yi sebebiyle ona temkinli yaklaşmıştır ki kendisi de hadis konusundan zayıf bir kimsedir”. Ebû Dâvûd da “ Kezzâbtır” demiştir.²⁸⁰ Zehebî de “ terk edilmiştir” demiştir.²⁸¹

Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin hadis kaynakları içerisinde toplamda 189 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde ne oradan yer aldığı aşağıdaki grafikte detaylıca verilecektir.

Grafik 2.14. Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin Rivayet Adedi

²⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/422.

²⁷⁸ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dûrî), 2/86.

²⁷⁹ Muslim, *el-Kunâ ve'l- 'Esmâ*, 1/283.

²⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 32/423.

²⁸¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/399.

Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin Ebû Hanîfe'yi öven rivayetleri kaynaklarda yer almaktadır.²⁸²Buna ek olarak Ebû Hanîfe'den fıkıh ilmini tahsil etmek için Basra'dan Kûfe'ye geldiğini, Ebû Hanîfe'den fıkıh eğitimini tamamladığı ardından Basra'ya dönmek istediğinde Ebû Hanîfe'nin kendi düşünce sistemini orada yaymak adına Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'ye bir nevi tebliğ faaliyetinde dikkat etmesi gereken hususları anlattığı nakledilmektedir.²⁸³ Bu bağlamda Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin ashabından kabul edildiği de görülmektedir.²⁸⁴ Bunu destekler mahiyette de kendisinin Ebû Hanîfe'nin yanında iki buçuk sene kaldığı nakledilmiştir.²⁸⁵ Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin, Ebû Hanîfe ile olan ilişkisi açıkça görülmektedir. Ebû Hanîfe'ye hatırı sayılır bir süre talebelik yapmış, onun fikhî düşünce sistemini benimseyip tahsil etmiş ve bunu yayma gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.

Ayrıca Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin Hilâl b. Yahyâ ile tartıştığı ilmi konuların mahiyetine bakıldığında Hanefî düşünce sisteminin izlerine rastlamak mümkündür.²⁸⁶ Ebû Hanîfe'nin halkasından olup divan yazan 40 kişiden biri olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.²⁸⁷

Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin, Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığıının en önemli göstergelerinden biri de Hanefî literatür içerisinde kendisine atıf yapılması, onun görüşlerinin delil olarak kullanılması, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini nakletme noktasında onun vasıtasıyla ilgili görüşe ulaşması ve Hanefî literatürü oluşturan müellifler tarafından Hanefî düşünce sisteminin bir imamı olarak kabul edilmesidir.²⁸⁸Hanefî tabakat eserlerinde de yer aldığı görülmektedir.²⁸⁹

Tüm bu ifade edilenlerden hareketle Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin Hanefî düşünce sistemi içerisinde olması kuvvetle muhtemel görülmektedir.

²⁸² Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 64.

²⁸³ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 110.

²⁸⁴ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 157.

²⁸⁵ Zehebî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 40.

²⁸⁶ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 157.

²⁸⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/140.

²⁸⁸ Seraḥsî, *Mebṣûṭ*, 12/42; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'î*, 1/270; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'î*, 7/344; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 6/125; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 6/152; Bâbertî, *el-İnâye*, 1/423; Ḥaddâdî, *el-Cevheretu'n-Neyyira*, 1/57; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, 2/40.

²⁸⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 2/227.

2.1.15. Ebû Mutî' el-Belhî

Tam adı Hakem b. Abdullah Ebû Mutî el-Belhî'dir.²⁹⁰ Belh şehrinde kadılık yaptığı bilinmektedir. Ayrıca kör olduğu da ifade edilmektedir.²⁹¹ Bağdat'a pek çok defa ilim edinmek için yolculuk yaptığı nakledilmektedir.²⁹² Hicrî 199 senesinde vefat ettiği tahmin edilmektedir.²⁹³

Kendisinin rivayette bulunduğu kişiler şunlardır; Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778),²⁹⁴ Hammâd b. Seleme el-Basrî (ö. 167/784).²⁹⁵

Kendisinden rivayette bulunanlardan bazıları şunlardır; Ahmed b. Menî', Eyyûb b. Hasan, Atîk b. Muhammed, Ali b. Hüseyin ez-Züheylî, Nasr b. Ziyad.²⁹⁶

Ebû Mutî el-Belhî hakkında cerh-ta'cdîl alimler ise bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Sa'd onun Mürcî' olduğunu ve hadis ilmi açısından zayıf kabul edildiğini ifade etmektedir.²⁹⁷ Buhârî de onun re'y sahibi olduğu ve zayıf olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸ İbn Hibbân da onun Mürcî' olduğunu, sünneti ve onun takipçilerinin karşısında duran bir kimse olduğu belirtmiştir.²⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî ise onun re'y düşüncesine sahip bir fakih olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁰ Yahyâ b. Maîn de onun zayıf olduğunu bildirmiştir.³⁰¹ Zehebî de onun re'y düşüncesine sahip olan bir fakih olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Abdullah b. Mübârek'in de onu övdüğünü nakletmektedir. Ancak buna karşın zayıf olduğuna işaret ettiği düşünülmektedir.³⁰² Ebû Dâvûd da "onu hadislerini terk edin, o Cehmî'dir." dediği kaynaklarda ifade edilmektedir.³⁰³ Nesâî de onun zayıf olduğunu söylemiştir.³⁰⁴

²⁹⁰ İbn Sa'd, *eṭ-Tabakât*, 9/377; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 6/304.

²⁹¹ İbn Sa'd, *eṭ-Tabakât*, 9/377.

²⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/121; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097.

²⁹³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097; İbn Kuṭluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 332.

²⁹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/121.

²⁹⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 6/304.

²⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *eṭ-Tabakât*, 9/377.

²⁹⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 2/334.

²⁹⁹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 6/304.

³⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/121.

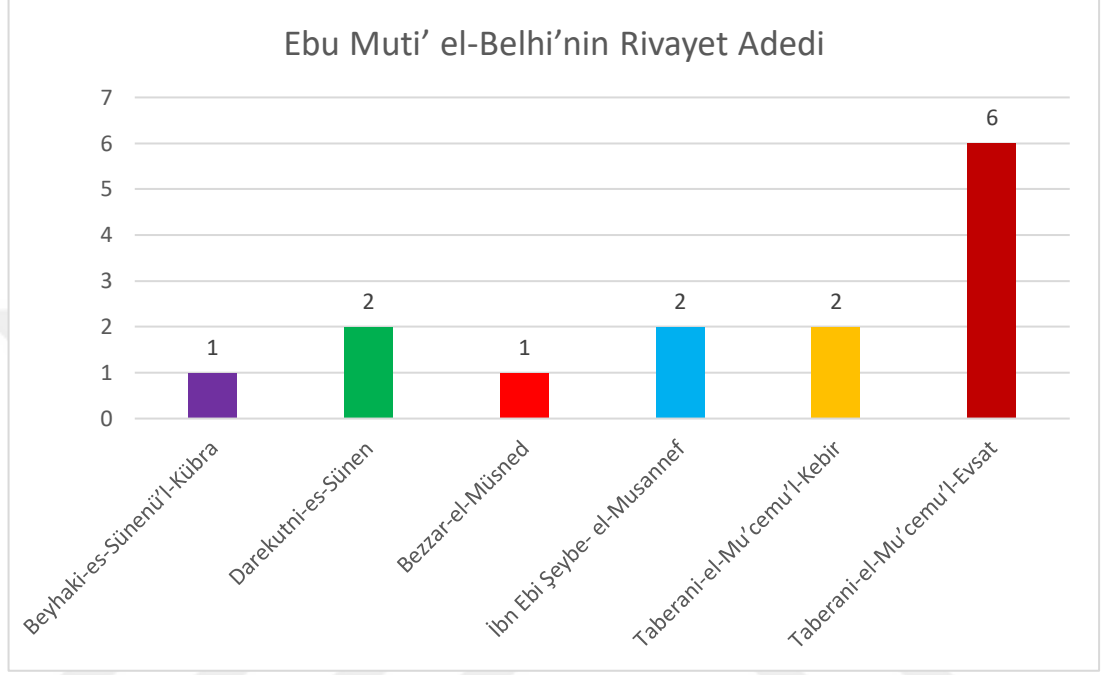
³⁰¹ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dûrî), 1/162.

³⁰² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 1/526.

³⁰³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 13/70

³⁰⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 1/526; Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 13/70

Ebû Mutî' el-Belhî'nin hadis kaynakları içerisinde toplamda 15 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair bilgiler aşağıdaki grafikte detaylıca verilecektir.

Grafik 2.15. Ebû Mutî' el-Belhî'nin Rivayet Adedi

Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu, ondan fıkıh ilmini tahsil ettiği ve rivayette bulunduğu ifade edilmiştir.³⁰⁵ Ayrıca Ebû Hanîfe'nin nezdinde Ebû Mutî' el-Belhî'nin önemli bir yeri olduğuna da kaynaklarda değinilmiştir.³⁰⁶ Dolayısıyla Ebû Mutî' el-Belhî'nin Hanefî mezhebinin önde gelen imamı ile doğrudan bir ilişkisi olduğu ortadadır. Bu ilişki ise hocalık-talebelik olduğu görülmektedir. Ancak bu, hoca talebe ilişkisi ile sınırlı bir seviyede kalmamış, Ebû Mutî' el-Belhî'nin fikhî birikiminin kaynağını Ebû Hanîfe yapacak kadar ileri bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise sınırlı bir süre birlikte Ziyâde Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılmış olmakla gerçekleşeceği düşünülen bir husustur. Buna binaen yukarıda verilen bilgilerden biri de Ebû Mutî' el-Belhî'nin Ebû Hanîfe nezdinden önemli bir konumu olduğudur. Bu

³⁰⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/526; es-Şafedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 13/70; Burhânuddîn el-Halebî Ebû'l-Vefâ' İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî eş-Şâfi'î Sıbtu İbnî'l-'Acemî, *el-Keşfu'l-Hasîs 'ammen Rumiye bi Vâd'i'l-Hadis*, nşr. Şubhî es-Sâmerrâi, (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, Mektebetu'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1987), 1/102; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 2/334.

³⁰⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 3/246.

da az önce ifade etmeye çalıştığımız Ebû Mutî'-Ebû Hanîfe ilişkisinin önemli bir seviyede olduğu yorumunu destekler mahiyettedir.

Ebû Hanîfe-Ebû Mutî' el-Belhî ilişkisinin sıradan bir hoca-talebe ilişkisi olmadığına bir diğer delili ise Ebû Mutî' hakkında el-*Fıkhu'l-Ekber* adlı eserin sahibidir şeklinde tabakat eserlerinde ifadeler yer almaktadır.³⁰⁷Bu ifadeden kasıt ise aslında Ebû Mutî' el-Belhî'nin, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen el-*Fıkhu'l-Ekber* adlı eserin râvisi olmasından kaynaklanmaktadır. Zira farklı kaynaklarda da bizim düşüncemizi doğrular nitelikte ifadeler olduğu görülmektedir.³⁰⁸ Dolayısıyla Ebû Mutî' el-Belhî'nin hocası Ebû Hanîfe olan sıkı ilişkisi onun eserini nakledecek kadar dikkate alınması gereken bir seviyede olduğu görülmektedir.

Hanefî nevâzil literatürü içerisinde kendisinin görüşüne başvurulmuş kimselerden olmuştur.³⁰⁹Ebû Mutî' el-Belhî'nin yukarıda da açıklandığı üzere Hanefî düşünce sisteminin öncü ismi ile olan ilişkisi, fikhî birikimini bizatihi ondan almış olması ve hem Ebû Hanîfe'nin görüşlerini nakletme hem de hocasından ve halkasının bir özelliği olarak fikhî mesaide bulunma melekесinin kendisinde belirli bir oranda yerleşmiş olması onun görüşlerinin alınmasını ve eserlerde yer verilmesi sonucunu doğurmuştur. Hanefî nevâzil eserleri bir konuyu ele alırken her ne kadar karşıt görüşlere yer veriyor olsa da Ebû Mutî'in görüşlerini Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer alacak şekilde kabul ederek verdikleri görülmektedir. Bu da aslında Hanefî literatürün Ebû Mutî' el-Belhî'yi nasıl konumlandığını bizlere göstermektedir. Buna ek olarak kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde yer aldığı da belirtilmelidir.³¹⁰

Tüm bu ifade edilen bilgilerden hareketle, Ebû Mutî' el-Belhî'nin Ebû Hanîfe ile olan sıkı ilişkisi, onun eserini nakletmesi, Hanefî mezhebinin birincil dereceden işletildiği Ebû Hanîfe'nin ders halkasında yetiştiğine dair önemli ifadeler olması, Ebû Hanîfe nezdinde önemli bir konumunun olduğu ifade edilmesi ve Hanefî nevâzil

³⁰⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/265.

³⁰⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/265; İbn Kutluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/331.

³⁰⁹ Ebû'l-Leys es-Semerķandî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 1/109; Serahşî, *Mebûsât*, 13/147; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'î*, 1/72; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/9; Zeylâî, *Tebyînu'l-Hakâik*, 1/274; Bedruddîn el-Aynî, *Minhatu's-Sulûk*, 1/475; Mollâ Hüsrev, *Dureru'l-Hukkâm*, 1/310; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, 6/298.

³¹⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/265.

literatürü içerisinde görüşüne yer verilmesi Ebû Mutî' el-Belhî'nin Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceğini göstermektedir.

2.1.16. Hafs b. Abdurrahman el-Belhî

Tam adı Hafs b. Abdurrahman b. Amr b. Ferrûh b. Fadâle el-Belhî'dir. Künyesinin de Ebû Amr olduğu belirtilirken Nişâpur'da ikamet ettiği ifade edilmektedir.³¹¹ Nişâpur'da kadılık görevi yaptığı da kaynaklarda nakledilen bilgiler arasındadır.³¹² Hicrî 199 yılında 80'li yaşlarında vefat ettiği bilinmektedir.³¹³

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları arasında; Ebû Hanîfe, İbn İshak el-Kureşî (ö. 150/767), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/ 773), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Haccâc b. Ertât (ö. 145/762), Muhammed b. Şebl b. Abbâd (ö. 148/ 765) yer almaktadır.³¹⁴

Kendisinden rivayette bulunduğu kişilerden bazıları arasında; İshak b. Abdullah en-Nisâbûrî (ö. 266/ 879), Seleme b. Şebîb (ö. 247/ 860), Hüseyin b. Mansûr es-Sülemî (ö. 238/ 851), Ali b. Hasan (ö. 267/ 880), Muhammed b. Yezîd el-Esedî (ö. ?), Muhammed b. Muaviye en-Nisâbûrî (ö. 229/ 842), Yezîd b. Sâlih (ö. 229/ 842), Ebû Dâvûd yer almaktadır.³¹⁵

Cerh-ta'dîl alimleri kendisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Buhârî Hafs b. Abdurrahman'ın yalnızca adını zikretmiş, herhangi bir görüş belirtmemiştir.³¹⁶ Ebû Hâtîm er-Râzî ise “ Sadûktur, Muzdaribu'l-hadistir” demiştir.³¹⁷ İbn Hibbân da onun “Mürçî” olduğunu ifade etmiştir.³¹⁸ Nesâî ise “ Sadûktur” demiştir.³¹⁹ Ayrıca Buhârî'nin Nişâpur'a geldiğinde yalnızca Hafs b. Abdurrahman'ın mescidinde hadis rivayet ettiği nakledilmektedir.³²⁰ İbn Hacer ise “ Sadûktur, kendisi

³¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/375; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/199.

³¹² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/176.

³¹³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/24; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1093; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/69.

³¹⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/23.

³¹⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/23.

³¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsaf*, 4/865.

³¹⁷ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 176.

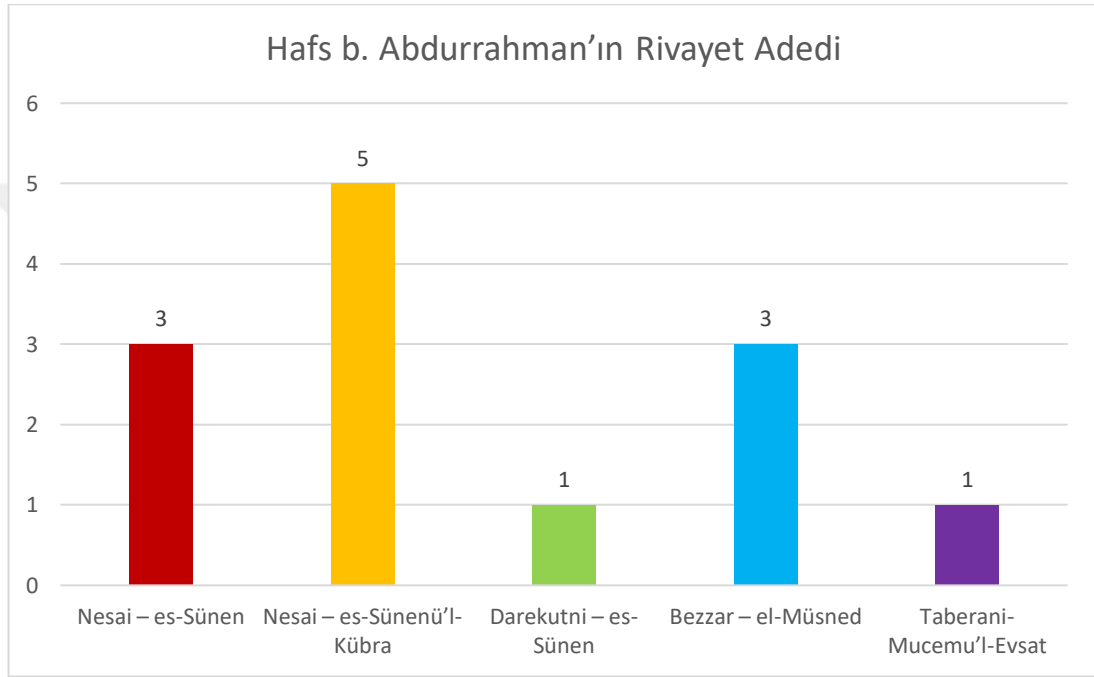
³¹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/199.

³¹⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/23.

³²⁰ Ebû 'Abdullâh Moğultây b. Kılıc el-Bekcerî , *et-Terâcimu's-Sâkıya min Kitâbi 'İkmâli Tehzîbi'l-Kemâl*, (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muḥaddîs, 2005), 1/234.

Mürciilikle itham edilmiştir” diyerek görüşünü ortaya koymuştur.³²¹ Zehebî de kendisi hakkında sadûktur demiştir.³²²

Hafs b. Abdurrahman el-Belhî’nin hadis kaynakları içerisinde toplamda 13 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserlerde kaç adet olduğuna dair detaylı bilgiler aşağıdaki grafikte verilecektir.

Grafik 2.16. Hafs b. Abdurrahman’ın Rivayet Adedi

Hafs b. Abdurrahman’ın Ebû Hanîfe ile ticari anlamda ortak oldukları kaynaklarda belirtilmiştir. Bununla alakalı olarak bir gün Ebû Hanîfe, Hafs b. Abdurrahman’a bir miktar mal hazırlayarak, içinde bir kusuru olan bir elbise olduğunu belirten bir not ile onu gönderdi. Hafs b. Abdurrahman’dan bu elbiseyi sattığında söz konusu kusuru belirtmesini istedi. Ancak Hafs b. Abdurrahman, malı sattıktan sonra kusuru belirtmeyi unuttuğunu fark etti ve malı kime sattığını da bilmiyordu. Ebû Hanîfe bu durumu öğrenince malın tamamının değerini sadaka olarak verdiği nakledilmektedir.³²³ Anlatılan olaya baktığımızda Ebû Hanîfe’nin şahsiyetinin

³²¹ İbn Hacer, *Takribü’l-Tehzîb*, 1/258.

³²² Zehebî, *el-Kâşif*, 1/341.

³²³ Saymerî, *Ahbabu Ebî Hanîfe*, 1/46; Mizzî, *Tehzibu’l-Kemâl*, 29/437; Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Muđiyye*, 1/488.

övlüdüğü bir hadise olduğı açıktır. Ancak burada konumuz açısından dikkat edilmesi gereken husus Hafs b. Abdurrahman'ın Ebû Hanîfe ile ticari ortak olacak kadar yakın bir bağ kurmuş olmasıdır.

Hafs b. Abdurrahman'ın, Ebû Hanîfe'den ders aldığı nakledilmektedir.³²⁴ Ayrıca fıkıh ilmini de Ebû Hanîfe'den tahsil ettiğı belirtilir.³²⁵ Hafs b. Abdurrahman, Ebû Hanîfe'nin ashabından kabul edilmiş, onun ders halkalarına katıldığı görülmektedir. Ayrıca onun fikhî bakış açısını kazanmış olabilmesi için bu derslere önemli bir süre devam etmiş olması ve onun fikhî görüşlerini kabul etmiş olması düşünülebilir. Ayrıca onun hakkında, Ebû Hanîfe'nin ashabında yer alan kimselerden en fakihlerden biri olduğu ifade edilmiştir.³²⁶ Dolayısıyla aslında Hafs b. Abdurrahman'ın Ebû Hanîfe'nin ders halkasına uzun süre katıldığı, bu ders halkalarında onun fikhî bakış açısını kazanıp kabul ettiğı ve Ebû Hanîfe'nin ashabı arasında fikhî açıdan öne çıkan isimlerden biri olarak önümüzde durmaktadır.

Hafs b. Abdurrahman, Hanefî olan bir diğer râvi Mis'ar b. Kidâm'ın, Ebû Hanîfe'nin kıldığı namaz içerisindeki bir rekâta Kur'an'ı hatmettiğine dair ifadesi nakletmektedir.³²⁷ Ayrıca kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde yer edindiğı görülmektedir.³²⁸

Hafs b. Abdurrahman hakkında ifade edilen tüm bu bilgi ve çıkarımlara baktığımızda onun Ebû Hanîfe ile olan hoca-talebe ilişkisi, güven esasına dayalı tanışıklığın getirdiğini düşündüğümüz ticari ortaklık ilişkisi, Ebû Hanîfe hakkında nakledilen menâkıb rivayeti olarak değerlendirebileceğimiz rivayetlerin içerisinde bulunması ve tabakat eserlerinde Ebû Hanîfe'nin ashabından olan fıkıh yönü öne çıkmış kimselerden kabul edilmesi gibi argümanlar bize, Hafs b. Abdurrahman'ın Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer alabileceğini düşündürmektedir.

³²⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/23; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1093.

³²⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/512.

³²⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/24; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1093.

³²⁷ Zehebî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 1/22; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/435.

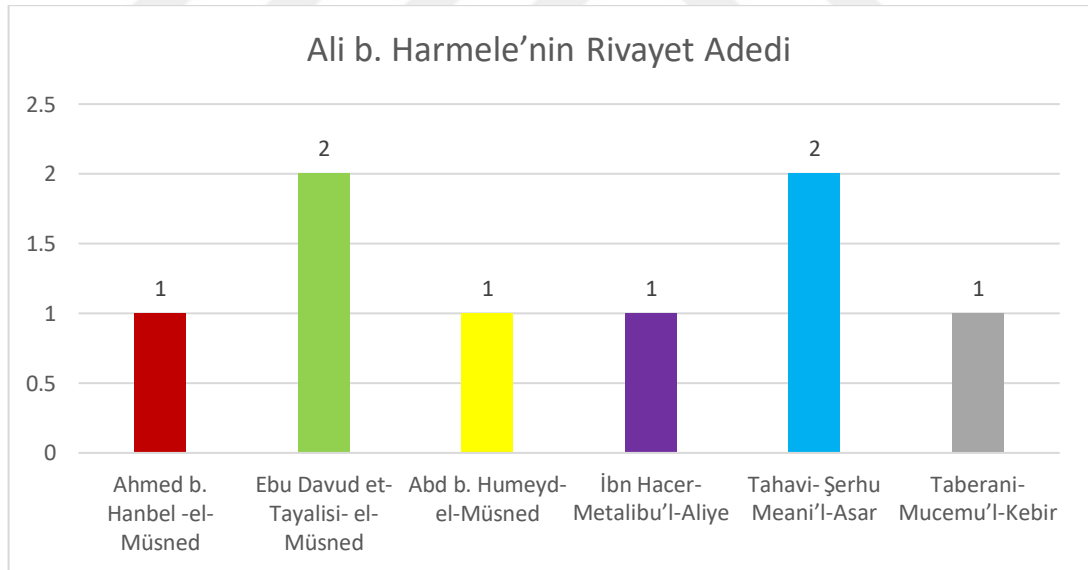
³²⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/221.

2.1.17. Ali b. Harmele et-Teymî

Tam adının Ali b. Harmele et-Teymî el-Anberî ya da Uleybe b. Harmele olduğu noktasında ihtilaf olduğunu görülmektedir.³²⁹ Kendisi hakkında tabakat eserlerinde oldukça kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Kendisinin Ali b. Zübyân'dan sonra Bağdat'ta kadılık görevine getirildiği nakledilmektedir.³³⁰ Hârûn er-Reşîd'in hilafeti yıllarında vefat ettiği belirtilmektedir.³³¹

Kendisinin rivayette bulunduğu yalnızca Sahabî olan Harmele'den yani babasının olduğu nakledilirken, kendisinden de sadece oğlu Dırğame b. Uleybe nakilde bulunmuştur.³³² Kendisi hakkında nakledilen tek cerh-ta'dîl mesabesinde sayılacak ifade İbn Hibbân'ın onu es-Sikat adlı eserinde Tabiûnden saymasıdır.³³³

Ali b. Harmele'nin hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 8 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet geçtiğine dair bilgi aşağıdaki grafikte detaylıca verilecektir.

Grafik 2.17. Ali b. Harmele'nin Rivayet Adedi

³²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikat*, 7/213; Vekî', *Âhbâru'l-Kudât*, 3/178; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 13/310; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 162; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/49; Buḥârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 7/87; Bedruddîn el-Aynî, *Meḡâni'l-Aḥyâr*, 2/343.

³³⁰ Vekî', *Âhbâru'l-Kudât*, 3/288.

³³¹ İbn Hibbân, *es-Sikat*, 7/213.

³³² Buḥârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 7/87; Bedruddîn el-Aynî, *Meḡâni'l-Aḥyâr*, 2/343.

³³³ Bedruddîn el-Aynî, *Meḡâni'l-Aḥyâr*, 2/365.

Kendisinin Ebû Yûsuf'tan ders aldığı ve onun ashabından olduğu nakledilen bilgiler arasındadır.³³⁴ Ali b. Harmele, Ebû Yûsuf'un namazdan sonra şöyle dua ettiğini nakleder: "Ey Allahım! Beni, anne-babamı ve Ebû Hanîfe'yi affeyle."³³⁵ Ali b. Harmele'nin, Ebû Yûsuf'tan naklettiği bir diğer husus da Ebû Yûsuf'un babasının kendisine Ebû Hanîfe'nin ders halkasından ayrılmaması yönündeki telkinlerine dair olduğu görülmektedir.³³⁶ Ali b. Harmele'nin, Ebû Yûsuf ile olan hoca talebelik ilişkisi açıkça ortadadır. Ancak bu durum yalnızca kısa bir süre ondan ders aldığı anlamını taşıdığını düşünmemekteyiz. Zira onun ashabından sayılması aslında hocası ile önemli sayılabilecek bir süre birlikte olduğu yani ders halkasına katıldığı anlamı taşıdığı düşünülmektedir-ki bu husus çalışmamızın farklı yerlerinde detaylıca ele alınmıştır-. Bu çerçevede Ali b. Harmele'nin, Ebû Yûsuf'tan yapmış olduğu nakillerde aslında bu çıkarımımızı destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca kaynaklarda Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu da nakledilmektedir.³³⁷ Ebû Hanîfe'nin kadılık görevini ifa edebilecek yetkinliğe sahip olan ashabından isimlerini sıraladığı 12 kişinin içerisinde Ali b. Harmele de bulunmaktadır.³³⁸ Burada ifade edilen bilgiler neticesinde Ali b. Harmele'nin Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olduğu, onun ders halkalarına katıldığı ve bununla yetinmeyip onun kadılık görevini yapacak yeterliliğe ve donanıma sahip olduğunu düşündüğü kişiler içerisinde yer alması oldukça önemlidir. Zira Ali b. Harmele'nin kadılık görevini yapacak yeterliliğe gelmesi iki açıdan önemli sonuçlar barındırmaktadır; Evvela bu seviyeye gelebilmek için Ebû Hanîfe ile uzunca vakitler geçirip onun ilmi birikiminden ciddi anlamda faydalanması gerekmektedir. İkinci olarak ise kadılık yapabilecek yeterlilikte olduğunun Ebû Hanîfe tarafından ifade edilmesi aslında Ali b. Harmele'nin, Ebû Hanîfe'nin fikhî düşünce sistemini ciddi manada özümsemiş olduğunu ve bunu kabul edip sağlıklı biçimde aktarabilecek seviyede olduğunu göstermektedir ki

³³⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 13/310; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/355.

³³⁵ Vekî', *Âhbâru'l-Kuđât*, 3/258.

³³⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 1/99; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/470; Zehebî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 1/61.

³³⁷ Vekî', *Âhbâru'l-Kuđât*, 3/288; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 13/310; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/355.

³³⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/225; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 4/162.

zaten bu da uzun süre onunla hoca-talebe ilişkisi içerisinde bulunduğuna dair naklettiğimiz ifadelerin sonucu olduğunu bizlere göstermektedir.

Hammâd b. Ebû Hanîfe, Ali b. Harme'le'nin halife Hârûn ile birlikte oldukları esnada Şevval ayının hilali ile alakalı olarak bir tartışma çıktığını ve bu tartışmada Ebû Hanîfe'nin görüşünü delil getirerek sorunu çözmeye çalıştığını ifade etmiştir.³³⁹ Ali b. Harme'le'nin tartışma esnasında Ebû Hanîfe'yi delil göstermesi onun sahip olduğu düşünce sisteminin ortaya konulması açısından oldukça önemlidir. Zira tartışma anında karşı tarafın delilini çürütmek ya da kendi görüşünüm sağlam olduğunu ortaya koymak adına kişi, güvendiği ve sağlam bulduğu delilleri ortaya koymayı tercih eder. Ali b. Harme'le de yukarıda ifade edildiği üzere Ebû Hanîfe'nin kadılık yapabilecek seviyede gördüğüne dair var olan bilgiyi doğrular nitelikte bir tavır sergileyerek yüksek ihtimalle mensubu olduğu düşündüğümüz düşünce sisteminin imamını delil olarak kullandığı görülmektedir. Ayrıca kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde yer aldığı da görülmektedir.³⁴⁰

Ali b. Harme'le'nin Ebû Yûsuf ile olan hoca-talebe ilişkisi, onun ashabından sayılıp yine ondan nakillerde bulunması, Ebû Hanîfe'nin ders halkasına uzun süre devam edip Ebû Hanîfe'nin kadılık yapabilecek yetkinlikte gördüğü 12 kişiden biri olarak yer edinmesi ve hilalin görülmesi hadisesi bağlamında gerçekleşen fikhî tartışma esnasında Ebû Hanîfe'yi delil olarak kullanması gibi etkenlerden hareketle, Ali b. Harme'le'nin Hanefî düşüncesi içerisinde yer aldığı ifade edilebilir.

2.1.18. Hammâd b. Düley

Tam adı Ebû Zeyd Hammâd b. Düley'dir. Medâin de kadılık yapmıştır.³⁴¹ Kadılık görevinden kaçarak ayrıldığı ifade edilmektedir. Daha sonra ise Mekke'de buğday sattığını görenlerin olduğu nakledilmektedir.³⁴² Kendisinin kadılık görevini bırakıp kaçması Halife Hârûn er-Reşîd'in kendisine tüccar Ebû Yakup b. Humeyd'in eksiklerini gidermesini teklif etmesi ancak Hammâd b. Düley'in bunu kabul etmemesi ve bu olayın birkaç defa daha tekrar etmesi sonucu onun bu tavrından

³³⁹ Vekî', *Âhbâru'l-Kudât*, 3/288.

³⁴⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/355.

³⁴¹ Aḥmed b. Ḥanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 3/312; Vekî', *Âhbâru'l-Kudât*, 3/304; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 3/29.

³⁴² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/238.

dolayı bazı kimseler ona hakaretvari sözler etmesi sonrasında görevini bırakıp Mekke'ye kaçtığı nakledilmektedir.³⁴³

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bir kısmı arasında; Ömer b. Nâfi³⁴⁴ Fudayl b. Mezrûk, Şube b. Haccâc,³⁴⁵ Hasan b. el-Hay,³⁴⁶ Süfyân es-Sevri, Hasan b. Umâre, Ebû Hanîfe,³⁴⁷ Kasım b. Abdullah b. Ömer, Muğire b. Müslim es-Serrâh, Ebû Bekir b. Ayyâş gibi isimler yer almaktadır.³⁴⁸

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları arasında ; Müslim b. Sâlih Ebû Recâ,³⁴⁹ Müemmel b. İsmâil, Abdullah b. Zübeyr Humeydî,³⁵⁰ Ali b. Medînî, Süleyman b. Muhammed el-Mübârekî, Ebû Recâ Müslim b. Sâlih,³⁵¹ Ahmed b. Ebî el-Hıvârî, İshak b. İsâ b. Kattân, Esed b. Mûsâ, Züheyr b. Abbâd er-Rüasi, Süleyman b. Dâvûd eş-Şa'zekûnî, Abdullah b. Muhammed el-Mekkî, Abdülaziz b. Ebî Osman, Muhammed b. Ziyâd ez-Ziyâdi, Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adeni, Hişâm b. Behrâm, Yezîd b. Abdülaziz et-Tayâlisî yer almaktadır.³⁵²

Kendisi hakkında cerh-ta'dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Yahyâ b. Maîn “ Hammâd için herhangi bir beis yoktur, sikadır. Ancak ben onun nereli olduğunu tam bilmiyorum³⁵³” dediği nakledilmektedir. İbn Ebî Hâtim de babasının yani Ebû Hâtim er-Râzî'nin onun hakkında “ Hammâd sika râvilerdendir” dediğini ifade etmektedir.³⁵⁴ İbn Ammâr el-Mevsîlî ise “ Sika kimselerdendi” demiştir.³⁵⁵ Ezdî de onun hakkında “ Zayıftır” demiştir.³⁵⁶ Ebû Dâvûd ise “ Onda bir beis yoktur”

³⁴³ Vekî', *Âhbâru'l-Kudât*, 3/304

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 3/312.

³⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/136; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/206.

³⁴⁶ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, nşr. 'Abdullâh el-Kâdî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985), 1/223; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/236

³⁴⁷ İbn Nuqta, *'İkmâlu'l-'İkmâl*, 2/561; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/237.

³⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/237.

³⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 3/312

³⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/136; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/237.

³⁵¹ İbn Nuqta, *'İkmâlu'l-'İkmâl*, 2/561.

³⁵² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/237.

³⁵³ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dûrî), 4/376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/137; İbn Nuqta, *'İkmâlu'l-'İkmâl*, 2/561; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/237.

³⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/137.

³⁵⁵ Ebû Hafş 'Omer b. Ahmed el-Bağdâdî İbn Şâhin, *Târîhu 'Esmâi's-Sikât*, nşr. Muhammed b. 'Alî el-Ezherî, (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2009), 1/108.

³⁵⁶ İbnu'l-Cevzî, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, 1/233; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/542.

diyerek görüşünü ifade etmiştir.³⁵⁷ İbn Hibbân da *es-Sikat* adlı eserinde nakletmiştir.³⁵⁸ Zehebî de “sika” olduğu belirtmiştir.³⁵⁹

Hammâd b. Düley’in hadis kaynakları içerisinde toplamda 1 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayet ise Ebû Dâvûd’un *es-Sünen* adlı eserinde geçmektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel ondan 2 adet hadis işittiğini ifade etmiştir.³⁶⁰ İşittiğini ifade ettiği bu iki hadisi eserine almadığı görülmektedir. Ancak burada Ahmed b. Hanbel’in işittiği ancak eserine almadığı hadislerden Ziyâde asıl dikkatimizi çeken husus ise cerh-ta’dîl alimleri tarafından hakkında bu denli farklı farklı hükümlerin olduğu, sikalığın daire hükümlerin ağır bastığı, hoca ve talebe ağının tabakat eserlerinde görüldüğü üzere azımsanamayacak derece geniş olduğu bir râvinin hadis rivayet sistemi içerisinde yer etmemiş olması oldukça dikkat çekicidir. Elbette tali hadis kaynaklarında rivayetin olduğu az da olsa görülse de bizim çalışmamızda dikkate aldığımız temel hadis kaynaklarında yalnızca tek bir rivayeti mevcuttur. Zira tek rivayeti olan kişi hakkında cerh-ta’dîl alimlerinin sika olduğuna dair görüş bildirmeleri de oldukça dikkat çekicidir.

Hammâd b. Düley’in rivayette bulunduğu hocaları arasında Ebû Hanîfe de zikredilmiştir.³⁶¹ Ayrıca sadece hocası olarak zikredilmekle kalınmamış bizatihi fıkıh ondan almıştır denmektedir.³⁶² Burada ifade edilen bilgilere bakıldığında Hammâd b. Düley’in, Ebû Hanîfe ile doğrudan bir bağı olduğu açıkça görülmektedir. Hatta sadece bir bağ değil bizatihi hoca-talebe ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Hammâd b. Düley’in fıkıh öğretilerini Ebû Hanîfe’den aldığı da açıkça ifade edilmiştir. Bunun gerçekleşmesi ise Hammâd b. Düley’in bizatihi Ebû Hanîfe’nin ders halkasına katıldığı ve ders halkasına devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira fıkıh birikimini ondan aldığına dair kaynaklarda var olan ifade aslında aksine dair bir bilgi olmadığı sürece Hammâd b. Düley’in Ebû Hanîfe’nin fikhî öğretilerini önemli oranda kabul ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla alakalı olarak Kureşî de Hammâd b. Düley’in

³⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/238.

³⁵⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/206; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/238.

³⁵⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/349.

³⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/237.

³⁶¹ İbn Nuqta, *İkmâlu’l-İkmâl*, 2/561; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, 31/89; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 3/8.

³⁶² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 7/237; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/349; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, 3/8.

imam Ebû Hanîfe'nin kadılık görevini ifa etme noktasında yeterli yetkinliğe sahip olduğunu düşündüğü 12 kişiden biri olduğunu belirtir.³⁶³Bizim bu çıkarımımızı da bizatihi Ebû Hanîfe de doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Zira Hammâd b. Düley'in, Ebû Hanîfe tarafından kadılık yapma vasfına sahip kişiler arasında isminin geçiyor olması aslında onun Ebû Hanîfe'nin fikhını ne denli içselleştirdiği ve bunu da hüküm verme noktasına taşıyarak Ebû Hanîfe'nin öğretilerini aktarabilecek bir konuma geldiğini göstermektedir. Aslında bu da Hammâd b. Düley'in Hanefî mezhebi içerisinde sayılabileceğine dair oldukça önemli bir argüman olarak karşımızda durmaktadır.

Hammâd b. Düley'in, Ebû Yûsuf'un naklettiği bir olayı bizatihi kendisi aktarmaktadır.³⁶⁴ Aslında salt bilgi olarak bir râvinin Ebû Yûsuf'tan nakilde bulunması herhangi bir şey ifade etmeyebilir. Ancak burada Hammâd b. Düley'in Hanefî olma ihtimalini destekleyen diğer verilerle beraber el alındığında, Ebû Yûsuf'tan naklinin bulunması onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesini gerektirecek yan unsurlardan biri olduğu düşünülmektedir.

Ahmed b. Hanbel onun hakkında “ Re'y sahibidir” demiştir.³⁶⁵Ahmed b. Hanbel'in bu ifadesi, Hammâd b. Düley'in Hanefî olma ihtimaline dair anlattığımız tüm argümanlarla birlikte genel bir çerçevede düşünüldüğünde onun Hanefî olma ihtimalini destekleyen ve artıran bir yan unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Hasan b. Osman'dan nakledildiğine göre Fudayl b. İyâz kendisine bir mesele sorulduğunda “ Bu meseleyi gidin ve Ebû Zeyd'e sorun” derdi. Burada Ebû Zeyd ile kastedilen kişinin Hammâd b. Düley olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca onun Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu da aynı pasaj içerisinde vurgulanmıştır.³⁶⁶ Nakledilen bu olayın detaylarına sahip olma noktasında kaynaklarda yer alan bilgilerin eksikliği nedeniyle net bir çıkarım sağlıklı olmayabilir. Ancak burada ilgili dönem ve toplum düşünüldüğünde Hammâd b. Düley hakkında Fudayl b. İyâz'ın meseleyi ona intikal etmesi oldukça önemlidir. Zira burada mesele ile kastedilenin zannımızca fikhî bir

³⁶³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/225; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuśûl*, 2/63.

³⁶⁴ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/105.

³⁶⁵ İbn Nukta, *İkmâlu'l-İkmâl*, 2/561; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/8.

³⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 7/238; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 3/8; Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 1/240.

konu ya da fetva gerektiren bir husus olma ihtimali -kendisinin re'y sahibi olduğu gerçeği göz önünde bulundurulunca- yüksek olmasıyla beraber Fuday b. Iyaz da Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılanlar arasında olduğu bilinmektedir³⁶⁷. Buradan da aslında Hammâd b. Düley'in fikhî yeterlilik konusunda, hem de nakledilen bilgiler neticesinde, ne denli önemli bir noktada olduğu anlaşılmaktadır. Fikhî yeterliliğinin sağlam olması konusunda burada aktarılan çıkarımlar ve Ebû Hanîfe'nin kadılık görevine yeterli bulması birlikte düşünüldüğünde aslında onun fikhî yeterliliğinin özellikle Hanefî fıkıh düşüncesi açısından dikkat çekici olduğu anlaşılabılır. Ayrıca kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde de adının geçtiği görülür.³⁶⁸

Hammâd b. Düley'in Ebû Hanîfe ile olan hoca-talebe ilişkisi, Ebû Hanîfe tarafından kadı olma yetkinliğine sahip olarak görülmesi, hakkındaki re'y sahibi olduğuna dair ifadeler, halka arkadaşları tarafından fikhî meselelerin kendisine tevdi edilmesi ve Ebû Yûsuf'tan doğrudan nakillerde bulunmuş olması, Hammâd b. Düley'in Hanefî düşünce sistemi içerisinde olduğunu düşündürmektedir.

2.1.19. Velîd b. Hammâd

Tam adı Velîd b. Hammâd el-Lü'lü'dür. Kûfeli olduğu nakledilmektedir.³⁶⁹ Hasan b. Ziyâd el-Lü'lü'nin yeğeni olduğu da belirtilmektedir.³⁷⁰ Kendisi hakkında tabakat eserlerin fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun rivayette bulunduğu kişiler şunlardır; Ebû Yûsuf, Hasan b. Ziyâd³⁷¹ ve genellikle Kûfe halkı,³⁷² Ömer b. Hârûn el-Belhî.³⁷³ Ayrıca kendisinden rivayette bulunanlar ise, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe,³⁷⁴ Ahmed b. Ebî İmran'dır.³⁷⁵ Kendisi hakkında fazla bilgi bulunmamasından ötürü hakkına herhangi bir cerh-ta'dîl ifadesi yer almamaktadır.

³⁶⁷ Osman Türer, "Fudayl b. Iyaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/208-209.

³⁶⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/225.

³⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/226.

³⁷⁰ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/112.

³⁷¹ İbn Hacer , *Lisânu'l-Mîzân*, 8/382.

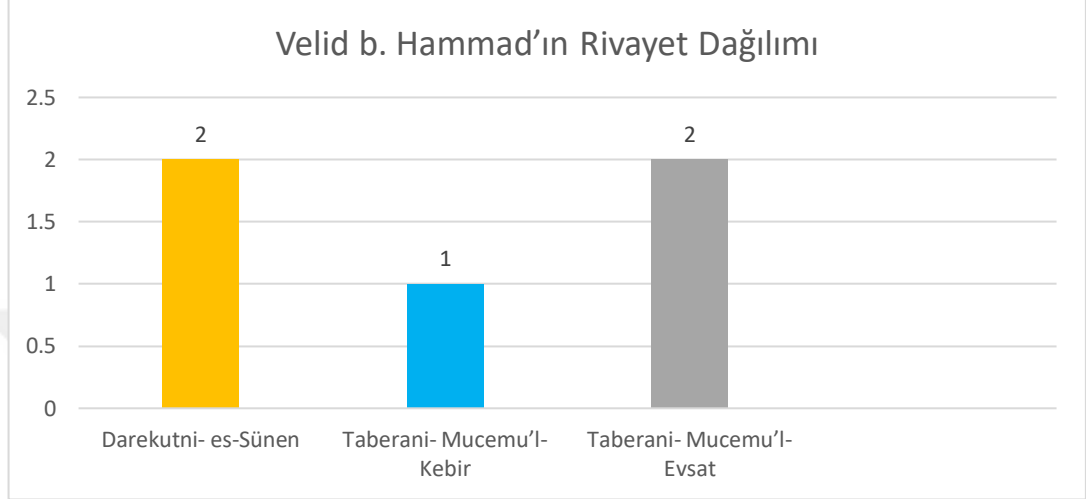
³⁷² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/226.

³⁷³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Tâli Telhîsi'l-Muteşâbih*, nşr. İbn Hasan 'Âli Selmân, 'Ahmed eş-Şekîrât, (Riyad: Dâru's-Şamî'î, 1996), 1/179.

³⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/226; İbn Hacer , *Lisânu'l-Mîzân*, 8/382.

³⁷⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/209.

Velîd b. Hammâd'ın hadis kaynaklarında tekrarlarıyla beraber toplamda 5 rivayeti bulunmaktadır. Bunların hangi eserde kaç adet olduğuna dair ayrıntılı bilgi aşağıdaki grafikte gösterilecektir.

Grafik 2.18. Velîd b. Hammâd'ın Rivayet Adedi

Velîd b. Hammâd, Ebû Yûsuf ve Hasan b. Ziyâd'dan ders almıştır.³⁷⁶ Burada Hanefî mezhebinin önde gelen iki imamından ders aldığına dair var olan ifade, Velîd b. Hammâd'ın Hanefî düşünce sisteminin kurucularının ders halkalarına katıldığını, onlardan ilim tahsil ettiğini göstermektedir. Elbette yalnızca bu iki imamdan ders almış olması onun için yeterli ve kuvvetli bir delil olarak görünmemektedir. Ancak burada ek olarak ifade edilmesi gereken bir husus da Velîd b. Hammâd ile Hasan b. Ziyâd arasındaki akrabalık bağıdır. Zira var olan bu akrabalık bağı ile amcası Hasan b. Ziyâd'ın derslerine devam etmesi ya da ondan bir şekilde ilmi ve düşünce yapısı anlamında istifade etmiş olması çok da uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir. Fakat bu iddiamızın biraz daha sağlamlaştırılması adına bir pasaj nakledilecektir; “Velîd b. Hammâd, amcası Hasan b. Ziyâd el-Lülûi'ye, İmam züfer ve Ebû Yûsuf'u, Ebû Hanîfe'nin yanındayken gördüm. Sen onları nasıl görüyorsun diye sorduğumda, onları bir doğana saldıran, başına üşüşen iki kuş olarak gördüğünü söyledi.”³⁷⁷ Ayrıca Velîd b. Hammâd'ın amcası Hasan b. Ziyâd'dan rivayetleri mevcuttur.³⁷⁸ Yine kendisi

³⁷⁶ İbn Hıbbân, *es-Sikât*, 9/226; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 8/382.

³⁷⁷ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/112.

³⁷⁸ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/112; Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Abdilber el-Kurtubî, *el-'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Aşhâb* nşr. 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ, 'Âdil 'Abdulmevcûd, (Beyrut:

amcası vasıtasıyla Ebû Hanîfe'den rivayet nakledenler arasında yer almıştır.³⁷⁹ Aslında naklettiğimiz bu ifadeler, Velîd b. Hammâd ile Hasan b. Ziyâd arasındaki akrabalık bağına ek olarak -ya da onun getirmiş olduğu bir avantaj olduğu da düşünülebilir- ilmi bir bağ olduğu da açıkça ortadadır. Zira, Velîd b. Hammâd, amcası Hasan b. Ziyâd'dan pek çok nakilde bulunduğu görülmektedir. Bu da aslında aralarında yer alan hoca-talebe ilişkisi ve bir de akrabalık ilişkisi çerçevesinde düşünüldüğünde, Velîd b. Hammâd'ın, amcasından hatırı sayılır bir süre ders aldığı ya da ondan ilmi ve fıkri anlamda istifade ettiği görülmektedir. Burada ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise Velîd b. Hammâd'ın naklettiği rivayetlerde Ebû Hanîfe'nin menâkıbına işaret eden ifadelerin olması da dikkat çekicidir. Zira bir râvi genellikle yakın olduğu ya da mensubu olduğu kişilerin menâkıbı zikretmesi beklenir. Elbette bunun aksi de ihtimal dahilinde olsa da nakledilen veriler ve çıkarımlarla birlikte düşünüldüğünde daha da açıklık ve anlam kazanmaktadır.

Mizzî, onun adını zikrederken yanında da fakih nisbesini ilave etmektedir.³⁸⁰ Bu da aslında Velîd b. Hammâd'ın düşünce sistemine bir nebze işaret ettiği düşünülebilir. Fakat kendisi hakkında fakih denilen her râvinin Hanefî olması gibi bir durumdan söz edilemez. Buna karşın onun Hanefî düşüncesine yakın olmasına dair nakledilen bilgiler bağlamında ele alındığında destekleyici bir unsur olarak karşımızda durmaktadır. Ayrıca Velîd b. Hammâd'ın Hanefî tabakat eserlerinde kendisine yer verildiği de görülmektedir.³⁸¹

İfade edilen tüm bu veri ve çıkarımlar neticesinde Velîd b. Hammâd'ın, Ebû Yûsuf ve Hasan b. Ziyâd'dan ders almış olması, Hasan b. Ziyâd'ın yeğeni olması ve ondan nakillerde bulunması, naklettiği pasajlardan Ebû Hanîfe'nin menâkıbına dair ifadelerin yoğun olması ve kendisi hakkında fakih nisbesinin kullanılması, Velîd b. Hammâd'ın kuvvetle muhtemel olmasa da dikkate alınması gereken bir seviyede Hanefî olduğu düşünülmektedir.

Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 3/1417; İbn 'Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 7/464; Zehebî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 1/28.

³⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, *Mu'cemu 'Ashâbi'l-Kâdi Ebî 'Alî es-Şadeî*, (Mısır: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 2000), 1/73.

³⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 27/68.

³⁸¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/209.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRÎ 3. ASIRDA HANEFÎ RÂVÎLER

3.1. Hicri Üçüncü Asırda Hanefî Râvîler

Çalışmanın ikinci bölümünde hicrî 2. Asırda yaşamış olan hanefî olması muhtemel raviler ele alınmıştı. Bu bölüm, Hicrî 3. asırda yaşamış ve Hanefî düşünce sistemine mensubiyetleri muhtemel olan râvîlerin incelenmesine ayrılmıştır. Çalışmanın bu kısmında, birinci bölümde belirlenen kriterler doğrultusunda, râvîlerin biyografik bilgileri, cerh ve ta'dîl değerlendirmeleri, rivayette bulundukları ve kendilerinden rivayette bulunan kişilerle olan ilmî bağlantıları ve rivayet sayıları titizlikle ele alınacaktır. Bu incelemeler, râvîlerin hadis ilmindeki güvenilirliklerini ve Hanefî mezhebi ile olan muhtemel bağlarını daha iyi anlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın sonunda, ele alınan tüm râvîlerle ilgili kapsamlı değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bağlamda, Yahyâ b. Ma'în, Ebû Hâtim ve Zehebî, gibi cerh ve ta'dîl otoritelerinin, Hanefî olması muhtemel râvîler hakkındaki değerlendirme oranları irdelenecek, bu râvîlerin genel olarak cerh ve ta'dîl edilme oranları analiz edilecektir. Aynı şekilde, Kütüb-i Tis'a'da bulunan rivayet oranları dikkate alınarak, bu râvîlerin hadis ilmi içerisindeki yerleri ve etkinlikleri ortaya konulacaktır.

Bu çerçevede, hem Hicrî 3. asırdaki râvîler hem de çalışma boyunca ele alınan tüm râvîler üzerinden elde edilen veriler analiz edilecektir.

3.1.1. Ebû Süleyman el-Cüzcânî

Tam adı Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cüzcânî el-Bağdâdî'dir.³⁸² El-Cüzcânî'nin rivayette bulunduğu kişiler arasında Ebû Yusuf, Şeybani, Abdullah b. Mübarek³⁸³ gibi isimler yer almaktadır. El-Cüzcânî'den rivayette bulunanlar ise, Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Birtî, Bîşr b. Musa, Ebû Hatim er-Razi³⁸⁴ gibi kişilerdir. El-Cüzcânî'nin kaleme aldığı önemli eserlerden bazıları şunlardır: es-Siyeru's-Sağîr, Kitâbü's-Salât, Kitâbü'r-Rehn.³⁸⁵

³⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/333

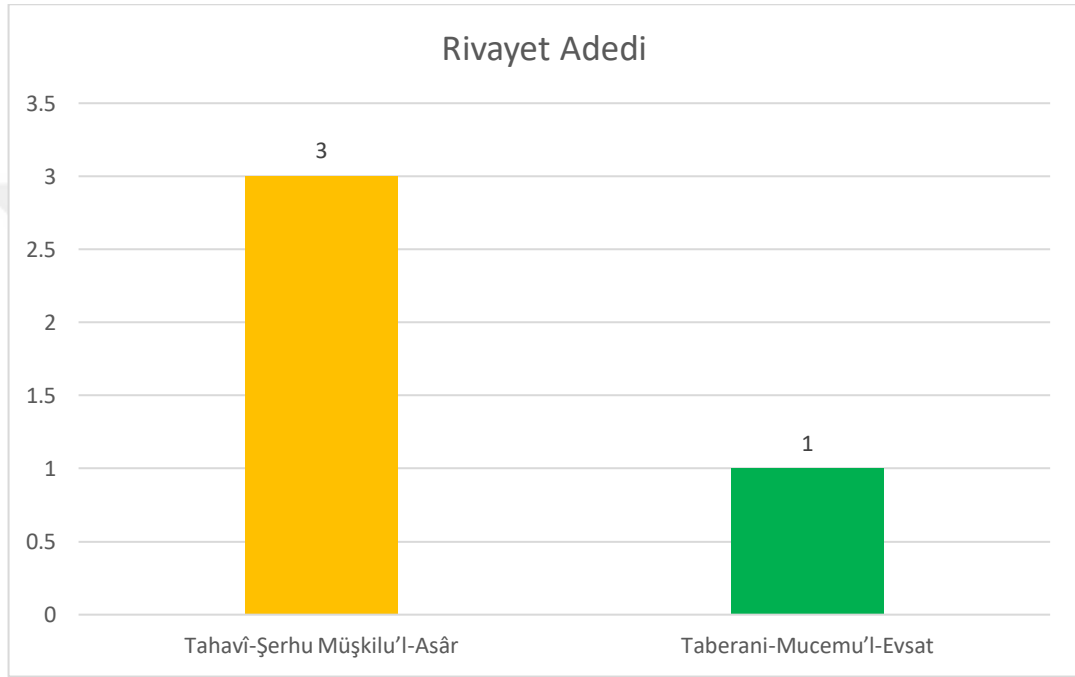
³⁸³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/333.

³⁸⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/333.

³⁸⁵ Kureşî, *Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/186-187.

Ebû Hatim er-Razi onun hakkında saduktur demiştir.³⁸⁶ Zehebî de saduk olduğunu belirtmiştir.³⁸⁷

Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin hadis rivayet sistemi içerisinde toplamda 4 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet geçtiğine dair bilgi aşağıdaki grafikte detaylıca verilmiştir.

Grafik 3.1. Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin Rivayet Adedi

Ebû Yusuf'un ve Şeybânî'nin ashabından sayılmıştır. Kendisinin fakih sıfatı ile nitelendiği de görülmektedir.³⁸⁸ Fıkıh eğitimini de Şeybânî'den aldığı ifade edilmiştir.³⁸⁹ El-Cüzcânî'nin, Ebû Yusuf'tan rivayetleri olduğu da görülmektedir.³⁹⁰ Hanefî tabakat eserlerinde Ebû Süleyman el-Cüzcânîye yer

³⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dil*, 8/145.

³⁸⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/333.

³⁸⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/468.

³⁸⁹ İbn Kuţluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/299.

³⁹⁰ Saymerî, *Âhbâru Ebî Hanîfe*, 53.

verilmiştir.³⁹¹ Ayrıca sâhibü'r-re'y olduğuna da dikkat çekilmiştir.³⁹² Hanefî nisbesi ile de anılmıştır.³⁹³ Hanefî literatür içerisinde de görüşüne başvurulmuştur.³⁹⁴

3.1.2. Cârûd b. Yezîd

Tam adı Ebû Dahhak Cârûd b. Yezîd el-Kureşî en-Nîsâbûrî'dir.³⁹⁵ Cârûd b. Yezîd'in Bağdat'a geldiği orada ilmi faaliyetlerde bulunduğu ifade edilmektedir.³⁹⁶ Hicrî 203 senesinde vefat ettiği nakledilmektedir.³⁹⁷

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; Ebû Hanîfe, Süfyan es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc,³⁹⁸ Behz b. Hukeym el-Kureşî (ö. 143/ 760)'dir.³⁹⁹

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Muhammed b. Abdülmelik el-Bağdâdî (ö. 257/ 870), Ahmed b. Ebî Reca' el-Herevî (ö. 232/ 846),⁴⁰⁰ Katn' b. İbrahim el-Kureşî (ö. 261/ 874)'dir.⁴⁰¹

Cârûd b. Yezîd hakkında cerh-ta'dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Ahmed b. Hanbel onun hakkında "metruku'l-hadis" demiştir. Ayrıca Ebû Üsâme'nin de Cârûd b. Yezîd'in yalancı olduğuna dair ifadelerine eserinde yer vermiştir.⁴⁰² Müslim ise eserinde Vekî' b. Cerrâh ve Yezîd b. Hârûn'un onu yalancı olmakla itham ettiğini nakletmektedir.⁴⁰³ İbn Adiy de Ahmed b. Hanbel gibi onun münkeru'l-hadis olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁴ Yahyâ b. Maîn'in "o bir şey değildir" dediği

³⁹¹ Kureşî, *Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/186; Hanâ'î, *Ṭabaḳātu'l-Ḥanefiyye*, 1/67.

³⁹² İbn Ebî Hâtim, *Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 8/145.

³⁹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/333.

³⁹⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, 1/72; Ferğânî, *Fetavâ Kâḍîhân*, 2/163; İbn Mâze, *Muḥîṭu'l-Burhânî*, 1/95.

³⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 4/351.

³⁹⁶ Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîḫü Bağdâd*, 8/194.

³⁹⁷ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 1/355; Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîḫü Bağdâd*, 8/197.

³⁹⁸ Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, 5/43.

³⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 2/525.

⁴⁰⁰ Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, 5/43.

⁴⁰¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 23/610.

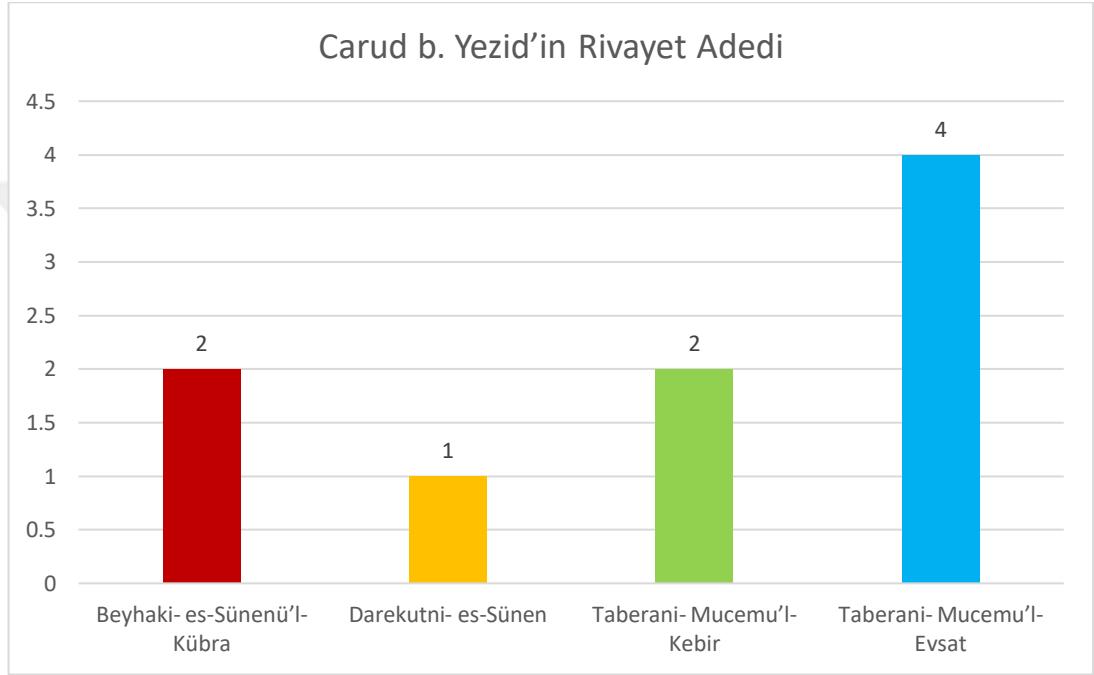
⁴⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 4/351; Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîḫü Bağdâd*, 8/196.

⁴⁰³ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Kunâ ve'l-Esmâ*, nşr. 'Abdurrahîm Muḥammed Ahmed el-Ḳaşkarî, (Medine: 'İmâdetu'l-Baḥşî'l-İlmî, 1984), 1/453.

⁴⁰⁴ İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 3/163.

nakledilirken, Ebû Dâvûd'un da "sika değildir" dediği aktarılmaktadır. Ebû Hâtım ise "yalancıdır" demiştir.⁴⁰⁵ Zehebî'nin de onu zayıf gördüğü düşünülmektedir.⁴⁰⁶

Cârûd b. Yezîd'in hadis kaynakları içerisinde toplamda 9 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bunların hangi eserde kaç adet olduğuna dair detaylı bilgi aşağıdaki grafikte verilecektir.

Grafik 3.2. Cârûd b. Yezîd'in Rivayet Adedi

Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğunu ifade edilmektedir.⁴⁰⁷ Cârûd b. Yezîd, Hanefî mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katıldığı ve belirli bir süre devam ettiği düşünülmektedir. Ancak burada şu ifade edilmelidir ki, Cârûd b. Yezîd'in, Ebû Hanîfe ile olan bağı her ne kadar açık olsa da, onun halkasında yer alan önde gelen isimler kadar ön planda olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Cârûd b. Yezîd'in sonraki dönem Hanefî literatür içerisinde pek de yer edinmemiş olması da bu çıkarımımızı destekler niteliktedir.

⁴⁰⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/355; Haţîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/196.

⁴⁰⁶ Zehebî, *el-Muğni fî'd-Du'afâi*, 1/126.

⁴⁰⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/43; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/176; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/144.

Ayrıca kendisi tabakat eserlerinde el-fakih nisbesiyle de yer aldığı görülmektedir.⁴⁰⁸ Cârûd b. Yezîd hakkında fakih nisbesinin kullanılmış olması onu doğrudan Hanefî düşünce sistemi içerisinde değerlendirmemize imkan vermeyen bir veri olsa da yukarıda Ebû Hanîfe'nin doğrudan ashabı arasında kabul edilmesi ve bunun farklı tabakat eserlerinde ifade edilmiş olması gibi verilerle beraber düşünüldüğünde onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde olmasını doğrudan olmasa da dolaylı olarak destekler mahiyette olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Hanefî tabakat eserlerinde adı geçmektedir.⁴⁰⁹

Cârûd b. Yezîd'in Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığını ortaya koyan verilere bakıldığında onun bu düşünce sisteminin dışında kalamayacağını ancak bu sistemin önde gelen isimlerinden de kabul edilemeyeceği ifade edilmelidir. Bu ise Cârûd b. Yezîd'in Hanefî düşünce sistemine dahil olduğunu ifade etmek manasına gelmektedir.

3.1.3. Hasan b. Ziyad

Tam adı Ebû Alî el-Hasen b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-Lü'lû'dur. Küfe'de doğmuş, Bağdat'a yerleşmiş ve burada hem telif faaliyetlerinde bulunmuş hem de fıkıh alanında ders vermiştir.⁴¹⁰ Hicri 204 yılında vefat etmiştir.⁴¹¹

Kendisinin rivayette bulunduğu bazı kişiler şunlardır; Saîd b. Ubeyd et-Tâî, İbn Cüreyc, Mâlik b. Mugûl, Eyyûb b. Utbe ve Hasan b. Amâre.⁴¹² Hasan b. Ziyad'dan rivayette bulunanlar arasında, Ali b. Hâşim b. Merzûk,⁴¹³

Hasan b. Ziyad'dan rivayette bulunanlardan bazıları, Muhammed b. Şuca es-Selci ve Şuayb b. Eyyub es-Sarifini'dir.

Abdurrahman b. Ebî Hâtim, Yahyâ b. Maîn'den Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî kanalıyla nakledilen şu ifadeyi aktarmaktadır: "Hasan el-Lü'lû yalancıdır. "Ebû

⁴⁰⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/555; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/43.

⁴⁰⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/176; Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî ed-Dârî el-Gazzî el-Mısırî, *Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulû, (Riyad: Darü'r-Rifâî, 1983), 2/272-273.

⁴¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/211.

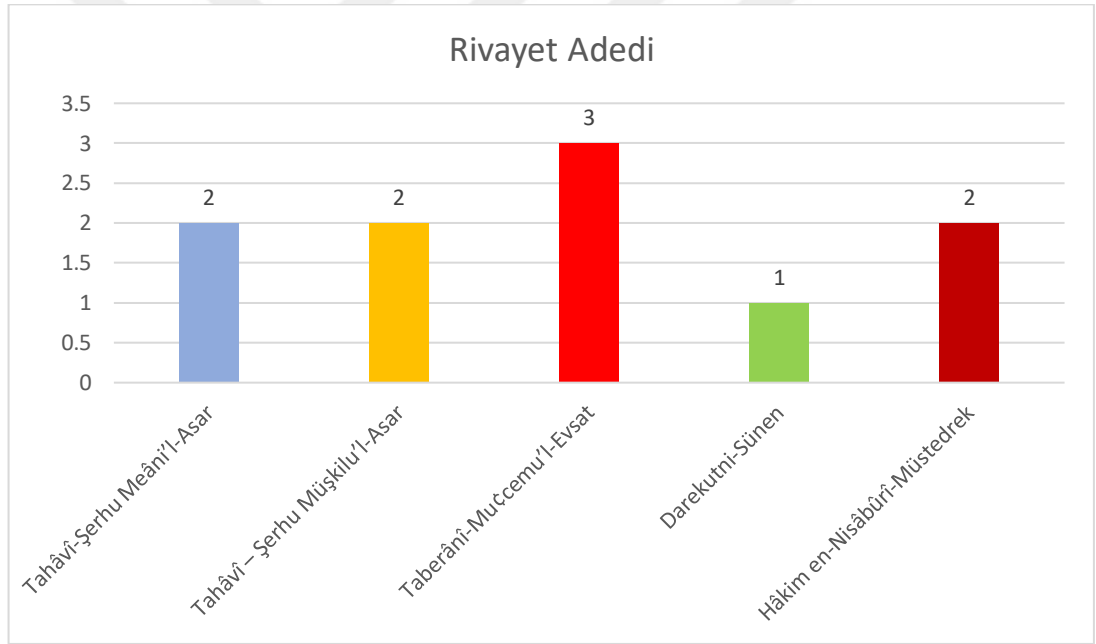
⁴¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/211.

⁴¹² İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/15.

⁴¹³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/15.

Hâtîm ise onun hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: "Zayıf bir râvîdir; ne güvenilir ne de emniyetlidir."⁴¹⁴ Ahmed b. Ebî Meryem ve Abbâs ed-Dûrî'nin nakline göre Yahyâ b. Maîn, onun hakkında "yalancıdır" demiştir. Muhammed b. Abdullah b. Nemîr de kendisini, "İbn Cureyc'e yalan isnad ediyor" diyerek itham etmiştir. Aynı şekilde Ebu Davud da "yalancıdır, güvenilir değildir" ifadelerini kullanmıştır. İbn Medînî, "Onun hadisleri yazılmaz" demiş. Dârekutnî ise onu "zayıf ve terk edilmiş" olarak nitelendirmiştir.⁴¹⁵

Hadis kaynakları içerisinde toplamda 10 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair detaylı bilgi aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 3.3. Hasan b. Ziyad'ın Rivayet Adedi

Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî, re'y ehlinde olduğu belirtilmiştir, Irak fakihî ve Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olarak tanımlanmıştır.⁴¹⁶ Fıkıh ilmini Ebû Hanîfe'den aldığı kaydedilmektedir.⁴¹⁷ Hanefî literatür içerisinde de kendine başvurulduğu

⁴¹⁴ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/15.

⁴¹⁵ Zehebî, *Mîzânul-İ'tidâl*, 1/450.

⁴¹⁶ İbn Ebî Hâtîm, *Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/15.

⁴¹⁷ Zehebî, *Mîzânul-İ'tidâl*, 1/450.

gözlemlenmektedir.⁴¹⁸ Hasan b. Ziyâd'ın Hanefî tabakat eserlerinde yer edindiği görülmektedir.⁴¹⁹

3.1.4. Halef b. Eyyûb

Tam adı Halef b. Eyyûb el-Amiri el-Belhî'dir. Kendisi Belh şehrinden olup oranın önde gelen alimleri arasında sayılmıştır. Ebû Yûsuf'tan ve İbn Ebî Leylâdan fıkıh dersleri tahsil ettiği bilinmektedir. Ayrıca kendisinin Belh'in Zâhidlerinden olduğu da ifade edilmektedir. Halef b. Eyyûb tasavvuf ve zühd eğitimini İbrâhim b. Edhem'den almıştır. Bundan dolayı bazı kaynaklarda kendisi "Zâhid" olarak da tavsif edilmiştir. Hicrî 203 senesinde Nişâpur beldesine gittiği ve hicrî 205 yılının ramazan ayında vefat ettiği nakledilmektedir.⁴²⁰

Kendisinin rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; Ebu Yûsuf,⁴²¹ Esed b. Amr el-Becelî (ö. 188/ 805), Ma'mer b. Ebî Amr (ö. 154/ 771), İsrâil b. Yûnus (ö. 160/ 778), Hârice b. Mus'ab (ö. 168/ 785), Avf b. Ebî Cemîle (ö. 146/ 764), Mübârek b. Mücâhid(ö. 159/ 776)'dir.⁴²²

Kendisinden rivayette bulunan kişiler ise şunlardır; Muhammed b. Mukâtil er-Râzi (ö. 248/ 862), Ahmed b. Hanbel, Ebû Ma'mer İsmail b. İbrahim el-Katîl', Hüseyin b. Ali b. Mihrân, Zekerîyyâ b. Yahyâ el-Belhî, Ebû Kureyb'dir.⁴²³

Halef b. Eyyûb hakkında İbn Hibbân "es-Sikat" adlı eserinde kendisini zikretmiş ve onun ileri derecede Mürciî olduğunu, bundan dolayı da hadislerinden kaçınmanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.⁴²⁴ Yahyâ b. Maîn de kendisini zayıf kabul etmiştir. Ayrıca Tirmizi kendisinden rivayette bulunmuş ancak Halef b. Eyyûb'un teferrüd ettiğini ve onu tanımadığını da ifade etmiştir. Zehebî de İbn Hibbân

⁴¹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, 2/202; Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 5/144; Semerkandî, *Uyûnu'l-Mesâ'il*, 1/21; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 7/3305.

⁴¹⁹ Temîmî, *Tabakâtü's-Seniyye*, 3/59-61.

⁴²⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/69.

⁴²¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/69.

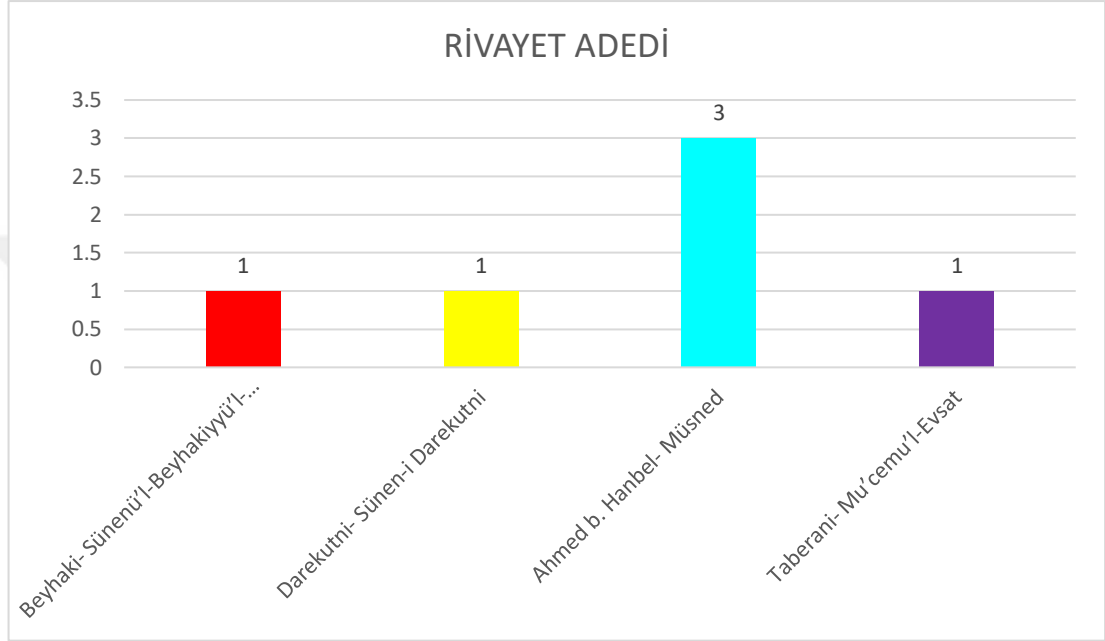
⁴²² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 8/273.

⁴²³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 8/273.

⁴²⁴ İbn Hibbân, *es-Sikat*, 8/228.

gibi Halef b. Eyyûb'un aşırı bir Mürcîî taraftarı olduğunu ifade etse de kendisi hakkında "sikadır" demiştir.⁴²⁵

Halef b. Eyyûb'un hadis kaynakları içerisinde toplamda 7 adet rivayeti tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserlerde olduğu da aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Grafik 3.4. Halef b. Eyyûb'un Rivayet Adedi

Halef b. Eyyûb'un, Ebû Yûsuf'tan⁴²⁶ ve İmam Muhammed'den⁴²⁷ rivayetleri olduğu görülmektedir. Ayrıca kendisinin müstakil görüşlerinin de Hanefî literatür içerisinde yer aldığı ifade edilebilir.⁴²⁸ Bir diğer husus ise kendisinin İmam Muhammed'e fetva sormasıdır.⁴²⁹ Bu aslında bizlere Halef b. Eyyûb'un ne denli fikhî etkileşim içerisinde olduğu göstermektedir.

⁴²⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1101.

⁴²⁶ Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessas, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, nşr. 'İsmetullâh 'Înâyetullah Muhammed, (Beyrut:Dâru'l-Beşâ'ir, 2010), 2/135; Ebû'l-Leys Naşr b. Muhammed es-Semerkindî, *Uyûnu'l-Mesâil*, thk. Şalâhaddîn en-Nâhî, (Bağdâd: Matbuatü Es'ad, 1966), 1/13; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 1/19.

⁴²⁷ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 1/14.

⁴²⁸ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 1/482; Serahsî, *Mebûsât*, 1/88; Serahsî, *Mebûsât*, 3/110; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, 1/3; Ebu'l-Fađl 'Abdullâh b. Maḥmûd el-Hanefî el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. 'Abdullaḫf Muḥammed 'Abdurrahmân, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 1/132.

⁴²⁹ Ebu'l-Me'âli Maḥmûd b. Ahmed b. Abdulaziz b. 'Omar b. Mâze el-Hanefî, *el-Muḥîtu'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, nşr. 'Abdulkarîm Sâmi el-Cundî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 1/87.

Halef b. Eyyûb'un Mürciî olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁰ Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğu da belirtilir.⁴³¹ Ayrıca Belh beldesinin fakihleri arasında kabul edildiği de tabakat eserlerinde yer verilmektedir.⁴³² Bunun bir uzantısı olarak da fakih nisbesiyle anıldığı da görülmektedir.⁴³³

Ayrıca Halef b. Eyyûb, doğrudan el-Hanefî nisbesiyle de tanımlanmıştır. Kendisinin fikhî birikimini Ebû Yûsuf'tan aldığı anlatılır.⁴³⁴ Hanefî düşünce sisteminin önde gelen alimlerinden İmam Muhammed ve İmam Züfer'in ashabından kabul edildiği görülmektedir.⁴³⁵ Muhtemelen bu ifade edilen veriler ve benzerlerinden hareketle Aynî, onun Hanefî alimler arasında kabul edilen bir isim olduğunu belirtmektedir.⁴³⁶ Kendisinin fikhî görüş bildirdiği de kaynaklarda ifade edilmiştir.⁴³⁷ Ayrıca Hanefî tabakat eserlerinde adı geçmektedir.⁴³⁸

Halef b. Eyyûb'un, Ebû Hanîfe ile olan bağlantısı, İmam Muhammed ve İmam Züfer'in ashabından kabul edilmesi, fikhî birikimini Ebû Yûsuf'tan almış olması, tabakat eserlerinde el-Hanefî, fakih gibi nisbelerle anılması ve fikhî konularda görüş bildirdiğinin nakledilmesi gibi veriler ışığında kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisine sayılabileceği düşünülmektedir.

3.1.5. Ebû Ali el-Hanefî

Tam adı Ubeydullah b. Abdülmecid Ebû Ali el-Hanefî el-Basrî'dir. Ebû Bekir el-Hanefî, Umeyr ve Şerîk'in kardeşi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca nesebi

⁴³⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/228.

⁴³¹ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-İrbilî, *Vefiyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, nşr. İhsân 'Abbâs, (Beyrut:Dâru Şâdir, 1994), 4/9; Ebû'l-Meḥâsîn Yûsuf b. Taḡrîberdî b. 'Abdullâh, *el-Menḥelu's-Şâfi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Muhammed Emîn, (el-Hey'etu'l-Miṣriyyetu'l-'Âmme), 2/89.

⁴³² Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, nşr. Muhammed Rıdvân, (Dimaşk: Mu'essesetu'r-Risâle, 2009), 1/607; Ebû 'Abdullâh Moḡultây b. Kılıç el-Bekcerî, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, nşr. Ebû 'Abdurrahmân 'Âdil b. Muhammed, Ebû Muhammed 'Usâme b. İbrâhîm, (Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîse, 2001), 4/198.

⁴³³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/210.

⁴³⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/210; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 81.

⁴³⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/2371; Ebû'l-Fidâ' Kâsım b. Kuṭluboḡâ el-Cemâlî, *Tâcu't-Terâcim*, nşr. Muhammed Ḥayr Ramadân Yûsuf, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 1/166.

⁴³⁶ Bedruddîn el-Aynî, *Meḡâni'l-Aḫyâr*, 1/282.

⁴³⁷ Bedruddîn el-Aynî, *Meḡâni'l-Aḫyâr*, 1/282.

⁴³⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/231.

konusunda bazıları Ubeydullah b. Abdülmecid b. Ubeydullah b. Şerîk demektedirler.⁴³⁹Hicrî 209 yılında Basra’da⁴⁴⁰ vefat ettiği nakledilmiştir.⁴⁴¹

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; İmam Malik (ö. 179/795), Muhammed b. Ebî Zi’b (ö. 159/ 775), Hişam b. Ebî Abdullah (ö. 152/ 768), İsrâîl b. Yûnus (ö. 160/778), Kurre’ b. Hâlid (ö. 154/ 770), Şu’be b. Haccâc, İmrân b. Dâvûd (ö. 161/778), Abdurrahman b. Ebî Zinâd (ö. 174/ 790), Vâsıl b. Abdurrahman (ö. 152/ 768)’dır.⁴⁴²

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/ 868), Süleyman b. Seyf (ö. 272/ 886), Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/ 862), Muhammed b. Abdülmelik el-Vâsîtî (ö. 266/ 878), Züheyr b. Harb (ö. 234/ 847), Muhammed b. Yûnus (ö. 286/ 898), Muhammed b. Müsennâ (ö. 252/ 865), Abdullah b. Sabbâh el-Hâşimî (ö. 251/ 864), Muhammed b. Sînân (ö. 271/ 885), Bişr b. Âdem el-Basrî (ö. 254/ 867)’dir.⁴⁴³

Kendisi hakkında cerh-ta’dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Yahyâ b. Maîn “leyse bi şey”⁴⁴⁴ derken Ebû Hâtim er-Râzî de la be’s bih” demiştir.⁴⁴⁵ İclî ise “sıkadır” diyerek görüşünü ifade etmiştir. Ayrıca Zehebî de “sıkadır” görüşüne katılmaktadır.⁴⁴⁶ İbn Hacer de “sadûk” olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁷

Ebû Ali el-Hanefî’nin hadis kaynakları içerisinde toplamda tekrarlarıyla beraber 198 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi esere ne oranda yansıdığı aşağıdaki grafikte detaylıca gösterilecektir.

⁴³⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 19/105.

⁴⁴⁰ Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi’l-Kemâl*, 9/48.

⁴⁴¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, 8/177.

⁴⁴² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 19/105.

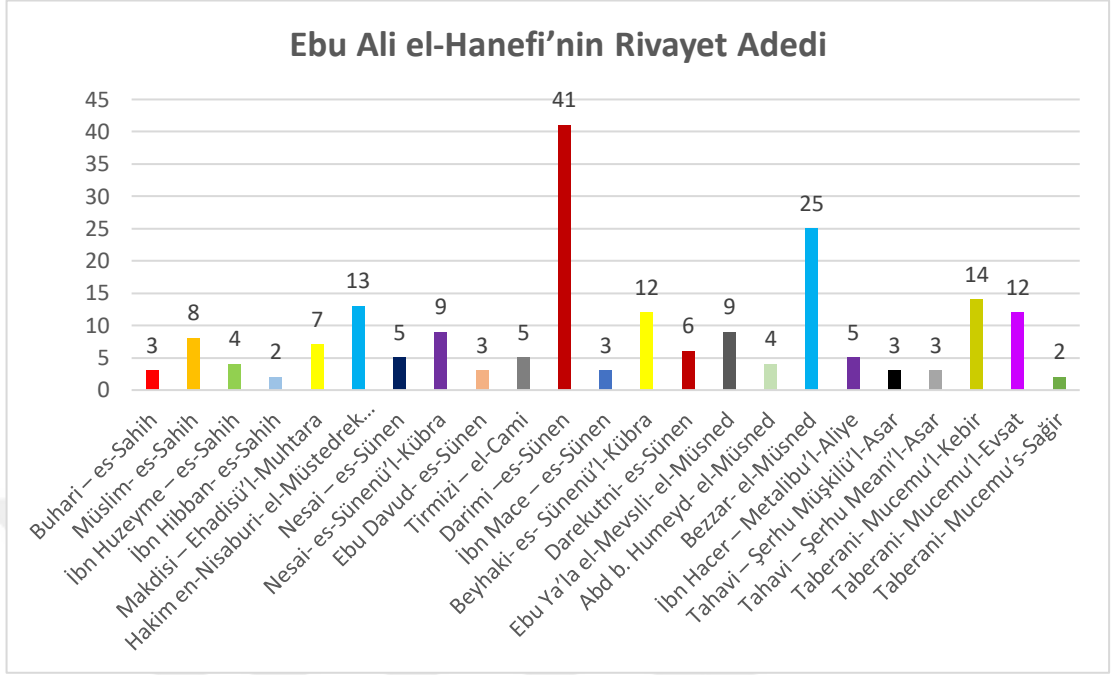
⁴⁴³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 19/105-106.

⁴⁴⁴ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, 3/16.

⁴⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, 5/324.

⁴⁴⁶ Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Ahmed b. ‘Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Ma’rifeti men lehû Rivâyetun fî’l-Kutubi’s-Sitte*, nşr. Muḥammed ‘Avvâme, (Cidde: Dâru’l-Kible, 1992), 1/683.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 1/642.

Grafik 3.5. Ebû Ali el-Hanefî'nin Rivayet Adedi

Ubeydullah b. Abdülmecid el-Hanefî, Osman el-Bettî'nin ders halkasına katılıp onun talebeliğini yapıyordu. Ancak daha sonradan katıldığı bu ders halkasına bırakıp Züfer b. Hüzeyl'in ders halkasına katılmıştır.⁴⁴⁸ Aslında Ebû Ali el-Hanefî hakkında yukarıda yer alan bilgiye baktığımızda onun re'y düşünce sistemi çerçevesinde yer alan hocaların ders halkalarına katıldığını görebiliriz. Zira Osman el-Bettî hakkında her ne kadar Hanefî olduğuna dair bir iddiada şu an için bulunmasak da kendisinin re'y düşünce sistemi içerisinde önemli bir konumda olduğu bilinmektedir.⁴⁴⁹ Osman el-Bettî'den sonra Hanefî mezhebi içerisinde önde gelen imamlar arasında sayılan Züfer b. Hüzeyl'in ders halkasına katılmayı tercih eden Ebû Ali el-Hanefî, görüldüğü üzere re'y düşünce sistemi içerisinde bir eğitim hayatını tercih etmiş ve bu doğrultuda hareket etmiştir. Bu da aslında onun hangi düşünce içerisinde yer aldığını ya da hangi düşünce sistemine yakınlık gösterdiğini bizlere açıkça ortaya koymaktadır. Zira bir talebenin katılmış olduğu ders halkasını terk etmek genellikle ilgili hocanın vefatı, hastalığı, hoca ile farklı düşünce sistemine sahip olmak, siyasal durumlar ya da başka bir hocanın görüşlerine daha fazla yakınlık duymak gibi

⁴⁴⁸ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 164; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/338.

⁴⁴⁹ Murteza Bedir, "Osman el-Bettî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 33/459-460.

sebeplerden kaynaklanması muhtemeldir. Farklı örnekler üzerine bu ihtimallere eklemeler de yapılabilir. Burada da zannımızca Ebû Ali el-Hanefî, her ne kadar Osman el-Bettî re'y düşünce sistemi içerisinde yer alsada zamanla onun görüşlerinden ziyade Züfer b. Hüzeyl'in görüşlerini tercih ettiğini bizlere düşündürmektedir ki bu da açıkça Ebû Ali el-Hanefî'nin bir tercihidir. Söz konusu tercihinin Züfer b. Hüzeyl den yani Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer alan önemli bir alimden yana olması Ebû Ali el-Hanefî'nin bu tutumunu ve daha sonra Züfer b. Hüzeyl'in ders halkasına devam etmesi onun Hanefî oluşuna önemli oranda delil sayılabilecek bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde yer edindiği görülmektedir.⁴⁵⁰

Yukarıda yer alan bilgi ile birlikte düşünüldüğünde aslında Ebû Ali el-Hanefî'nin hem re'y düşünce sistemi içerisinde yer alan ders halkalarına da katıldığı hem de Osman el-Bettî'nin ders halkalarından ayrılıp meşhur Hanefî alim Züfer b. Hüzeyl'in ders halkasına katılıyor olması onun öğretilerini de önemli ölçüde kabul ve tercih ettiğini bizlere göstermesine binaen Ebû Ali el-Hanefî'yi, Hanefî mezhebi içerisinde sayma noktasında önemli deliller olarak karşımızda yer almaktadır.

3.1.6. İbrâhim b. Rüstem

Tam adı İbrâhim b. Rüstem Ebû Bekir el-Fakih el-Mervezî'dir.⁴⁵¹ İlim için Bağdat'a pek çok kez geldiği kaynaklarda ifade edilmektedir.⁴⁵² İbrâhim b. Rüstem hayatının ilk yıllarında ehl-i hadîs taraftarı olarak hadis ezberleyen ve bu eğitim-öğretim faaliyeti içerisinde bulunan biri olduğu ifade edilmektedir. Ancak daha sonra kendisi bulunduğu ders halkalarını bırakıp Hanefî düşünce sisteminin en önemli temsilcilerinden olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin ders halkasına katılmış ve ondan fikhî görüşleri yazan kimselerden olduğu nakledilen bilgiler arasında yer almaktadır.⁴⁵³ Hicrî 210 senesinde vefat ettiği bilinmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/338.

⁴⁵¹ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/587; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/24.

⁴⁵² Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/587.

⁴⁵³ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/588.

⁴⁵⁴ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/589.

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; İbn Ebî Zi'b, Şu'be b. Haccâc⁴⁵⁵ Fudayl b. İyaz⁴⁵⁶ Nuh b. Ebî Meryem (ö. 173/ 789)⁴⁵⁷ Hammâd b. Seleme el-Basrî'dir.⁴⁵⁸

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Leys b. Sa'd, Yakup el-Kummî,⁴⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, Yusuf el-Kattân⁴⁶⁰ Hüseyin b. Hasan es-Sülemî (ö. 246/ 860)'dir.⁴⁶¹

Yahyâ b. Maîn onun "sika" olduğunu belirtmiştir.⁴⁶² Ebû Hâtim er-Râzî ise "o, irca düşüncesine sahiptir. Sıdk konumunda olsa da o istenilen kuvvette değildir" demiştir.⁴⁶³ İbn Hibbân ise "hata ederdî" demiştir.⁴⁶⁴ İbn Adi ise, sika râvilerden münker hadisler nakletmekte olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁵ Dârekutnî de onun hakkında "(hadiste) pek de kuvvetli değildir" dediği görülmektedir.⁴⁶⁶

İbrâhim b. Rüstem'in hadis kaynaklarında toplamda 5 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair bilgiler aşağıda yer alan grafikte detaylıca gösterilmiştir.

⁴⁵⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/24.

⁴⁵⁶ Makrîzî, *Muhtaşaru'l-Kâmil*, 1/130.

⁴⁵⁷ Hanâî, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, 81

⁴⁵⁸ İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, 1/278.

⁴⁵⁹ Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl*, 1/70

⁴⁶⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/24.

⁴⁶¹ İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, 1/278.

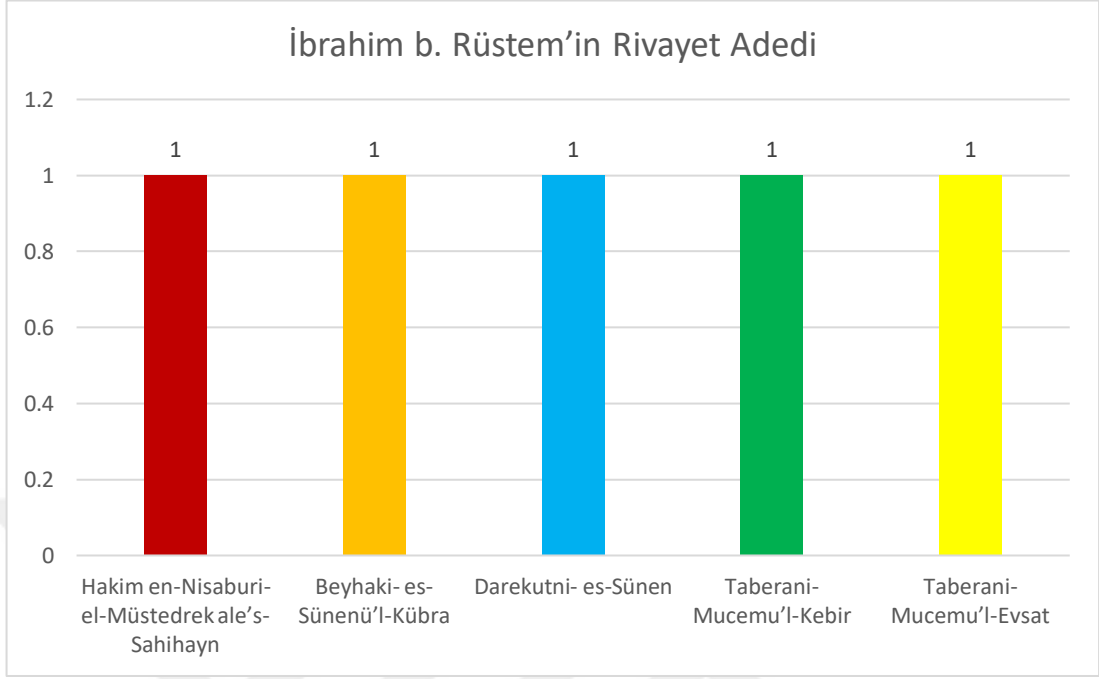
⁴⁶² Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh* (Rivâyetu'd-Dârimî), 1/75.

⁴⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/99.

⁴⁶⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/70.

⁴⁶⁵ İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 2/40.

⁴⁶⁶ Haţîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/589.

Grafik 3.6. İbrâhim b. Rüstem'in Rivayet Adedi

Ebû Hanîfe hakkında ya da onun bir görüşünü nakleden râvilerden biri konumunda olduğu yerler olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶⁷ Bunlardan biri de Ebû Hanîfe'nin 4 rekatlık bir namazda Kur'an'ı hatmettiğine dair rivayet naklettiği görülmektedir.⁴⁶⁸ Söz konusu rivayetin sıhhati ve mahiyetinin gerçeklikle örtüşüp örtüşmediği hususu çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta İbrâhim b. Rüstem'in Ebû Hanîfe'nin menâkıbına dair nakledilen bir rivayetin râvisi konumunda bulunmasıdır. Bu ise salt olarak kişinin herhangi bir düşünceye sahip olduğunu tespit etme noktasında yetersiz kalsa da aşağıda ifade edilecek olan bilgilerle beraber düşünüldüğünde daha net bir şekilde anlaşılacağı düşünülmektedir.

Fıkıh eğitimini İmam Muhammed'den aldığı kaynaklarda ifade edilmektedir.⁴⁶⁹ Ayrıca bazı kaynaklarda "el-Hanefî" nisbesi ile de anılmaktadır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 1/89.

⁴⁶⁸ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 1/56; Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Târîḫü Bağdâd*, 15/488; İbn 'Asâkir, *Târîḫü Dimaşk*, 11/75.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Târîḫü'l-İslâm*, 5/24.; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/37.; İbn Kutiluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/87.

⁴⁷⁰ Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 1/27; Keḥḥâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 1/31.

İbrâhim b. Rüstem'in Hanefî oluşu noktasında en önemli hususlardan biri de onun İmam Muhammed'den Nevâdir nakleden râvilerden birisi olması noktasındadır.⁴⁷¹ Ayrıca İbrahim b. Rüstem'in Hanefî tabakat eserlerinde yer edindiği görülür.⁴⁷² Tüm bu ifade edilenlerin ardından İbrâhim b. Rüstem'in Hanefî Düşünce Sistemi içerisinde yer aldığı söylenebilir.

3.1.7. Muallâ b. Mansûr

Tam adı Muallâ b. Mansûr er-Râzî el-Allame el-Hâfız el-Fakih Ebû Ya'la el-Hanefî'dir. Kendisinin Bağdat'ta ikamet ettiği ve Bağdat'ın müftisi olduğu nakledilmektedir. Hicrî 150'li yıllar civarında dünyaya geldiği⁴⁷³ ve 211 senesinde ise vefat ettiği kaydedilmektedir.⁴⁷⁴ Muallâ b. Mansûr hakkında genel olarak her ne kadar ehl-i re'y içerisinde bir râvi olsa da ehl-i hadîs tarafından da kabul gördüğü ifade edilebilir.⁴⁷⁵

Mihne döneminde yaşanan olaylara binaen Muallâ b. Mansûr'un da içinde bulunduğu bir olay yaşanmıştır. Sehl b. Ammâr şöyle demektedir; “İnsanların Kur'an hakkındaki tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde Muallâ b. Mansûr ve İbrâhim b. Harb en-Nîsâbûrî'nin yanıdaydım. Daha sonra bulunduğumuz yere İbrâhim b. Mukâtil el-Mervezî geldi ve Muallâ b. Mansûr'a insanlar senin “Kur'an mahluktur” dediğini söylüyorlar ve bunun üzerine derince konuşuyorlar. Muallâ b. Mansûr ise kendisine yöneltilen bu ithama karşı “Ben böyle demedim, aksine bana göre eğer bir kişi Kur'an mahluktur diyorsa kafirdir” şeklinde kendini savunmuştur.⁴⁷⁶ Burada dikkat edilirse Muallâ b. Mansûr'un ehl-i re'y'den olduğu genel olarak bilinen bir husustur. Muallâ b. Mansûr “Kur'an mahluktur” şeklinde bir görüşe sahip olmamasına rağmen ona bu şekilde bir ithamda bulunulmuştur. Zannımızca söz konusu zaman diliminde Kur'an'ın mahluk olup olmadığına dair insanların derin ve sert tartışmaları herkesin tarafını belirlemeye itmiş gözükmektedir. Bundan dolayı herkes Kur'an'ın mahluk olup olmadığı konusunda kimin hangi görüşte olduğunu bilmek istedikleri

⁴⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, 1/31.

⁴⁷² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/37; Temîmî, *Tabakâtü's-Seniyye*, 2/194.

⁴⁷³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/246; Yusuf Abdurrahman Maraşlı, *Masadırü Dırasati'l-İslamiyye: Fıkhu'l-Hanefî Usulen ve Furuen*, (Lübnan, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2020), 1/63.

⁴⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/344.

⁴⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, 15/246.

⁴⁷⁶ Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, 28/295.

düşünülmektedir. Bu dönemde ehl-i re'y'e karşı sert bir tavır geliştirildiğinden dolayı bir kişinin ehl-i re'y olması onun “Kur'an mahluktur” görüşüne sahip olması ile bağdaştığı Muallâ b. Mansûr'a da yapılan itham örneğinde görülmektedir. Elbette ilgili dönem zarfında yaşanan hadiseler insanları bu tarz bir tavır takınmaya itmiş gibi gözükse de bu tavır bir kişiye haksız bir ithamda bulunmayı gerektirmemelidir. Şayet Muallâ b. Mansûr'a yöneltilen itham bir şekilde kabul görseydi zannımızca Muallâ b. Mansûr cerh-ta'dîl otoriteleri tarafından cerh edilme potansiyeli taşıyacaktı. Bu bağlamda kişinin ehl-i re'y olması ile Kur'an mahluktur şeklinde bir görüşe sahip olup olmaması ve tüm bunların sonunda cerh ya da ta'dîl edilmesi birbiri ile bağıntılı görülmektedir. Nitekim bu üçlü bağıntı birbiri ile farklı râviler üzerinden ilişkiler kurularak müstakil olarak çalışılmayı beklemektedir.

Muallâ b. Mansûr'un rivayette bulundukları arasında ; Yahyâ b. Zekeriyya b. Ebî Zâide (ö. 182/798), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Süleyman b. Bilal el-Kureşî (ö. 172/788), Şerik b. Abdullah el-Kâdî (ö. 177/794), Abdülvâris b. Saîd (ö. 180/796), Îsâ b. Yûnûs (ö. 187/803), Abdullah b. Ca'fer ez-Zührî (ö. 174/790) gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir.⁴⁷⁷

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Muhammed b. Şa'zân el-Cevherî (ö. 286/899), Muhammed b. İshak (ö. 270/883), Muhammed b. İbrahîm el-Huzâî (ö. 273/886), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Ali b. Ma'bed (ö. 259/872), Züheyr b. Harb (ö. 234/849), Muhammed b. Abdurrahîm (ö. 255/868), Abbas b. Muhammed (ö. 271/ 884), Muhammed b. Gâlib (ö. 283/896), İbrahim b. Hâlid el-Kelbî (ö. 240/853), Muhammed b. Yahya ez-Zühlî (ö. 258/871)'dir.⁴⁷⁸

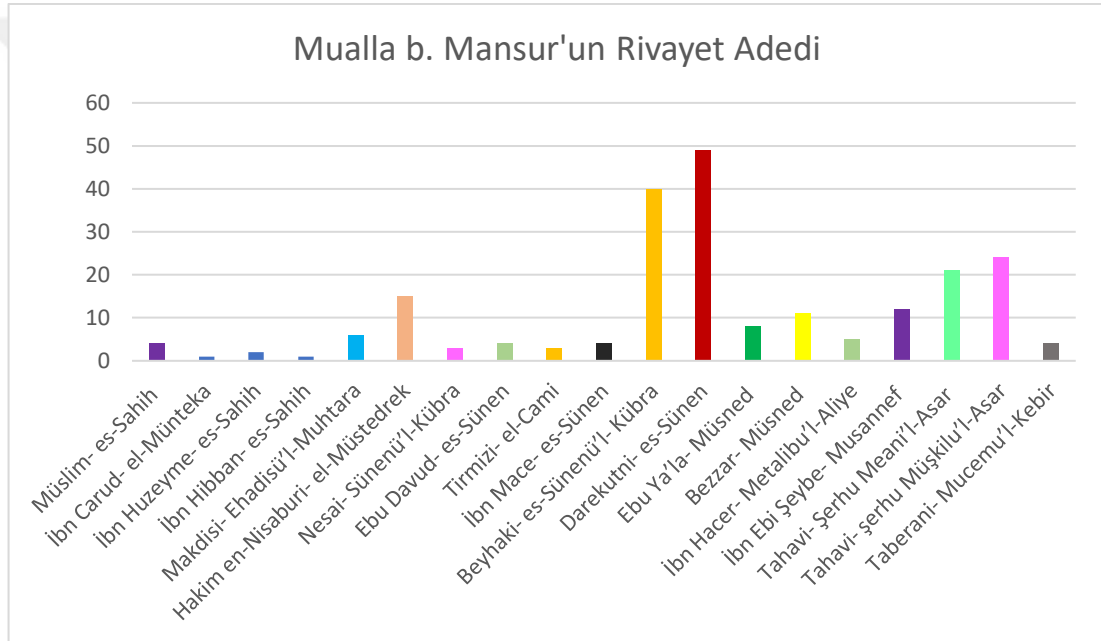
Muallâ b. Mansûr hakkında cerh-ta'dîl alimleri ise bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Ali b. Medînî, Ebû Hayseme gibi alimler kendisi hakkında “sadûktur” şeklinde değerlendirmelerde bulunurken, Yahyâ b. Maîn “ sika” olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı şekilde bir diğer rivayette Yahyâ b. Maîn “Eğer Mâlik b. Enes'in herhangi bir hadisinde Muallâ b. Mansûr ve İshak b. Dabbağ ihtilaf ederlerse doğru

⁴⁷⁷Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 28/ 291-292.

⁴⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 28/292-293.

olan ve tercih edilmesi gereken Muallâ b. Mansûr'dur" demiştir. Ebû Hâtîm er-Râzî ise "Hadis hususunda sadûktur ve Re'y ehline mensuptur" demektedir. İclî de Mualla hakkında "sıkadır" şeklinde görüş bildirmiş⁴⁷⁹, Zehebî de İclî gibi "Sünnet sahibidir" diyerek ta'dîl etmiştir.⁴⁸⁰İbn Hacer de Mualla hakkında "Sıkadır, Sünni fakihtir" şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁴⁸¹

Muallâ b. Mansûr hadis kaynaklarında tekrarlarıyla beraber toplamda 219 rivayet naklettiği tespit edilmiştir. Bunların dağılımı ise aşağıda tablo olarak verilecektir.

Grafik 3.7. Muallâ b. Mansûr'un Rivayet Adedi

Muallâ b. Mansûr'un ehl-i re'y'in fakiherlerinden olduğu belirtilmiştir. İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'tan emâli ve nevâdir eserleri nakletmiştir. Ayrıca Ebû Süleyman el-Cûzcânî ile de sıkı bir bağıntısı olduğu nakledilmiştir. Onunla Ebû Hanîfe, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un halku'l-kur'an hakkındaki görüşlerini

⁴⁷⁹ Ebû'l-Hasan Ahmed b. 'Abdullâh el-Kûfî el-İclî, *eş-Sikât*, nşr. 'Abdul'alim 'Abdul'azîm el-Bestevî, (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 1/289.

⁴⁸⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/428.

⁴⁸¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Ebu'l-Eşbal Sağır Ahmed Şagaf el-Pakistani, (Riyad: Darü'l-Asime, 2002), 1/961.

açıkladıkları ifadeler bulunmaktadır.⁴⁸² Buna ek olarak da Ebû Yûsuf'un ashabından sayılmıştır.⁴⁸³

Ayrıca Muallâ b. Mansûr'un Hanefî literatür içerisinde görüşlerine başvurulduğu da göze çarpmaktadır.⁴⁸⁴ Tabakat eserlerinde ise kendisi hakkında re'y ve fıkıh sahibi olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁵ Fakihler arasında ismi geçen kimselerden birisi olduğu da gözlemlenmektedir.⁴⁸⁶ Muallâ b. Mansûr'un doğrudan Hanefî mezhebi içerisinde sayıldığı da görülmektedir.⁴⁸⁷ Hanefî tabakat eserlerinde de yer edinmiştir.⁴⁸⁸

Muallâ b. Mansûr'un Hanefî isimlerle olan sıkı bağlantısı, nevâdir ve emali râvisi olması, tabakat eserlerinde Hanefî olduğuna işaret eden farklı verilerin olması, Ebû Yûsuf'un ashabından sayılması gibi unsurların Muallâ b. Mansûr'un, Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesine yeterli olacağı düşünülmektedir.

3.1.8. Şeddâd b. Hukeym

Tam adı Şeddâd b. Hukeym el-Belhî'dir.⁴⁸⁹ Belh'te 6 ay kadılık yaptığı ardından da Semerkant'a kaçtığı belirtilmiştir.⁴⁹⁰ Ayrıca onun Nişâpur'da hadis ilmiyle meşgul olduğu da kaynaklarda ifade edilen bilgiler arasındadır.⁴⁹¹ Hicrî 213 senesinde 89 yaşında vefat etmiştir.⁴⁹²

⁴⁸² Boynukalın, "Mukaddime", 20.

⁴⁸³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/182.

⁴⁸⁴ Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Fergânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*, nşr. Tallâl Yûsuf, (Beyrut: Dâru İhyâ' i't-Turâsî'l-'Arabî), 1/25; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, 1/131.

⁴⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakât*, nşr. 'Alî Muhammed 'Omer, (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001), 9/344; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 8/334.

⁴⁸⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtul-Kubrâ*, nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr, (Medine: Mektebetü Ulum ve'l-Hikem, 1987), 1/29.

⁴⁸⁷ Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 3/61.

⁴⁸⁸ Ḥanâ'î, *Tabakâtul-Hanefiyye*, 68.

⁴⁸⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 9/378.

⁴⁹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/101.

⁴⁹¹ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbü'rî, *Telḥîsu Târîhi Nîsâbü'r*, (Tahran: Kitâbhâne-i İbn Sînâ), 1/23.

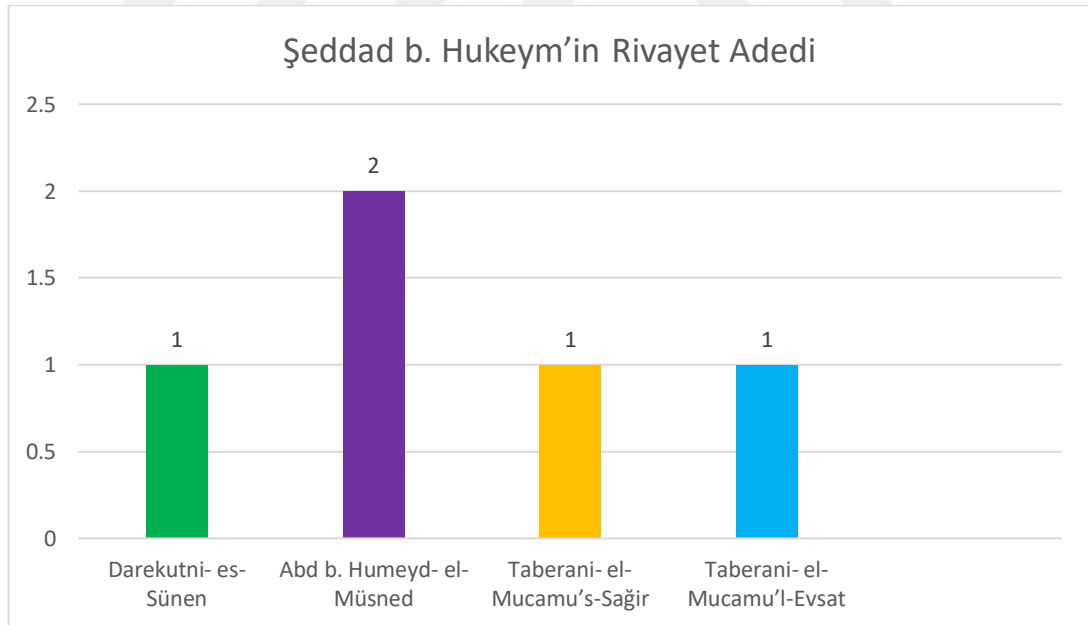
⁴⁹² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/101.

Şeddâd b. Hukeym'in rivayette bulunduğu kimseler; Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/ 774),⁴⁹³ Abbâd b. Kesîr (ö. 141/ 755), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/ 797), Nuh b. Ebî Meryem'dir.⁴⁹⁴

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları şunlardır; Muhammed b. İsm'e' el-Kerâbisî,⁴⁹⁵ Ahmet b. Nasr el-Atekî, Yakup b. Yusuf el-Lü'lü'dir.⁴⁹⁶

Cerh-ta'dîl alimleri kendisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Hibbân onun hakkında “ Mürcî'dir. Sika râvilerden rivayette bulunduğu müstakimu'l-hadistir ancak bunun dışındaki rivayetlerinde kendisinde irca fikrinin mutaassıb seviyesinde olmasından dolayı rivayetlerinden kaçınmak benim için daha hoştur” demiştir.⁴⁹⁷ Halilî ise onun sadûk olduğunu nakletmiştir.⁴⁹⁸

Şeddâd b. Hukeym'in hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 6 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair geniş bilgi aşağıdaki grafikte gösterilecektir.

⁴⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/310.

⁴⁹⁴ Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed en-Neseî, *el-Ğand fî Zikri 'Ulemâ'i Semerkand*, nşr. Yûsuf el-Hâdî, (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf, 1959), 1/239.

⁴⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/331.

⁴⁹⁶ Neseî, *el-Ğand*, 1/239

⁴⁹⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/310.

⁴⁹⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 4/237.

Grafik 3.8. Şeddâd b. Hukeym'in Rivayet Adedi

İbn Ebî Hâtîm onun hakkında “re’y sahibidir” demiştir.⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtîm’in bir râvi hakkında “re’y sahibidir” demesi elbette ilgili kimseyi Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul etmeyi gerektirmez. Ancak bu ifade ilgili kişinin düşünce sisteminin hangi yöne doğru ağır bastığını bizlere göstermekle beraber ilgili kişi hakkında ortaya konulacak olan diğer verilerle beraber düşünüldüğünde Hanefî düşünce sistemine mensubiyetinin olup olmadığı noktasında fikir vereceği düşünülmektedir.

Şeddâd b. Hukeym’in, Ebû Hanîfe’nin menâkıbına dair rivayetlerde bulunduğu görülmektedir.⁵⁰⁰ Ayrıca Ebû Hanîfe’nin fikhî görüşlerinden bazılarını naklettiği de kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁰¹ Şeddâd b. Hukeym’in, Ebû Hanîfe hakkında kaynaklarda en çok zikredilen ve göze çarpan ifadesi “Ebû Hanîfe’den daha alim birisi görmedim” şeklindeki görüşüdür.⁵⁰² Ortaya konulan bu veriler Şeddâd b. Hukeym’in Ebû Hanîfe ile bir bağıntısı olduğunu açıkça göstermektedir. Elbette bu bağıntı ilgili kişilerin yüz yüze görüşme ya da sıkı bir hoca talebe ilişkisi bağlamında olmadığı da ifade edilmelidir. Ancak Şeddâd b. Hukeym’in, Ebû Hanîfe’yi öven rivayetleri nakletmesi ilk etapta Ebû Hanîfe’ye karşı olumsuz bir tavır içerisinden olmadığını düşündürmektedir. Buna ek olarak onun fikhî görüşlerini naklettiğine dair var olan bilgi ise aslında Şeddâd b. Hukeym’in, Ebû Hanîfe’nin düşünce sistemini kabul ettiğini ve kabul etmekle kalmayıp bunu naklederek sonraki nesillere aktarma noktasında önemli bir role sahip olduğu düşünülebilir. Ancak yalnızca bu ifadelerle Şeddâd b. Hukeym’in Hanefî düşünce sistemine kesin bir şekilde mensup olduğunun iddia edilmesinin güç olduğunu da belirtilmelidir.

Şeddâd b. Hukeym, yukarıda hocaları arasında zikrettiğimiz Züfer b. Hüzeyl’in ashabından kabul edilmiştir.⁵⁰³ Dolayısıyla Şeddâd b. Hukeym’in, Züfer b. Hüzeyl’in oluşturduğu ders halkalarına katıldığını ve onun düşünce yapısını benimseyip derslere devam ettiği düşünülebilir. Zira çalışmamızın farklı yerlerinde de ifade edildiği üzere

⁴⁹⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/331.

⁵⁰⁰ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 1/89.

⁵⁰¹ Ebû 'Omer Yûsuf b. 'Abdullâh b. Muḥammed b. 'Abdîlber en-Nemerî, *el-'İntikâ' fî Feḍâilî's-Şelâseti'l-'E'immeti'l-Fukahâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubil-'İlmiyye), 1/158.

⁵⁰² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 29/432; Zehebî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 1/30.

⁵⁰³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/256; İbn Kṯluboḡâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/171.

bir kimsenin bir hocanın ashabından kabul edilmesi yüksek ihtimalle onun görüşlerini benimseyip ders halkasına belirli bir süre katılması sonucu olsa gerektir. Şeddâd b. Hukeym ile Züfer b. Hüzeyl arasındaki ilişkinin de bu boyutta olduğu düşünülebilir. Ayrıca bir üst paragrafta verilen Ebû Hanîfe ile Şeddâd b. Hukeym bağıntısı, burada ortaya koymaya çalıştığımız Şeddâd b. Hâkim-Züfer b. Hüzeyl bağıntısı ile birlikte düşünüldüğünde, Şeddâd b. Hukeym'in Hanefî düşünce sistemine olan yakınlığı biraz daha netlik kazandığı ifade edilebilir.

Bir diğer husus ise Şeddâd'ın başından geçen ailevi bir mesele nedeniyle Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye fetva sormasıdır.⁵⁰⁴ Şeddâd b. Hukeym'in bu tavrı salt olarak düşünüldüğünde bir şey ifade etmiyor olsa da yukarıda ortaya konulan verilerle beraber düşünüldüğünde, bağıntısı olduğu açık olan bir düşünce sisteminin önde gelen temsilcisi hatta önde gelen imamlarından kabul edilen İmam Muhammed'e fetva sorması aslında onun kimin fetvasına güvendiğini de bizlere göstermektedir. Bu ise Şeddâd b. Hukeym'in hangi düşünce sisteminin görüşüne/fetvasına daha yakın olduğunu ortaya koymaktadır.

Hanefî kaynaklarından Şeddâd b. Hukeym'in boşanma konusu ile alakalı görüşüne yer verildiği görülmektedir.⁵⁰⁵ Ayrıca onun namazda gülen bir kişinin durumu ile alakalı olarak da görüşüne başvurulmuştur.⁵⁰⁶ Şeddâd b. Hukeym'in Hanefî literatür içerisinde görüşüne başvurulmuş olması onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığı en önemli delilidir. Ayrıca Şeddâd b. Hukeym'in Hanefî tabakat eserlerinde yer aldığı gözlemlenmektedir.⁵⁰⁷

Tüm bu ifade edilen verilerden sonra Şeddâd b. Hukeym'in re'y düşüncesinde sahip olması, Ebû Hanîfe ile olan bağıntısı, İmam Züfer'in ashabından kabul edilmesi, fikhî bir meseleyi İmam Muhammed'e sorması ve Hanefî literatür içerisinde görüşüne başvurulmuş kişilerden biri olmasından dolayı Şeddâd b. Hukeym'in Hanefî düşünce sistemine mensup olma ihtimali oldukça yüksek görünmektedir.

⁵⁰⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/256.

⁵⁰⁵ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnu 'l-Mesâil*, /1482.

⁵⁰⁶ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnu 'l-Mesâil*, 1/483.

⁵⁰⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/256.

3.1.9. Ebû İsm'e'

Tam adı İsm'e b. Yûsuf b. Meymun b. Kudâme el-Belhî'dir. Künyesi ise Ebû İsm'e' olup kendisinin Belhli olduğu nakledilmektedir. İbrâhim b. Yûsuf'un kardeşi olduğu da söylenmektedir.⁵⁰⁸ Ayrıca İsm'e b. Yûsuf'un namaz kılarken, rukûya giderken ve rûkudan kalkarken ellerini havaya kaldırdığını yani ref'ul-yedeyn ile amel ettiği de ifade edilmektedir.⁵⁰⁹ Kendisi ve kardeşi İbrâhim b. Yûsuf'un yaşadıkları zaman diliminde Belh bölgesinin önde gelen alimlerinden olduğu da nakledilmektedir.⁵¹⁰ İsm'e b. Yûsuf hicrî 215 yılında yaşamını büyük oranda geçirmiş olduğu Belh şehrinde vefat etmiştir.⁵¹¹

Kendisinin rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; Şu'be b. Haccâc, Süfyan es-Sevrî,⁵¹² Hammâd b. Seleme el-Basrî, Mervan b. Muâviye (ö.193/808), Mansûr b. Mu'temir (ö. 132/750), Mübârek b. Fadâle, Mübârek b. Mücâhid el-Mervezî (ö. 159/777), İsrâîl b. Yûnus (ö. 160/778)'dir.⁵¹³

Ebû İsm'e' den rivayette bulunan kişiler ise; Muhammed b. Abd es-Semerkandî (ö. 292/905), Abdussamed b. Fadl (ö. 283/896), İsmail b. Bîşr (ö. 255/ 869), Hüseyin b. Ali en-Nîsâbûrî (ö. 290/ 903), İsmail b. Muhammed el-Fesevî (ö. 282/ 895), Muhammed b. Ebî Kâsım es-Sekâfî (ö. 279/ 892), Amr b. Müdrîk el-Belhî (ö. 270/ 883)'dir.⁵¹⁴

Cerh-ta'dîl alimler onun hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Hibbân ise onun sâhibu'l-hadîs ve sebt olduğuna değinmiştir.⁵¹⁵ Halîl ise sadûk olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁶ İbn Hacer ise İbn Sa'd'ın onun zayıf kabul ettiğini belirtir.⁵¹⁷

⁵⁰⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/521.

⁵⁰⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/52.

⁵¹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 15/169.

⁵¹¹ Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/75; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, nşr. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 5/436.

⁵¹² Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/75.

⁵¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 7/26; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/521.

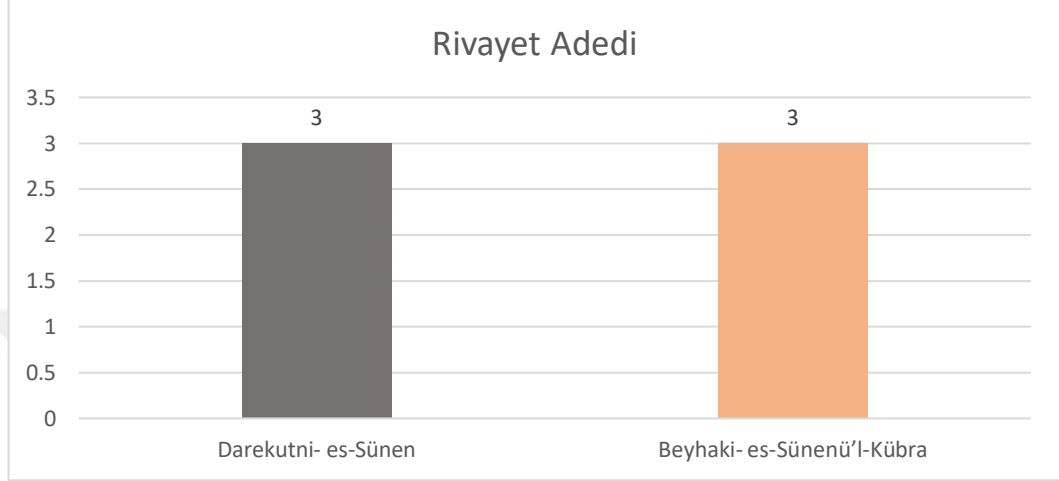
⁵¹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/396; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/75.

⁵¹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/521.

⁵¹⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 5/436.

⁵¹⁷ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 5/436.

İsâm b. Yûsuf'un hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 6 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserlerde yer aldığına dair bilgi aşağıdaki grafikte verilecektir.

Grafik 3.9. İsâm b. Yûsuf'un Rivayet Adedi

Hanefî literatür içerisinde İsâm b. Yûsuf'un görüşüne başvurulduğu görülmektedir.⁵¹⁸ Ayrıca Hanefî isimlerle birlikte adının zikredildiği de görülmektedir.⁵¹⁹ İsâm b. Yûsuf'un Hanefî tabakat eserlerinde de yer almaktadır.⁵²⁰ Ebû Yûsuf'un ashabından sayıldığı da kaynaklarda zikredilmiştir.⁵²¹ Buna ek olarak tabakat eserlerinde de el-Hanefî ve fakih nisbeleri ile verilmiştir.⁵²²

İsâm b. Yûsuf, şöyle bir olaya şahit olduğunu söylemektedir; “Ebû Hanîfe’nin ashabından olan dört kişinin de olduğu- ki onlar Züfer, Ebû Yûsuf, Âfiye ve diğer kişi- bir cenazedeydim. Ebû Hanîfe’nin ashabından olan bu dört kişi “Bir kişi için, bizim neye dayanarak fetva verdiğimiz bilmeden fetva vermesi helal değildir” şeklindeki ifade üzerinde görüş birliğine vardılar.”⁵²³

İsâm b. Yûsuf'un ref'ul-yedeyn konusundaki tavrıyla mezhebe açık bir muhalefeti söz konusudur. Ancak bu hususu Leknevî şu şekilde açıklığa

⁵¹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sânâ'i*, 1/113.

⁵¹⁹ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sânâ'i*, 1/114.

⁵²⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/347.

⁵²¹ Taqıyyuddîn b. ‘Abd el-Kâdir et-Temîmî ed-Dârî, *et-Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulû, (Halep: Darü'r-Rifâi, 1983), 1/35.

⁵²² Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 338

⁵²³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/347.

kavuşturmaktadır; “ Hanefî mezhebi içerisinde bir Hanefî kuvvetli bir delile dayanarak mezheb imamının bir konudaki görüşünü terk ederse mezhebi taklit bağına koparmamıştır aksine taklidi terk ederek mezhebini taklit etmiş olur. Buna en güzel örneklerden biri de İsmâ b. Yûsuf’un, Ebû Hanîfe’nin namazda ellerin kaldırılmaması yönündeki görüşünü terk ettiği halde kendisinin Hanefî mezhebi içerisinde sayılmasıdır. Ayrıca Leknevi, İsmâ b. Yûsuf’un yaptığı davranışın kendisini mezheb dışına atmayacağını desteklemek için Ebû Yûsuf’un da İmam Şâfiî’nin görüşünü taklit ettiğini delil olarak getirmektedir.⁵²⁴ Leknevi’nin bu tavrı aslında İsmâ b. Yûsuf’u doğrudan mezhebin içerisinde gördüğüne işaret etmektedir.

İsmâ b. Yûsuf yani Ebû İsmâ’ hakkında genellikle tabakat eserlerinde çok geniş bilgiye yer verilmediği, onun Hanefiliğine işaret edecek ifadelerin gerekli oranda kullanılmadığı görülmektedir. Ancak onun Hanefî fıkıh literatürü içerisinde görüşlerinin var olması, Hanefî tabakat eserleri ve geç dönem tabakat eserlerinde açıkça Hanefiliğine işaret eden delillerin varlığı, Ebû Hanîfe ve ashabına dair naklettiği pasajlar, Leknevi’nin onu mezhep içerisinde kabul etmesi gibi verilerin, İsmâ b. Yûsuf’u Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul etmeye yeterli olduğu düşünülmektedir.

3.1.10. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî

Tam adı Muhammed b. Abdullah b. Müsenna b. Abdillâh b. Enes b. Mâlik el-Ensârî’dir. Künyesi ise Eba Abdillâh’tır.⁵²⁵ Hişâm b. Abdilmelik’in hilafetinin olduğu hicrî 118 yılında dünyaya geldiği nakledilmektedir. Muâz b. Muâz’ın kadılık görevi sonrasında Basra’ya kadı olarak atanmıştır. Buradaki kadılık görevinin ardından Bağdat’a nakledildi. Muhammed b. Hârûn hilafet makamına geçtiğinde Muhammed b. Abdullah el-Ensârî’yi görevden alıp yerine Avn b. Abdullah el-Mes’ûdî’yi atadı. Daha sonra İsmâil b. Uleyye Basra’da kadılık görevinden alınıp yerine Muhammed b. Abdullah el-Ensârî atandı. Daha sonra Abdullah b. Hârûn tarafından görevinden alındı. Tüm bu kadılık görevlerinin ardından Basra’da hicrî 215 yılına kadar yaşadı ve orada

⁵²⁴ Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî, *el-Fevaidü’l-Behiyye fî Teracimi’l- Hanefiyye*, (Beyrut: Darü’l-Kum, 1998), 195.

⁵²⁵ İbn Sa’d, *eş-Tabakât* (nşr. İhsan ‘Abbâs), 7/294.

vefat etti.⁵²⁶ Ayrıca Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin, İmam Mâlik'ten “*Muvatta*” adlı eserini bizatihi kendisinden icazet alarak naklettiği kaynaklarda geçmektedir.⁵²⁷Buna ek olarak da o'nun cerh-ta'dîl eserleri içerisinde görüşüne yer verilen isimlerden birisi olduğu ifade edilebilir.⁵²⁸Ayrıca kendisi tarihi bilgiler verme noktasında da kaynaklarda başvurulmuş ve aktardığı bilgilerin eserlerde işlendiği kimselerden olduğu görülmektedir.⁵²⁹

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; Humeyd et-Tavîl, Süleyman b. Tarhân (ö. 143/761), Saîd b. Ebî Arûbe (ö. 156/ 773), Muhammed b. Amr el-Leysî (ö. 145/ 763), Hişam b. Hasan el-Ezdî (ö. 145/763), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Eş'as b. Abdilmelik (ö. 142/ 759), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/ 778), Avf b. Ebî Cemîle (ö. 146/ 764), Hişam b. Ebî Abdullah (ö. 152/769), İsrâîl b. Yûnus (ö. 160/ 778)'dur.⁵³⁰

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Muhammed b. İdrîs el-Hanzele (ö. 275/ 889), Muhammed b. Sa'd el-Hâşimî (ö. 230/ 844), Muhammed b. Müsenna (ö. 252/ 865), İbrahim b. Abdullah (ö. 292/ 904), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Muhammed b. Yahya ez-Zühîlî (ö. 258/871), Muhammed b. Beşşâr el-Abdî (ö. 252/865), Muhammed b. Huzeyme el-Esedî (ö. 276/ 890), Buhârî (ö. 256/ 870)'dir.⁵³¹

Kendisi hakkında cerh-ta'dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Yahyâ b. Maîn'in “ sikadır” dediği nakledilmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî ise “ Sadûktur” demiştir. Nesâî “ Leyse bihi be'sün” diyerek görüşünü ifade etmiştir. İbn Hibbân ise Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'yi *es-Sikat* adlı eserinde zikretmiştir. Yahyâ b. Zekerîyyâ es-Sâcî ise “ Muhammed b. Abdullah el-Ensârî önemli bir kimse idi. Kendi döneminde ün yapmış Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve benzer isimler gibi ismini duyurma konusunda pek şanslı olamamıştır. Ayrıca re'y kendisinde üstün gelen, belirgin olan

⁵²⁶ İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳât* (nşr. İhsan 'Abbâs), 7/294; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/548.

⁵²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 7/172.

⁵²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 8/167; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/390; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/100; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 2/240; Moğulṭây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/106.

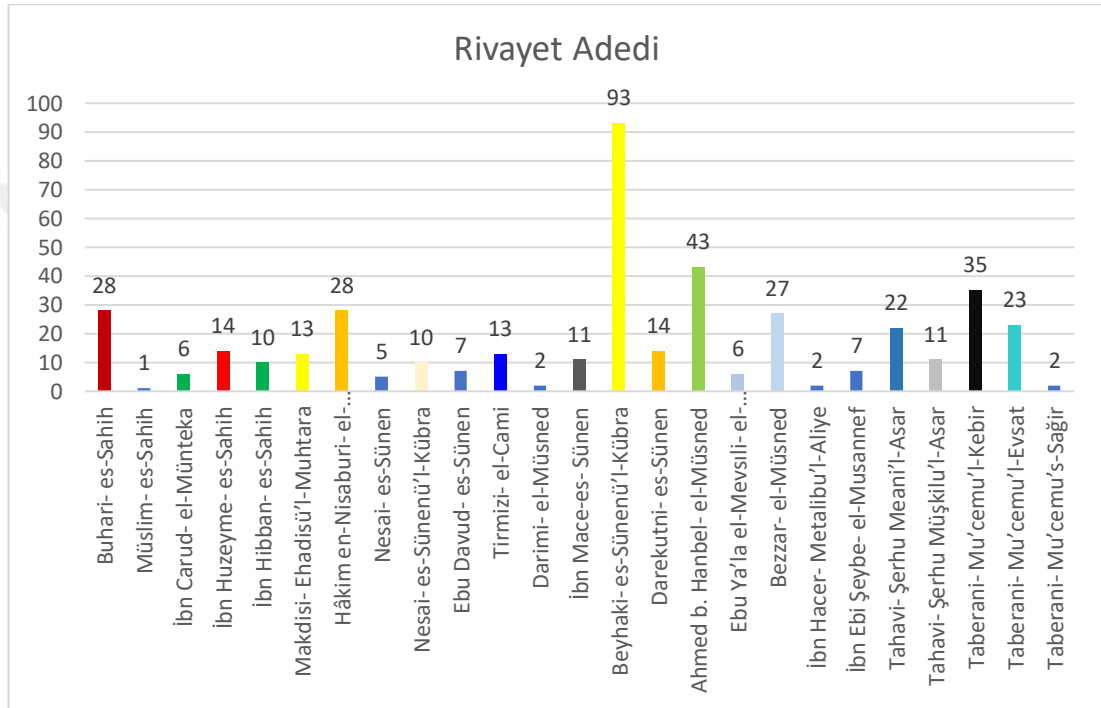
⁵²⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî' ed-Dabbî, *Âḥbâru'l-Ḳudât*, nşr. 'Abdul'azîz Muṣṭafâ el-Merâḡî, (Beyrut: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1947), 2/154.

⁵³⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/539-540.

⁵³¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/541.

bir özellik idi” demiştir.⁵³² Zehebî ise onun her ne kadar eleştirildiğini belirtse de sika olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁵³³

Muhammed b. Abdullah el-Ensârî’nin hadis kaynakları içerisinde toplamda 433 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserlerde ne oranda geçtiği aşağıdaki tabloda detaylıca verilecektir.

Grafik 3.10. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî’nin Rivayet Adedi

Muhammed b. Abdullah’ın, Züfer b. Hüzeyl ve Ebû Yûsuf’un ashabından olduğu ifade edilmiştir.⁵³⁴ Bu ifadeye baktığımızda Muhammed b. Abdullah’ın Züfer b. Hüzeyl ile hoca-talebe ilişkisi bulunduğu açıktır. Zannımızca Muhammed b. Abdullah’ın, Züfer b. Hüzeyl’in ders halkasına katıldığı ve ondan önemli ölçüde istifade ettiği anlaşılabılır. Zira bir talebenin bir hocadan birkaç hadis rivayet etmesi ya da onun ders halkasına birkaç defa katılması o öğrenci için ilgili hocanın düşünce grubu olarak adlandırabileceğimiz ashabına nispet edilmesini gerektirmez. Bir gruba nispet edilip o gruba mensubiyeti ile anılması için ilgili hoca veya ders halkasına

⁵³² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/543.

⁵³³ Şemsüddîn Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *el-Muğni fi’l-Du’afâi*, nşr. Dr. Nûreddîn İtr, (Katar: İdâretü İhyâ’i Tûrâsi’l-‘Arabi, 1987), 2/599.

⁵³⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/548; eş-Şîrâzî, *Tabağâtü'l-Fukahâ*, 1/139.

önemli ölçüde katılıp, burada devam sağlaması ve bunun da diğer kimseler tarafından görülüp bilinmesi ve bu bilginin de tabakat eserlerine geçmesi-zorunlu olmasa da-gerektiğini düşünmekteyiz. Ayrıca yukarıda zikri geçen ifade içerisinde Muhammed b. Abdullah'ın hem Züfer b. Hüzeyl'in hem de Ebû Yûsuf'un ashabından olduğu nakledilmiştir. Ancak burada her ikisinin de ashabından nasıl olduğuna dair kısa bir açıklama yerinde olacaktır. Ebû Hanîfe sonrasında mezhebin önde gelen iki imamı Züfer b. Hüzeyl ve Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin derslerini devam ettirme görevini üstlenmişlerdi. Onlar derslerini aynı mescit içerisinde günün ilk saatlerinde Züfer b. Hüzeyl ders halkasını kurup ders yaparken günün ortasından sonra ise Ebû Yûsuf ders halkası ile derslerini gerçekleştiriyordu. Ayrıca Züfer b. Hüzeyl'in Basra'ya gidiş geliş yaptığı zamanlarda olduğu gibi⁵³⁵ Muhammed b. Abdullah'ın da Kûfe'ye geldiği bilinmektedir.⁵³⁶Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında Muhammed b. Abdullah ile Züfer b. Hüzeyl arasında zikredilen yolculuklar neticesinde bir iletişim ve etkileşim olduğu anlaşılabılır. Buradan hareketle Muhammed b. Abdullah, Züfer b. Hüzeyl ile olan iletişimi sonrası Bağdat'a gelip onun ders halkasına katıldığında doğal olarak Ebû Yûsuf ile de karşılaşma ve görüşme imkanına sahip olmaktaydı. Zannımızca onunla olan bu etkileşimi sonrasında aynı mekânda olmanın verdiği avantajla da Ebû Yûsuf'un da ders halkasına katıldığı ve ondan istifade ettiği düşünülebilir.

Ayrıca Zekeriyâ es-Sâcî'nin onun hakkında "re'y kendisinde galip gelmekteydi" şeklinde bir ifadesi mevcuttur.⁵³⁷Muhammed b. Abdullah hakkında söylenen bu ifadeye baktığımızda aslında onun düşünce sistemi olarak hangi ekole eğilimli olduğunu anlamaktayız. Burada yer alan ifade, Muhammed b. Abdullah'ın Hanefî olduğuna dair var olan zanların ve onun Hanefî olduğuna işaret eden ifadelerle birlikte düşünüldüğünde çok daha sağlam ve tutarlı bir zemine oturmakta, onun hakkında söylenen " re'y kendisine galip gelmekteydi" ifadesi onun Hanefî oluşunu destekleyen yan unsurlardan biri olarak düşünülebilir.

Bir diğer dikkat çekici husus ise Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin Sevar b. Abdullah, Ubeydullah b. Hasan el-Anberî ve Osman el-Bettî'den fıkıh tahsil etmiş

⁵³⁵ Adnan Hoyladı, *Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 152.

⁵³⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/546.

⁵³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/441; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 9/275.

olması⁵³⁸ ancak daha sonra bu gruptan ayrılıp Züfer b. Hüzeyl'in grubuna katıldığı ardından onun görüşlerinin yer aldığı- ki bu da Hanefî mezhebidir- mezhebi tercih etmiş olmasıdır.⁵³⁹ Bu nakledilen bilgiye baktığımızda Muhammed b. Abdullah'ın Basra'da yaşamını idame ettirmesi ve bu coğrafyada bulunan re'y sahibi olduğunu düşündüğümüz kişilerin ders halkalarına katıldığı görülmektedir. Ancak tüm bu durum devam ederken Muhammed b. Abdullah ile Züfer b. Hüzeyl'in yollarının kesişmesi sonrasında Muhammed b. Abdullah onun ders halkasına katılmış ve onun görüşlerini benimsemiştir. Ayrıca kendisinin adına Hanefî tabakat eserlerinde rastlanılmaktadır.⁵⁴⁰

Muhammed b. Abdullah'a dair ifade ettiğimiz tüm bu bilgiler ve yorumlar neticesinde onun Züfer b. Hüzeyl ile olan açık ve net bağıntısı, hakkında re'y sahibi olduğuna dair nakledilen ifadeler ve Muhammed b. Abdullah'ın, Züfer b. Hüzeyl'in başına gelen bir olayı bizatihi birinci ağızdan anlatıp nakletmesi bizim Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'nin, Hanefî olduğu sonucuna varmamıza neden olmuştur.

3.1.11. Ali b. Ma'bed

Tam adı Ebû'l-Hasen Ali b. Ma'bed eş-Şeddâd el-Mısrî'dir.⁵⁴¹ Mısır'da ikamet ettiği nakledilmiştir.⁵⁴² Ancak kendisinin aslen Merv'li olduğu ifade edilmiştir.⁵⁴³ Hicrî 218 yılında vefat etmiştir.⁵⁴⁴

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları arasında; Ubeydullah b. Amr el-Esedî (ö. 180/ 797), İsmail b. Ca'fer el-Ensârî (ö. 180/ 797), Mûsa b. A'yûn el-Cezerî (ö. 177/ 794), Hâlid b. Hayyân er-Rakkî (ö. 191/ 808), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/ 806), Hasan b. Amr (ö. 181/ 798), İsmail b. Ayyâş, Bakıyye b. Velîd (ö. 197/ 814) gibi kişiler yer almaktadır.⁵⁴⁵

⁵³⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/546.

⁵³⁹ Ebû Bekr Muhammed b. İsmâ'îl el-Endelusî, *el-Mu'lim bi Şuyûhi'l-Buhârî ve Muslim*, nşr. Ebû 'Abdûlbârî Rıdâ Ebû Şâme el-Cezâ'irî, (2004), 1/252.

⁵⁴⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/267.

⁵⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 2/316; Muslim, *el-Kunâ ve'l-'Esmâ'*, 1/228.

⁵⁴² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/205.

⁵⁴³ Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadeî el-Mısrî, *Târîhu İbn Yûnus el-Mısrî*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2000), 2/155.

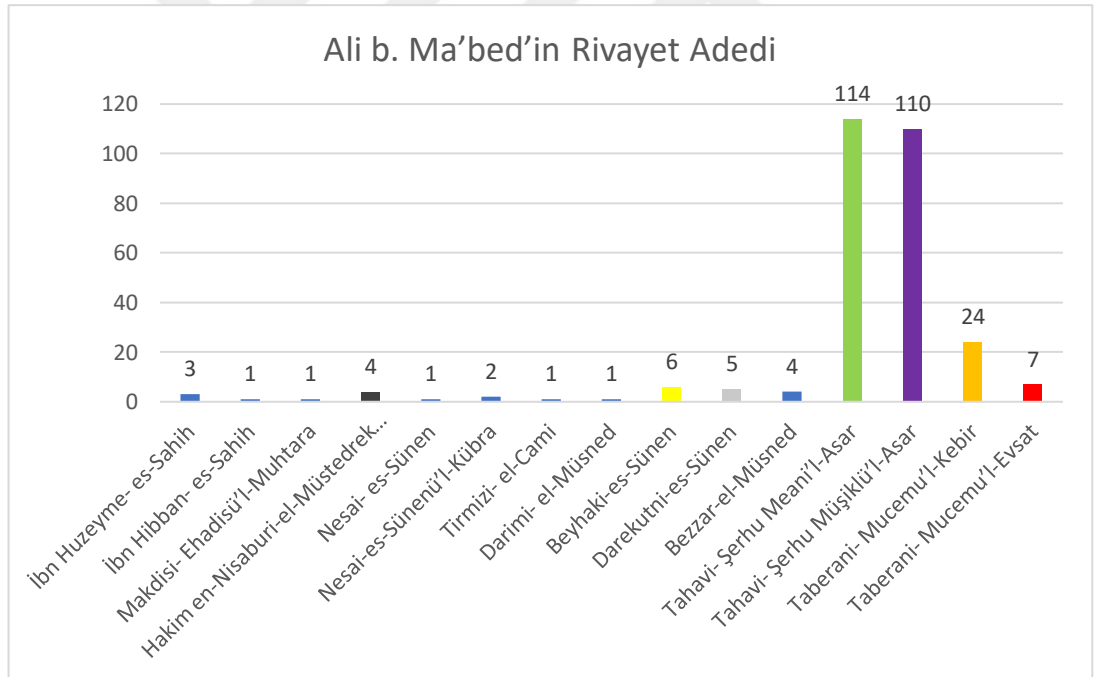
⁵⁴⁴ İbn Yûnus, *et-Târîh*, 2/155; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 3/167.

⁵⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/139-140.

Kendisinden rivayette bulunan kimseler ise, Nasr b. Mezrûk (ö. 262/ 875), Fehd b. Süleyman (ö. 275/ 888), Yûnus b. Abdila'lâ (ö. 264/877), Mikdâm b. Dâvûd (ö. 283/ 896), Yusuf b. Yezîd el-Kureşî (ö 287/900), Yahyâ b. Osman es-Sehmî (ö. 282/895), Süleyman b. Şuayb (ö. 273/ 886), Muhammed b. İshâk es-Sâğânî (ö. 270/ 883), Kâsım b. Sellâm el-Herevî (ö. 224/837)'dir.⁵⁴⁶

Cerh-ta'dîl alimleri ise onun hakkında şöyle değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Ebû Hâtim er-Râzî "sıkadır" demiştir.⁵⁴⁷ Zehebî de sık olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁸ Buhârî "*Târihu'l-Evsât*" adlı eserinde kendisine yer vermiştir.⁵⁴⁹

Ali b. Ma'bed'in hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 284 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eser kaç adet olarak nakledildiğine dair genişçe bilgi aşağıdaki grafikte gösterilecektir.

Grafik 3.11. Ali b. Ma'bed'in Rivayet Adedi

A'meş ile Ebû Hanîfe arasında geçtiği nakledilen ve konuşmanın sonunda A'meş'in "Sizler fakihler ve doktorlar topluluğusunuz. Bizler ise eczacıyız" dediği

⁵⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 21/140-141

⁵⁴⁷ İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/205.

⁵⁴⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/47.

⁵⁴⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsat*, 3/174.

hadiseyi nakledenler arasında Ali b. Ma'bed'de bulunmaktadır.⁵⁵⁰ Bu rivayet, re'y düşünce sistemine sahip olanların üstünlüklerini vurgulamak için naklettikleri bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Ali b. Ma'bed'in bu rivayeti aktarması, onun Ebû Hanîfe'nin düşünce sistemine dolaylı bir yakınlığı olabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda İbn Yûnûs onun hakkında "Ebû Hanîfe'nin mezhebine meylediyordu" demiştir.⁵⁵¹

Kendisinin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den eser naklettiği ifade edilmektedir.⁵⁵² Ayrıca İmam Muhammed'in ashabından sayıldığı da bilinmektedir.⁵⁵³

Ayrıca Ali b. Ma'bed ile İmam Muhammed arasında geçen bir hadise de mevcuttur. Ali b. Ma'bed, İmam Muhammed'i ziyaret etmek için kapısının önüne kadar gelir ancak görüşemezler. Daha sora uzun bir süre onun yanına gitmez. Bir gün yolda yürürken İmam Muhammed onu görür ve alıp evine götürür. Ona neden beni bu kadar uzun süredir ziyaret etmedin diye çıkışır. Ali b. Ma'bed de olayı anlatır.⁵⁵⁴ Burada aktarılan bilgiler bizlere İmam Muhammed ile Ali b. Ma'bed'in sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Zira Ali b. Ma'bed'in onu ziyaret etmek istemesi ikisinin arasında bir bağ olduğunu gösterirken, İmam Muhammed'in ona kendisini uzunca ziyaret etmemesine binaen çıkışması aralarındaki ilişkinin niteliğini göstermektedir. Ayrıca bu hadise de aslında bir üst paragrafta ifade edilen Ali b. Ma'bed'in, İmam Muhammed'in ashabından olduğu ve ondan eser naklinde bulunacak kadar bir süre geçirdiklerini destekler mahiyette olduğu görülmektedir. Hanefî tabakat eserlerinde de kendisine rastlanılmaktadır.⁵⁵⁵

Tüm bu ifade ettiğimiz bilgiler neticesinde Ali b. Ma'bed'in, Ebû Hanîfe'nin mezhebine meylettiğine dair var olan ifade, yine onun düşünce sistematığının üstün olduğu sonucunun çıkarılabileceği hadiseyi nakleden râvilerden biri olması, İmam Muhammed'in ashabından olup ondan eser nakletmesi ve onunla görüşmek isteğinin

⁵⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/467-468.

⁵⁵¹ İbn Yûnus, *et-Târîh*, 2/155.

⁵⁵² İbn Yûnus, *et-Târîh*, 2/155; Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 2/361; Boynukalın, "Mukaddime", 21.

⁵⁵³ Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 2/361; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/379; Hanâ'î, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, 1/89.

⁵⁵⁴ Boynukalın, "Mukaddime", 21.

⁵⁵⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/379.

akabinde gelişen hadise bize Ali b. Ma'bed'in Hanefî düşünce sistemi içerisinde sayılabileceğini göstermektedir.

3.1.12. Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî

Tam adı Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî'dir.⁵⁵⁶ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin onun kapısının önünde vefat ettiği nakledilmektedir.⁵⁵⁷ Kendisinin ise hicrî 221 yılında vefat ettiği ifade edilmektedir.⁵⁵⁸ Halku'l-Kur'an tartışmaları bağlamında Hişâm b. Ubeydullah da kendi görüşünü "Her kim 'Kur'an mahluktur' derse karısı ondan boş olur" diyerek net ve keskin bir biçimde ortaya koymuştur.⁵⁵⁹

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; İbn Ebî Zî'b, Malik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, Abdülaziz b. Muhtâr'dır.⁵⁶⁰

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Bakıyye b. Velîd, Muhammed b. Said el-Attar, Hasan b. Arefe, Hamdan b. Muğire'dir.⁵⁶¹

Cerh-ta'dîl alimleri ise Hişâm b. Ubeydullah hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Ebû Hâtîm er-Râzî onun hakkında "Sadûktur" demiştir.⁵⁶² İbn Hibbân ise "Rivayetlerde vehmediyordu, sebt râvilerden yapmış olduğu rivayetlerde hatalar yapıyordu" demiştir.⁵⁶³ Zehebî de "Ehl-i Sünnet'in önde gelen imamlarındandı" şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁶⁴

Hişâm b. Ubeydullah'ın hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla toplamda 11 rivayeti olduğu belirlenmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair geniş bilgi aşağıdaki grafikte detaylıca verilecektir.

⁵⁵⁶ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/67.

⁵⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/475.

⁵⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/475.

⁵⁵⁹ Ebû'l-Kâsım Hâzım b. Yûsuf el-Curcânî, *Târîhu Curcân*, nşr. Muhammed 'Abdulmu'îd Hân, (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1987), 1/84.

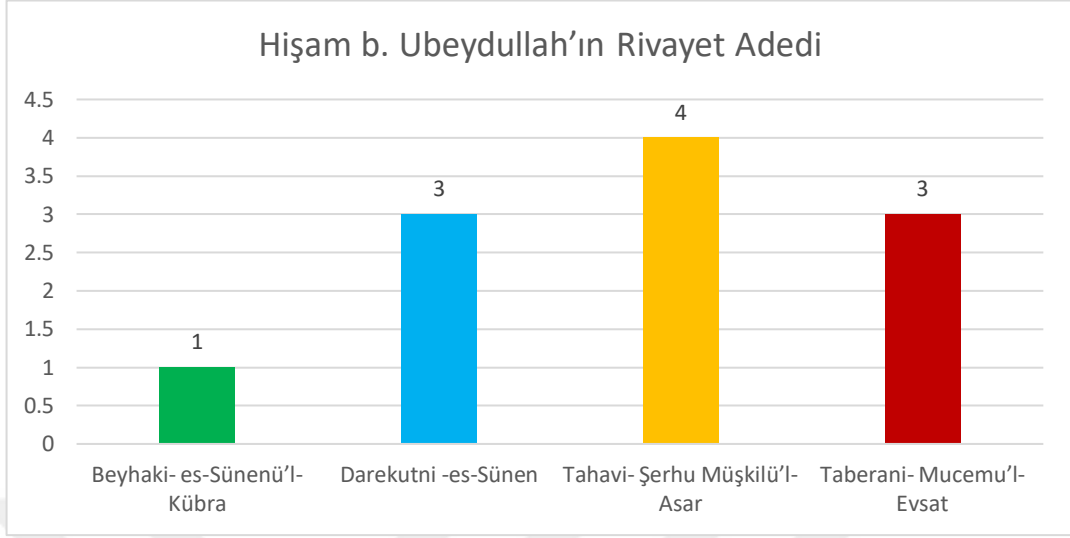
⁵⁶⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/475.

⁵⁶¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/475.

⁵⁶² İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/67.

⁵⁶³ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-Muḥaddîşîn*, nşr. Hâmid 'Abdulmecîd, (Riyad, Dâru's-Semî'î, 2000), 18/438.

⁵⁶⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/719.

Grafik 3.12. Hişâm b. Ubeydullah'ın Rivayet Adedi

Hişâm b. Ubeydullah'ın İmam Muhammed'in ve Ebû Yûsuf'un öğrencisi olduğu nakledilmiştir.⁵⁶⁵İbn Adiy'in *el-Kamil* adlı eserinde bizatihi Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî'nin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin kitaplarını dinlediğine işaret eden ifadeler kullandığı görülmektedir.⁵⁶⁶ Bu kitap rivayeti noktasında kendisine dair eleştirilerde mevcuttur.⁵⁶⁷ Her ne kadar hakkında rivayetleri açısından eleştiriler olsa da Hişâm b. Ubeydullah'ın, İmam Muhammed'e talebelik yaptığı, bununla yetinmeyip ondan eser naklinde bulunduğu açıkça ortada olduğu görülmektedir.

Hişâm b. Ubeydullah'ın eser nakli hususunda önemli bir rol oynamış olmasını destekler nitelikteki bir veri de şu şekildedir; Cessâs ve Serahsî'nin, Hişâm b. Abdullah kanalı ile Şeybânî'den naklettiği şöyle bir ifade vardır: “ Fıkıh 4 kısımdır; Kur'an ve onun benzeri olanlar, Hadis ve onun benzeri olanlar, Sahabe'nin icması ve bunun benzeri olanlar, Müslümanların güzel gördüğü şeyler ve bunun benzeri olanlar.”⁵⁶⁸

Hişâm b. Ubeydullah'ın, İmam Muhammed'den eser nakli bağlamında ondan bir diğer naklettiği örnek ise İmam Muhammed'in ihtilaflı bir mesele hususunda doğru olanın Allah'ın indinde olduğunu ifade ettiği nakleler. Fakat bu ihtilaflı mesele

⁵⁶⁵ Boynukalın, “Mukaddime”, 18; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/205; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 3/393; Şeybânî, *el-Asl*, 1/372.

⁵⁶⁶ İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 6/175; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/205; Boynukalın, “Mukaddime”, 37; Boynukalın, “Mukaddime”, 73.

⁵⁶⁷ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 1/162.

⁵⁶⁸ Boynukalın, “Mukaddime”, 180.

hakkında hata eden için Allah'ın ona verdiği bir vazifeyi yerine getirdiğini bundan dolayı da bu görevi karşılığında ecir alacağını ifade eder. Bunu da aslında kıblenin yönünü belirlemek için uğraşan bir kişinin aldığı ecir gibi olduğunu söylediğini belirtir.⁵⁶⁹

İbn Hibbân onun hakkında “ Kûfelilerin mezhebine meylediyordu” demiştir.⁵⁷⁰ Kâtip Çelebi “*Süllemü'l-Vusul*” adlı eserinde, Ziriklî de “*el-A'lam*” adlı eserinde, Kehhale de “*Mu'cemu'l-Müellifin*” Hişâm b. Ubeydullah'ı el-Hanefî nisbesi ile anmaktadır.⁵⁷¹ Dolayısıyla son dönem İslam düşünürleri tarafından da Hişâm b. Ubeydullah'ın Hanefî olarak görüldüğü açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk dönem alimleri tarafından da Kendisi kaynaklarda “ fakih” olarak nitelenmiştir.⁵⁷² Buna ek olarak Hanefî tabakat eserlerinde de yer edinmiştir.⁵⁷³

Hişâm b. Ubeydullah'ın, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf ile arasındaki var olan ilişki, İmam Muhammed'den eser nakletmiş olması, İmam Muhammed'den farklı rivayetlerinin bulunması, kendisi hakkında “el- Hanefî” ve el-fakih” nisbelerinin bulunuyor olması gibi verilerden hareketle kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceği düşünülmektedir.

3.1.13. Abdulgaffar b. Dâvûd

Tam adı Abdulgaffar b. Dâvûd Ebû Sâlih el-Harrânî'dir.⁵⁷⁴ Hicrî 140 senesinde dünyaya geldiği söylenmiştir. O daha çocukken babasıyla beraber Basra'ya gittikleri ve orada Abdulgaffar b. Dâvûd'un Hammâd b. Seleme'den hadis dersleri aldığı daha sonra Mısır'a gittikleri ve ömrünün geri kalanında Mısır'da ikamet ettiği nakledilmiştir. İlmi hayatını Leys b. Sa'd, İbn Lehîa, Yakup b. Abdurrahman el-İskenderî gibi alimlerden Mısır'da; İsmâil b. Ayyâş'tan Şam'da; Mûsâ b. A'yen'dan Cezayir'de dersler alıp onlardan rivayetlerde bulunmuştur. İlmi birikimini belirli bir oranda tamamlayan Abdulgaffar b. Dâvûd, Muhammed b. İshak es-Sâğânî,

⁵⁶⁹ Boynukalın, “Mukaddime”, 286.

⁵⁷⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 3/90.

⁵⁷¹ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, t.y), 13/149.; Ebû Gays Muhammed Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî , *el-A'lam*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 8/87; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 3/393.

⁵⁷² İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'Ulemâ'î'l-Hadîs* , 2/19; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/475.

⁵⁷³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/205.

⁵⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, 6/54; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/421.

Muhammed b. Avf el-Hımsî gibi talebelere hocalarından aldığı ilmi birikimini yansıtmıştır.⁵⁷⁵Hicrî 224 yılında vefat ettiği ifade edilmiştir.⁵⁷⁶

Kendisinin rivayette bulunduğu kişiler arasında; Abdullah b. Lehîa (ö. 174/ 791), Mûsa b. A'yûn (ö. 177/ 794), Hammâd b. Seleme el-Basrî (ö. 167/ 784), Leys b. Sa'd (ö. 175/ 792), Ya'kûb b. Abdurrahman (ö. 181/798), İsa b. Yûnus es-Sebiû(ö. 187/ 804), Mücâlid b. Seleme el-Bâhilî (ö. 191/ 808), İsmail b. Ayyâş (ö. 181/ 798) gibi isimler yer edindiği görülmektedir.⁵⁷⁷

Kendisinden rivayette bulunan kimseler ise; Ahmed b. Muhammed (ö. 250/ 864), Amr b. Ahmed el-Kureşî (ö. 288/ 901), Yahyâ b. Osman (ö. 282/ 895), Yahyâ b. Eyyûb (ö. 289/ 902), Ubeyd b. Abdülvahid el-Bezzâr (ö. 280/ 893), İbrahim b. Ebî Dâvûd el-Esedî (ö. 270/ 833), Ali b. Abdurrahman el-Mahzûmî (ö. 272/ 835), Mikdâm b. Dâvûd (ö. 283/ 896)'dur.⁵⁷⁸

Abdulgaffar b. Dâvûd hakkında cerh-ta'dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Ebû Hâtim “ Sadûktur, onda bir beis yoktur” demiştir.⁵⁷⁹İbn Yûnûs da “ sikadır, sebtir” demiştir.⁵⁸⁰Dârekutnî'nin de “sikadır” dediği nakledilmiştir.⁵⁸¹İbn Hacer de sika olduğunu vurgulamıştır.⁵⁸²Zehebî'nin de onu ta'cdîl ettiği görülmektedir.⁵⁸³

Abdulgaffar b. Dâvûd'un hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 94 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair geniş bilgi aşağıdaki grafikte verilecektir.

⁵⁷⁵ Haţîb el-Bağdâdî, *el-Muttefîk ve'l-Muteferrih* 3/1579; Zehebî, *Siyeru A 'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/470.

⁵⁷⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/421.

⁵⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18/226.

⁵⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 18/226-227.

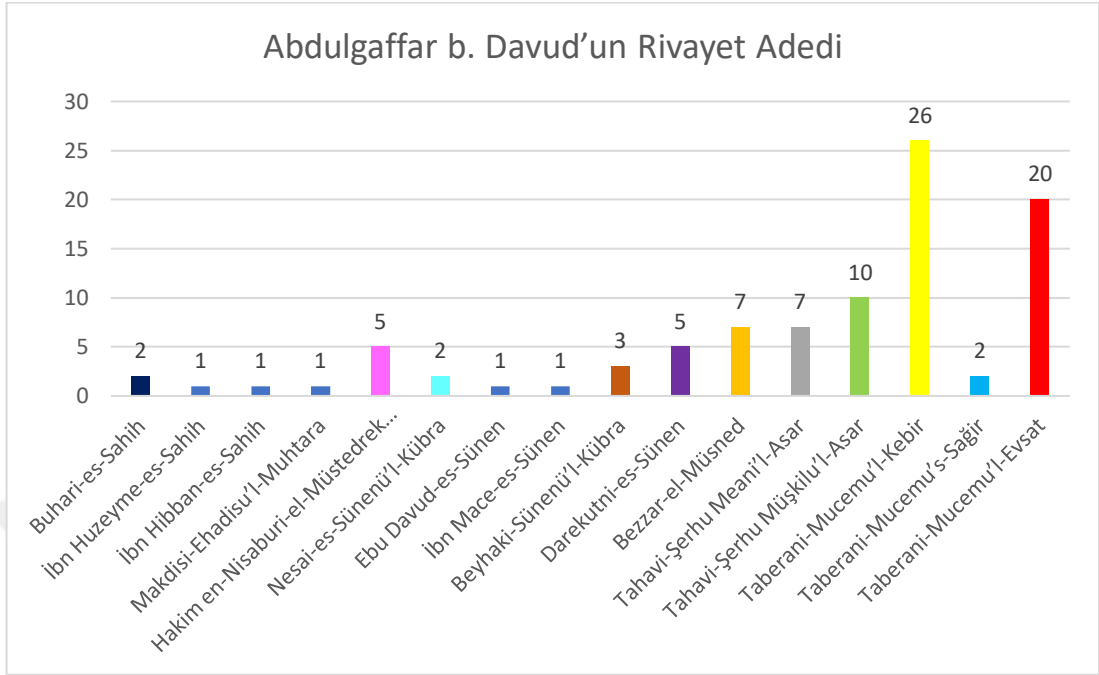
⁵⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/54.

⁵⁸⁰ İbn Yûnus, *et-Târîh*, 2/131.

⁵⁸¹ İbn Hâlfûn, *el-Mu'lim bi Şuyûhi'l-Buḥârî ve Muslim*, 1/414; Moğulţây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/281.

⁵⁸² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/617.

⁵⁸³ Zehebî, *Siyeru A 'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/470.

Grafik 3.13. Abdulgaffar b. Dâvûd'un Rivayet Adedi

İbn Yûnûs onun hakkında “Ebû Hanîfe’nin mezhebinde önemli bir fakihtir” demiştir.⁵⁸⁴ Zehebî ve İbn Hacer de eserinde bu bilgiye yer vermiştir.⁵⁸⁵ Tabakat eserlerinde yer alan bu bilgi Abdulgaffar b. Dâvûd’un fikhî düşüncesinin Hanefî mezhebine doğru meyilli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca onun hakkında tabakat eserlerinde “el-Hanefî” nisbesi ile verildiği görülmektedir.⁵⁸⁶ Buna ek olarak “el-fakih” nisbesi ile de zikredildiği görülmektedir.⁵⁸⁷ Hanefî tabakat eserlerinde yer edinmiştir.⁵⁸⁸ Hakkındaki Hanefî ve fakih nisbeleri yukarıda da ifade edildiği üzere onun düşünce yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Kendisi hakkında doğrudan Hanefî olduğunun ifade edilmesi de onun mezhebi düşüncesini bizlere göstermektedir. Dolayısıyla onun Hanefî mezhebi içerisinde bir fakih olarak tanımlanması ve hakkındaki Hanefî ve fakih nisbelerinden

⁵⁸⁴ İbn Yûnus, *et-Târîh*, 2/131; Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/281.

⁵⁸⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/470; Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/281; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Hindistan: Dâiretu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1908), 6/366.

⁵⁸⁶ İbn Hâlfûn, *el-Mu'lim bi Şuyûhi'l-Buḥârî ve Muslim*, 1/413; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/322.

⁵⁸⁷ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 1/617.

⁵⁸⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/322.

hareketle Abdulgaffar b. Dâvûd'u Hanefî düşünce sistemi içerisinde saymak için kuvvetli deliller olmasa da yeterli deliller olduğu düşünülmektedir.

3.1.14. Muhammed b. Semaa'

Tam adı Muhammed b. Semaa' b. Ubeydullah b. Hilal b. Veki' b. Bişr, Ebû Abdullah et-Temimî'dir.⁵⁸⁹ Hicrî 130 yılında doğduğu nakledilmektedir.⁵⁹⁰ Kendisinin Re'y ahabından olduğu tabakat eserlerinde nakledilmektedir.⁵⁹¹ Ayrıca Muhammed b. Semaa'nın kadılık görevi yaptığı da bilinmektedir.⁵⁹² Ebû Yûsuf'un Mansûr'da kadılık görevi sonrası vefat etmesinin ardından oğlu Yûsuf b. Ebî Yûsuf kadı olarak atanmış, onun da vefatıyla Muhammed b. Semâa' göreve gelmiştir. İleri yaşına kadar görevde kalan Muhammed b. Semâa', görme yetisinin zayıflaması nedeniyle Halife Me'mûn tarafından azledilmiştir. Her ne kadar bazı eserlerde halife Mu'tasım tarafından azledildiğine⁵⁹³ dair ifadeler yer alsa da tarihsel açıdan söz konusu ifade yanlıştır.⁵⁹⁴

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; Leys b. Sa'd, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Vâzîn b. Ata' el-Huzâî (ö. 149/766)'dir.⁵⁹⁵ Kendisinden rivayette bulunanlardan arasında Hasan b. Muhammed b. Anber'in yer aldığı görülmektedir.⁵⁹⁶

Kendisi hakkında cerh-ta'dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Yahyâ b. Maîn şöyle demektedir: “eğer ahabu'l-hadis, Muhammed b. Semaa'nın re'y hususunda emin olduğu kadar onlarda hadis konusunda emin olsalardı bu işin zirvesinde olurlardı.”⁵⁹⁷ Zehebî de onu zayıf görmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁸⁹ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/402; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/317.

⁵⁹⁰ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/404.

⁵⁹¹ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/402; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/317.

⁵⁹² Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/402.

⁵⁹³ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 162.

⁵⁹⁴ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/403.

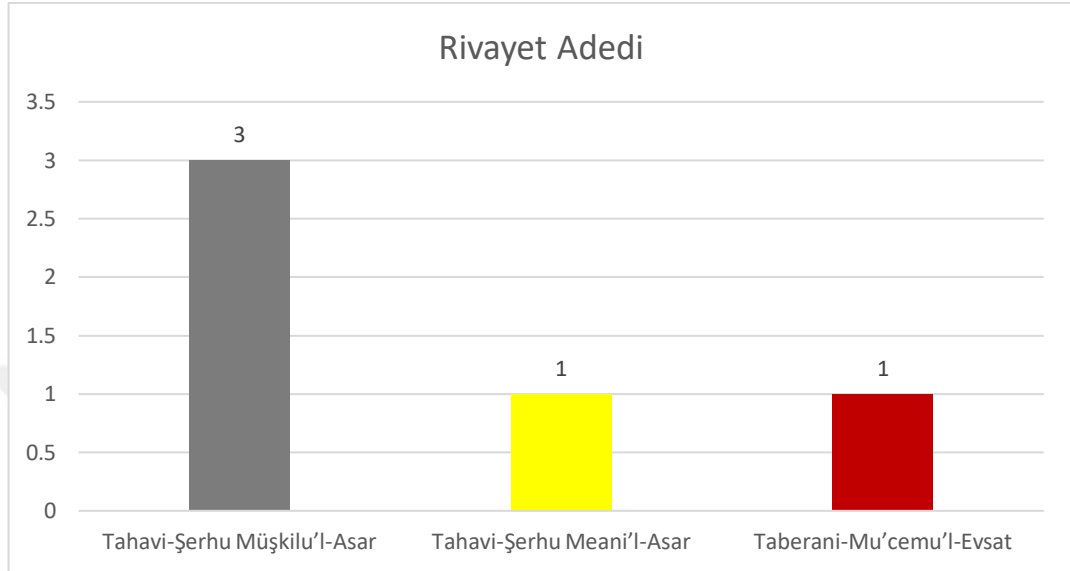
⁵⁹⁵ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/402; Maraşlı, *Fıkhu'l-Hanefî Usulen ve Furuen*, 1/73.

⁵⁹⁶ Haţib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/402

⁵⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/318.

⁵⁹⁸ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâi*, 2/589.

Muhammed b. Semaa'nın hadis kaynakları içerisinde yer alan toplam rivayeti 5 adettir. Bunların hangi eserlerde kaç adet olduğu ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Grafik 3.14. Muhammed b. Semaa'nın Rivayet Adedi

Muhammed b. Semaa'nın İsb b. Ebân'ı, İmam Muhammed'le tanıştırma hikayesi kaynaklarda anlatılmaktadır. Buna göre Muhammed b. Semaa', İmam Muhammed'e, İsb b. Ebân'ın söylediğini kastederek "biz hadise muhalefet ediyormuşuz" demiştir.⁵⁹⁹ Ayrıca İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a talebelik yaptığı ve nevâdir râvisi olduğu belirtilmektedir.⁶⁰⁰ İmameyn'in ders halkalarına katılmış ve onlardan eserler nakletmiş, bizatihi kendisi de kaleme almıştır. Eserleri ise şunlardır;

- 1- Kitâbu Edebil-Kâdî: İbn Nedim Fihrist adlı eserinde zikretmiştir.
- 2- Kitâbu Mehâdir ve's-Sicillat: Yukarıdaki eser gibi İbn Nedim Fihrist adlı eserinde zikretmiştir.
- 3- Muhtasaru İktisâb fi'r-Rızki'l-Müstedâb: Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye ait olan "el-Kesb" adlı eserin özeti olduğu bilinmektedir. 1938 yılında Envar Yayınevi tarafından Kahire'de basılmıştır.

⁵⁹⁹ Boynukalın, "Mukaddime", 22.

⁶⁰⁰ Boynukalın, "Mukaddime", 23.

- 4- en-Nevâdir: Serahsî “el-Mebsût” adlı eserinde Muhammed b. Semaa’nın bu eserinden rivayetlerde bulunmaktadır.⁶⁰¹

Ayrıca Hanefî literatür içerisinde de İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’tan yaptığı nakillerle belirtmiş olduğu görüşlere önemli bir sayıda yer verilmiştir.⁶⁰² Buna ek olarak kendisini ifade ettiği görüşleri de mevcuttur.⁶⁰³ Tabakat eserlerinde de ilmi birikimini Ebû Yûsuf’tan aldığı belirtilir.⁶⁰⁴ Kendisinin re’y ehlinde olduğu da ifade edilir.⁶⁰⁵ Hanefî tabakat eserlerinde de yer edinmiştir.⁶⁰⁶

Muhammed b. Semaa’nın, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf’tan ders almış olması, onların ashabından kabul edilmesi, nevâdir râvisi olması, Hanefî literatür içerisinde onun rivayetlerinin pek çok defa kullanılması, Hanefî literatüre katkı bağlamında eserler telif etmiş olması, hakkında re’y ehlinde olduğunun ifade edilmesi gibi verilerden hareketle kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer alabileceği düşünülmektedir.

3.1.15. Yahyâ b. Main

Tam adı Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî’dir. Hicrî 158 yılında doğmuştur.⁶⁰⁷ Yahyâ b. Ma’în, Bağdat’a on iki fersah uzaklıkta bulunan Enbâr halkındandır. Babası, Abdullah b. Mâlik’in kâtipliğini yapmıştır.⁶⁰⁸ Yahyâ b. Main’in yirmili yaşlarda ilim yazmaya başladığı nakledilmiştir.⁶⁰⁹ Hadis yazımıyla meşgul olmuş, bu alandaki çalışmalarıyla tanınmıştır.⁶¹⁰ Yahyâ b. Main’in hadis

⁶⁰¹ Maraşlı, *Masadirü Dırasati'l-İslamiyye: Fıkhu'l-Hanefi Usulen ve Furuen*, 1/72.

⁶⁰² Semerkandî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 1/36; Serahsî, *Mebsût*, 30/244; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, (Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 2/84; İbn Mâze, *el-Muhtâtu'l-Burhânî*, 1/325; Mevâsîlî, *el-İhtiyâr*, 4/181; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî Zeylâî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*, (Kahire: el-Matba'atu'l-Kubre'l-Emîriyye, 1896), 1/63.

⁶⁰³ Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Ğudûrî, *Tecrîd*, nşr. Muhammed Ahmed Serrâc, 'Alî Cum'a Muhammed, (Kahire, Darü's-Selam, 2006), 12/6065.

⁶⁰⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, nşr. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râ'idî'l-Arabî, 1970), 1/138.

⁶⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/317.

⁶⁰⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/58.

⁶⁰⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/123.

⁶⁰⁸ İclî, *eş-Şikât*, 2/357.

⁶⁰⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/126.

⁶¹⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 9/357.

ilmindeki konumunu ortaya koyan ifadelerden biri de onun bilmediği bir hadisin hadis olmadığı şeklindeki ifadedir.⁶¹¹Hicrî 233 senesinde vefat ettiği belirtilmektedir.⁶¹²

Yahyâ b. Ma'în rivayette bulunduğu kişiler arasında, İbnü'l-Mübârek, Huşeym, İsmâ'îl b. 'Ayyâş, 'Abbâd b. 'Abbâd, İsmâ'îl b. Mücâlid b. Sa'îd, Yahyâ b. Zekerîyyâ b. Ebî Zâide, Mu'temir b. Süleyman, Süfyân b. 'Uyeyne, Gunder, Ebû Mu'âviye, Hâtim b. İsmâ'îl, Hafs b. Gıyâs, Cerîr b. 'Abdilhamîd, Abdurrezzâk, Mervân b. Mu'âviye, Hişâm b. Yûsuf gibi isimler yer almaktadır.⁶¹³

Kendisinden rivayette bulunan bazı kişiler ise; Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Sa'd, Ebû Haysame, Hennâd b. Serî, bazı çağdaşları, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, 'Abbâs ed-Dûrî, Ebû Bekir es-Sâgânî, 'Abdülhâlik b. Mansûr, Osman b. Sa'îd ed-Dârimî, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, İshâk el-Kevsec, İbrâhîm b. 'Abdullah el-Cüneyd, Mu'âviye b. Sâlih el-Eş'arî, Hanbel b. İshâk, Sâlih b. Muhammed Cezere, Ahmed b. Ebî Haysame, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî el-Mervezî, Ebû Ma'în el-Hüseyn b. el-Hasen er-Râzî, Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'dir.⁶¹⁴

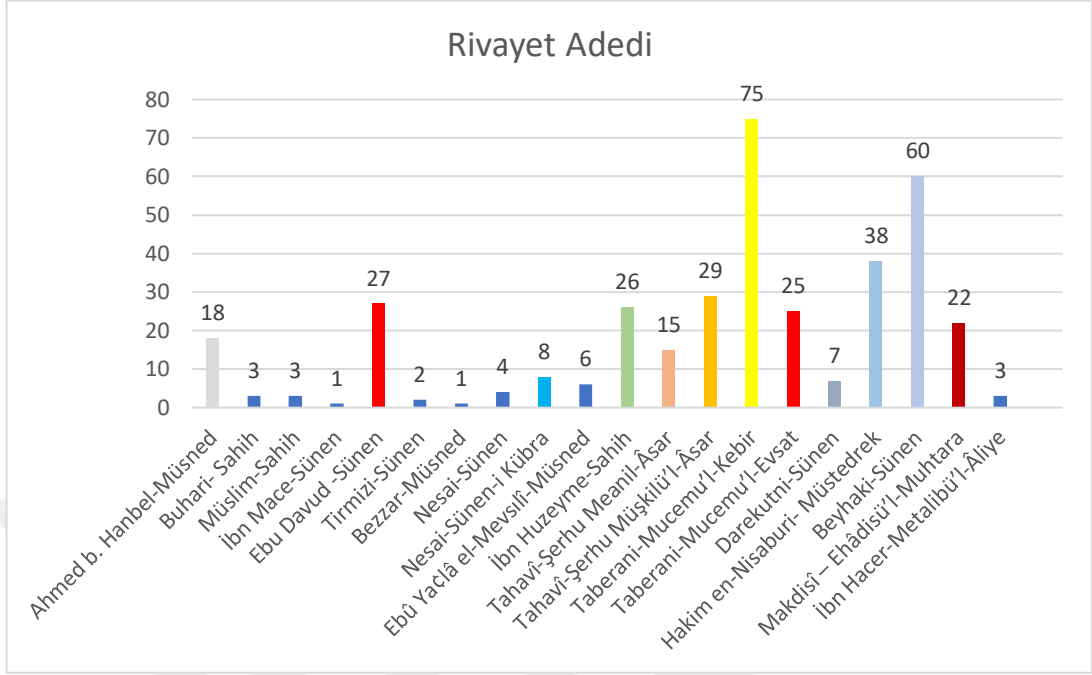
Yahyâ b. Main'in hadis kaynaklarında toplamda 373 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair detaylı bilgi aşağıdaki grafikte verilmiştir.

⁶¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/128.

⁶¹² Buhârî, *Târîhu'l-Evsaf*, 4/1023.

⁶¹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/123.

⁶¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/123.

Grafik 3.15. Yahya b. Main'in Rivayet Adedi

Yahyâ b. Ma'în'e, bir kimsenin Şâfiî ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerine müracaat etmesi hususunda ne düşündüğü sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: “Şâfiî'nin görüşlerine başvurmayı uygun görmüyorum; Ebû Hanîfe'nin görüşlerine yönelmek ise bana daha makbul gelir.”⁶¹⁵ Yahyâ b. Main, Şeybânî'den Camiu's-Sağır'ı yazdığını belirtmiştir.⁶¹⁶ Ayrıca Hanefî literatür içerisinde görüşüne başvurulduğu gözlemlenmektedir.⁶¹⁷

3.1.16. Dâvûd b. Rüşeyd

Tam adı Dâvûd b. Rüşeyd Ebû Fadl el-Bağdâdî'dir.⁶¹⁸ Bağdatlı olduğu ve Bağdat'ta yaşadığı nakledilmektedir. Genel olarak Dâvûd b. Rüşeyd daimî bir yerde ikamet etmek yerine çok fazla seyahat eden, farklı gayelerle çokça gezen birisi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kendisinin sâhibu'l-hadîs vasfı ile nitelendiği yani hadis rivayeti ile meşgul olduğu da kaynaklar da verilmiştir.⁶¹⁹ Her ne kadar Bağdatlı olduğu

⁶¹⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/133.

⁶¹⁶ Boynukalın, “Mukaddime”, 22-23.

⁶¹⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 1/392; Kudûrî, *et-Tecrid*, 1/185.

⁶¹⁸ Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, (Haydarabad, Beyrut: Tab'atu Meclisi Dâireti'l-Ma'ârifil-'Osmâniyye, Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, Haydarâbâd, 1952), 3/412.

⁶¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/163.

söylense de aslen Harezm’li olduğu ancak Bağdat’ta ikamet ettiği nakledilen bilgiler arasındadır.⁶²⁰Ömrünün sonuna doğru görme yetisini kaybettiği ve hicrî 239 yılında Bağdat’ta Şaban ayı içerisinde vefat ettiği bilinmektedir.⁶²¹

Kendisinin rivayette bulunduğu kimselerden bazıları arasında; Velid b. Müslim (ö. 195/810), Bakıyye b. Velid (ö. 197/812), İsmail b. Ayyâş (ö. 181/797), Mervan b. Muâviye (ö.193/808), Şuayb b. İshak (ö. 189/805), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Süveyd b. Abdülaziz (ö. 194/809), Hafs b. Gıyas (ö. 194/809), Abdullah b. Ca’fer (ö. 178/794), İsmail b. Uleyye (ö. 193/809) gibi kişiler yer almaktadır.⁶²²

Kendisinden rivayette bulunan kimselerin ise; Abdullah b. Sâbûr el-Begavî (ö. 317/930), Ebû Ya’la el-Mevsılî (ö. 307/920), Hâris b. Ebî Üsâme (ö. 282/895), Muhammed b. İshâk es-Serrâc (ö. 313/926), Müslim b. Haccâc, Abdullah b. Ahmed eş-Şeybânî (ö. 290/903), Muhammed b. Harûn (ö. 312/925), Hüseyin b. İshâk et-Tüsterî (ö. 290/903) Ahmed b. Ali el-Emevî (ö. 292/905) olduğu görülür.⁶²³

Dâvûd b. Rüseyd’in hocaları ve talebelerine bakıldığında kendisinin hadis ilmi açısından oldukça önemli bir konumda bulunduğu ve hadis rivayet sistemi içerisinde oldukça aktif olarak yer aldığını görmekteyiz. Zira kendisinden Kütüb-i Sitte alimlerinden Müslim *es-Sahih*’ine, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce *es-Sünen*’lerine doğrudan eserlerine alırken Buhârî ise *el- Camî* adlı eseri dışındaki eserlerine almıştır. Ayrıca Dâvûd b. Rüseyd, Bağdat’ta ikamet etmesine karşın hadis dinlemek için Medine’ye ve Dimeşk’e rihleler yapmış ve burada Velîd b. Müslim, Bakıyye b. Velîd, İsmâil b. Ayyâşî Eba Zürkâ Abdülmelik b. Muhammed es-San’ani, Şuayb b. İshak, Hüseyim b. İmrân ve Ömer b. Abdulvahîd gibi isimlerden hadis dinlemiş ve bunları Bağdat’a döndüğünde orada nakletmiştir.⁶²⁴

⁶²⁰ İbn Hibban, *es-Sikât*, 8/236; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 13/388.

⁶²¹ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl el-Buḥârî, *et-Târîḫul-‘Evsaf*, nşr. Teysîr b. Sa‘d, Yahyâ b. ‘Abdullâh, (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2005), 4/1042; Ebû'l-Velîd Suleymân b. Halef el-Bâcî, *et-Ta‘dîl ve't-Tecrîḫ li-men Ḥurricce lehû'l-Buḥârîyyu fî'l-Câmi‘i's-Şaḥîḫ*, nşr. Ebû Lubâbe Huseyn, (Riyad: Dâru'l-Livâ', 1986), 2/565; Ebû ‘Alî el-Huseyn b. Muhammed el-Ğassânî, *Tesmiyetu Şuyûḫi Ebî Dâvûd*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa‘îd Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1998), 1/78.

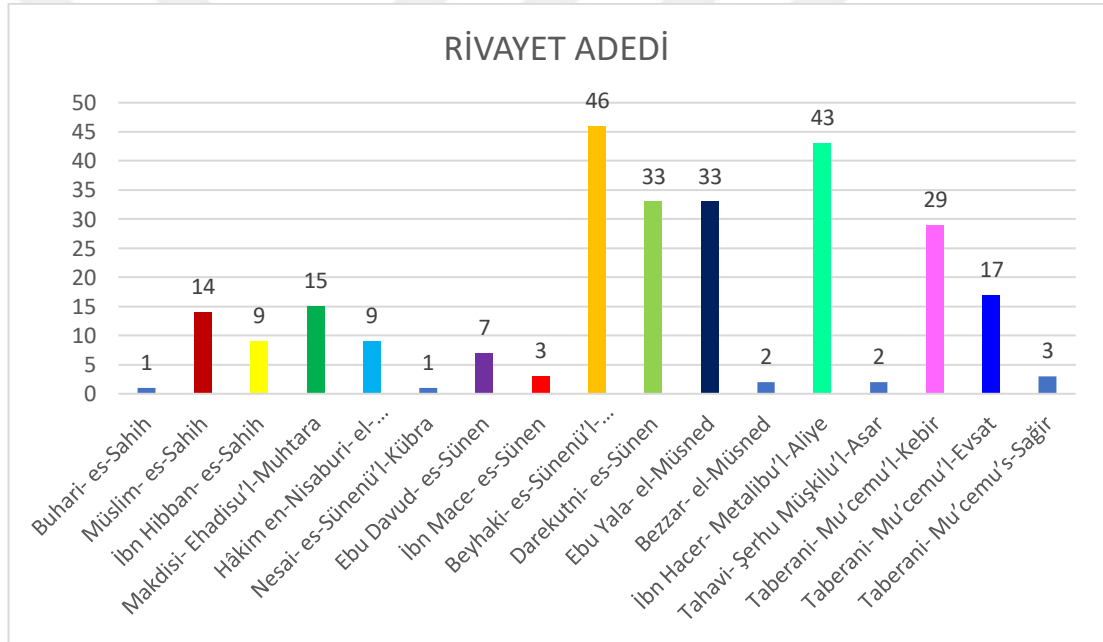
⁶²² Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 13/388-89.

⁶²³ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 13/389-90.

⁶²⁴ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, 17/135-137.

Kendisi hakkında cerh- ta'dîl alimleri bazı değerlendirmeler de bulunmuşlardır; Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî, Yahyâ b. Maîn'in Dâvûd b. Rüseyd'i sika olarak kabul ettiğini nakletmektedir. Muhammed b. Sa'd ise kendisi hakkında "sikadır, hadisi çoktur" şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Ebû Hâtim ise "sadûktur"⁶²⁵ derken Darekutnî ise "sikadır" diyerek Dâvûd b. Rüseyd'i tevsik etmiştir.⁶²⁶ Zehebî de onun sika olduğunu belirtmiştir.⁶²⁷

Dâvûd b. Rüseyd farklı farklı eserlerde tekrarlarıyla beraber toplamda 267 rivayette bulunduğu tespit edilmiştir. Dâvûd b. Rüseyd'in bu rivayetlerinin yer aldığı eserlerdeki dağılımı ise tabloda şu şekilde gösterilmiştir;

Grafik 3.16. Dâvûd b. Rüseyd'in Rivayet Adedi

Dâvûd b. Rüseyd'in, İmam Muhammed'den ders aldığı ifade edilmektedir.⁶²⁸ Ayrıca İmam Muhammed'in öğrencisi olmasından kaynaklanan unsurlardan biri de onun kitaplarını nakleden râviler arasında yer alıyor olmasıdır.⁶²⁹ Bununla bağlantılı

⁶²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/412.

⁶²⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 13/390.

⁶²⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/163.

⁶²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, (Beyrut: Darü'l-İbn Hazm, 2012), 1/18.

⁶²⁹ Boynukalın, "Mukaddime", 78-79; Şeybânî, *el-Asl*, 7/564.

olarak Hanefî eserlerde müellifler İmam Muhammed'in görüşlerine yer vermek için Dâvûd b. Rüseyd'in rivayetlerini kullandıkları da göze çarpmaktadır.⁶³⁰

Ayrıca Dâvûd b. Rüseyd'in, Ebû Hanîfe'nin ifadelerini nakleden râvi konumunda bulunduğu da kaynaklarda gözlemlenmektedir.⁶³¹ Ayrıca tabakat eserlerinde kendisinin rivayette bulunduğu kimseler arasında Hanefî isimlerin da olduğu görülmektedir.⁶³² Hanefî tabakat eserlerinde de adının zikredildiği ve onun nevâdir sahibi olduğu da ayrıca belirtilmiştir.⁶³³ Tüm bunlara ek olarak Hanefî düşünce sisteminin önemli isimlerinden olan Hafs b. Gıyâs'ın ashabından olduğu nakledilmiştir.⁶³⁴

Yukarıda ifade edilen Dâvûd b. Rüseyd'in Hanefî düşünce sisteminin önemli isimleri ile olan bağıntıları, İmam Muhammed'den nevâdir nakli ve ona talebelik yapmış olması, Hafs b. Gıyâs'ın ashabından kabul edilmesi gibi verilerin Dâvûd b. Rüseyd'i Hanefî Düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceği düşündürmektedir.

3.1.17. İbrâhim b. Yûsuf

Tam adı İbrâhim b. Yûsuf b. Meymun el-Bâhilî el-Belhî'dir.⁶³⁵ Makiyânî olarak da meşhur olması Belh'in bir köyüne nispetle olduğu bilinmektedir.⁶³⁶ Çalışmamızda yer verdiğimiz İsmâ b. Yûsuf'un da kardeşidir.⁶³⁷ Kendi yaşadığı zaman dilimi içerisinde Belh şehrinin önemli alimlerinden olduğu da nakledilen bilgiler arasında yer almaktadır.⁶³⁸

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları arasında; İsmail b. Ca'fer (ö. 180/796), Muhammed b. Hâzim (ö. 194/810), Müseyyib b. Şerîk, Veki' b. Cerrâh ,

⁶³⁰ 'Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Ḥanefî Kâsânî, *Bedâ'î u's-Şanâ'î fi Tertibi's-Şerâ'î*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 3/49; 3/59; 4/42; Ebu'l-Me'âlî Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdulaziz b. 'Omar b. Mâze el-Ḥanefî, *el-Muḥîtu'l-Burhânî fi'l-Fıkhî'n-Nu'mânî*, nşr. 'Abdulkerîm Sâmi el-Cundî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 2/345.

⁶³¹ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 48.

⁶³² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 9/163.

⁶³³ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/237.

⁶³⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/237.

⁶³⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/76.

⁶³⁶ Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Mu'cemu'l-Muştemel 'alâ Żikri Esmâ'i'l-E'immeti'n-Nebel*, nşr. Sekîne eş-Şihâbî, (Dımaşk, Dâru'l-Fıkr, 1981), 1/71.

⁶³⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/251.

⁶³⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/780.

Muhammed b. Fudayl (ö. 195/811), Ebû Yûsuf, Yezîd b. Zürey' (ö. 182/ 798), Selâm b. Süleym (ö. 179/ 795), Hammâd b. Zeyd, Süfyân b. Uyeyne, Yûsuf b. Atıyye (ö. 187/805), İsmail b. Uleyye gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir.⁶³⁹

Kendisinden rivayette bulunan bazı kişiler arasında ; Muhammed b. Ca'fer el-Kerâbisî (ö. ?), Abdullah b. Muhammed el-Belhî (ö. 295/ 908), Nesâî, Muhammed b. Abdullah el-Hadramî (ö. 277/891), Muhammed b. Abd es-Semerkindî (ö. 292/905), Mahmud b. Muhammed el-Mervezî (ö. 297/910), Muhammed b. Yahyâ el-Bağdadî (ö. 318/930), Muhammed b. Ebi Dâvûd el-Münâdî (ö. 272/886), Muhammed b. Abdullah er-Râzî (ö. 347/958) gibi kimseler yer almaktadır.⁶⁴⁰

Kendisi hakkında cerh-ta'dîl alimleri ise bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; Ebû Hâtîm kendisi hakkında “kendisi ile meşgul olunmaz/kendisine itibar edilmez” demiştir. Nesâî ise “sikadır” diyerek ta'dîl etmiştir. İbn Hibbân kendisini *es-Sikat* adlı eserinde zikretmiş ve “Onun zahiren mezhebi Mürci'î idi ancak aslında onun itikadı Ehl-i Sünnet'tir” demiştir. Yukarıda İbrâhîm b. Yûsuf'tan rivayette bulunan öğrencilerinden olan Muhammed b. Dâvûd el-Fuğî şöyle demektedir “Ben, iman kavli ve ameldir diyen kişiler dışından kimseden hadis almayacağıma dair yemin etmiştim. Bunun üzerine İbrâhîm b. Yûsuf'un yanında gittim ve ona bu durumdan bahsettim. O da bunu duyunca “benden hadis yazabilirsin çünkü ben iman kavli ve ameldir diyenlerdenim” dedi.”⁶⁴¹ Ayrıca Zehebî, İbrâhîm b. Yûsuf hakkındaki zayıftır görüşlerine karşılık onun Mürci'î olmasından ötürü kendisine karşı önyargılı yaklaşıldığı ve bunun haksızlık olduğuna işaret eden açıklamalardan bulunmuştur.⁶⁴²

Ayrıca Muhammed b. Muhammed b. es-Sıddık, İbrâhîm b. Yûsuf'un şöyle dediğini nakletmektedir; “Kur'an Allah'ın kelimasıdır, mahluk değildir. Her kim Kur'an mahluktur derse o kişi kafirdir.”⁶⁴³

⁶³⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/251-252.

⁶⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/252-253.

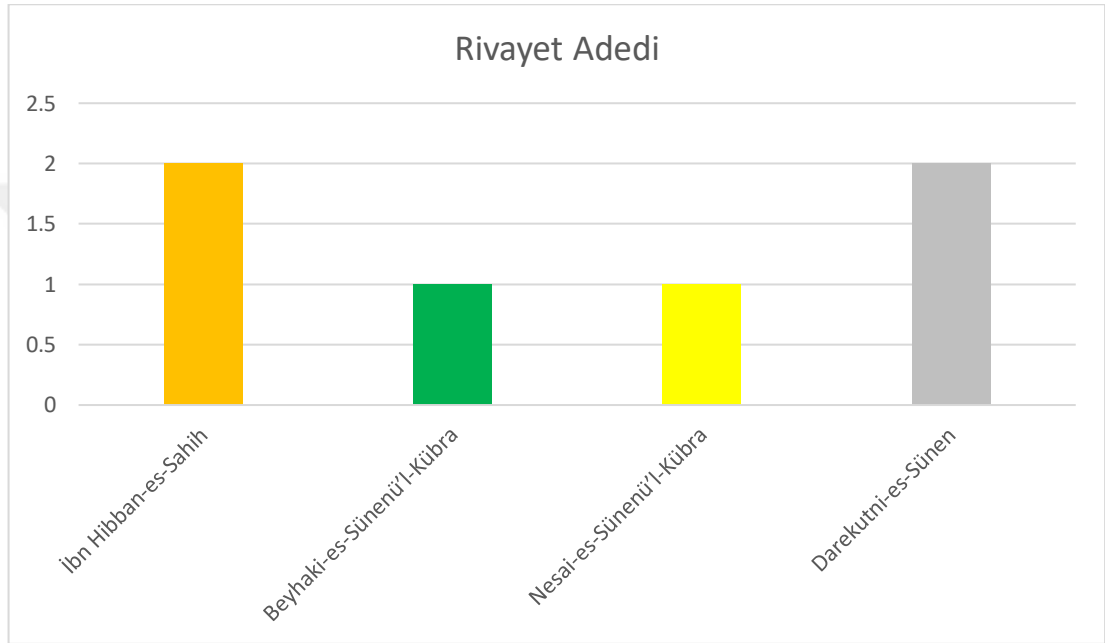
⁶⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikat*, 8/76.

⁶⁴² Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/108.

⁶⁴³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/254.

İbrâhim b. Yûsuf, bir rivayete göre hicrî 239 yılında bir diğer rivayete göre ise hicrî 238 yılının sonlarına doğru vefat ettiği nakledilmektedir.⁶⁴⁴

İbrâhim b. Yûsuf'un hadis kaynakları içerisinde toplamda 6 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserlerde kaç adet olarak yer aldığı aşağıdaki tabloda gösterilecektir.

Grafik 3.17. İbrâhim b. Yûsuf'un Rivayet Adedi

Ebû Yûsuf'un talebesi olduğu belirtilir.⁶⁴⁵ Hanevî literatür içerisinde görüşüne atıf yapılmıştır.⁶⁴⁶ Kendisinin Ebû Yûsuf'a soru sorduğu ve ondan rivayette bulunduğu da nakledilmiştir.⁶⁴⁷ Re'y ehlinden olduğuna işaret edilmiştir.⁶⁴⁸ Buna ek olarak Mürcîî olduğu da belirtilmektedir.⁶⁴⁹ Fakih nisbesi ile de anılmıştır.⁶⁵⁰ Ebû Hanîfe'nin

⁶⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/255.

⁶⁴⁵ Aynî, *el-Binâye*, 11/228.

⁶⁴⁶ Suğdî, *en-Nutef*, 1/6; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 1/191.

⁶⁴⁷ İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 2/355; Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâik*, 166; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-'Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 7/223; Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Baḥru'r-Râik Şerḥu Kenzi'd-Dakâik ve Minhâtu'l-Hâlik ve Tekmiletu't-Tûrî*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî), 8/504.

⁶⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-Ta'dîl*, 148.

⁶⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/76.

⁶⁵⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 1/108.

ashabının nezdinde önemli bir yeri olduğu da açıkça vurgulanmıştır.⁶⁵¹ Kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde de yer adlığı görülmektedir.⁶⁵²

İbrâhim b. Yûsuf'un iman tanımı ile Ebû Hanîfe'nin iman tanımı⁶⁵³ birbiri ile uyuşmuyor olsa da kendisinin Hanefî nevâzil eserlerinde görüşüne başvurulmuş olması, yine bu eserlerde onun vasıtasıyla Ebû Yûsuf'un görüşlerinin aktarılması, tabakat eserlerinde Ebû Yûsuf'un talebesi olduğunun belirtilmesi, re'y ehlinde oluşu ve fakih olarak nitelenmesi, Ebû Hanîfe'nin ashabı arasında yani Hanefî olduğunu düşündüğümüz isimlerin gözünde önemli bir yerinin bulunuyor olması, kendisinin Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer edinebileceğini düşündürmektedir.

3.1.18. Hilâl b. Yahyâ el-Basrî

Tam adı Hilâl b. Yahyâ el-Basrî el-Hanefî'dir. Genellikle “Hilal er-Re'y” şeklinde meşhur olmuştur.⁶⁵⁴ Bu şekilde meşhur olmasının nedeni ise kendisinin genellikle Kûfeliler'in mezhebine meyletmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁶⁵⁵ Hilal b. Yahya'nın Basralı olduğu nakledilmiştir.⁶⁵⁶ Ayrıca şurut⁶⁵⁷ ilmini de iyi bir şekilde bildiği de ifade edilmektedir.⁶⁵⁸ Hicrî 245 yılında Zilkade ayı içerisinde vefat etmiştir.⁶⁵⁹ Ayrıca kendisinin “*Kitabu's-Şurût*” ve “*Ahkamu'l-Vukûf*” adlı eserleri olduğu kaynaklarda geçmektedir.⁶⁶⁰

⁶⁵¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 2/251.

⁶⁵² Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/51; Temîmî, *Tabakâtü's-Seniyye*, 1/255.

⁶⁵³ “Ebu Hanîfe'ye göre iman, Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun bir olup ortağı olmadığına, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennetine, cehennemine, kıyamete, hayır ve şerrine, hiçbir kimseye kendi amelini yaratma gücünün verilmediğine insanların kendisi için yaratıldıkları sonuca ve ilâhi takdirin cereyan ettiği şeye yöneleceklerine şahitlik etmektir.” Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024), 47.

⁶⁵⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/529; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 5/70; Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 3/190; İbn Kuţluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/312.

⁶⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 3/394.

⁶⁵⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 18/435.

⁶⁵⁷ “İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren şürût kelimesi, hem hukukî muamelelere dair yazılacak belgelerin düzenlenme esaslarını tesbit eden ilmi hem de bu alanda yazılan eserleri ifade etmek için kullanılmıştır”. Fahrettin Atar, “Şurut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/270-273.

⁶⁵⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/529; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 18/435.

⁶⁵⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 18/529; Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 5/70; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, 8/350; Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 3/190; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 3/394.

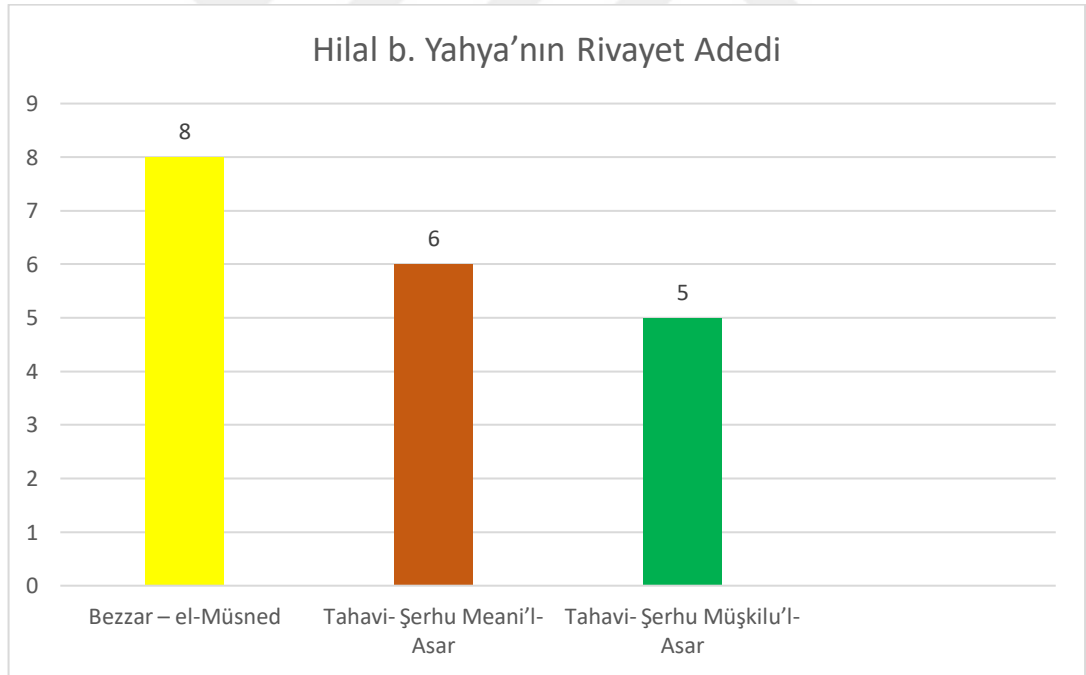
⁶⁶⁰ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 1/139.

Hilal b. Yahya'nın rivayette bulunduğu kimselerden bazıları; Abdülvahid b. Ziyad el-Abdî (ö. 176/ 793),⁶⁶¹Ebû Avane, Abdurrahman b. Mehdi'dir.⁶⁶²

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Abdullah b. Kahtabe, Hüseyin b. Ahmed b. Bistâm'dır.⁶⁶³

Cerh-ta'dîl alimleri kendisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Hibbân, "Az rivayeti olmasına karşın çokça hata yapardı. Kendisinin teferrüd ettiği rivayetlerle ihticac olunmaz" demiştir.⁶⁶⁴

Hilâl b. Yahyâ el-Basrî'nin hadis kaynakları içerisinde toplamda 19 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde ne kadar olduğuna dair bilgiler aşağıdaki grafikte detaylıca verilecektir.

Grafik 3.18. Hilâl b. Yahyâ'nın Rivayet Adedi

⁶⁶¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/1277.

⁶⁶² İbn Hacer el- 'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, 8/350.

⁶⁶³ İbn Hacer el- 'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, 8/350.

⁶⁶⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 18/435.

Hilâl b. Yahyâ, Ebû Yûsuf ve İmam Züfer'den dersler almıştır.⁶⁶⁵ Bu bilgiden hareketle Hilâl b. Yahyâ'nın Hanefî mezhebinin önde gelen imamı arasında yer alan Ebû Yûsuf ve İmam Züfer'in ders halkalarına katıldığı, bu halkalara devam ettiği ve onların ehli ile beraber olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Ayrıca farklı kaynaklarda Ebû Yûsuf'tan ve Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'den nakillerde bulunduğu kaydedilmektedir.⁶⁶⁶ Hilâl b. Yahyâ'nın Ebû Yûsuf'a öğrencilik yaptığı ve onun derslerine katıldığı yukarıda ifade edilmişti. Bunun bir neticesi olarak da Hilâl b. Yahyâ'nın Ebû Yûsuf'un dediği ya da yaşadığı bir olaya şahitlik etmesi onunla olan bağını gösteren önemli unsurlar arasında sayılabilir. Yine aynı şekilde Hanefî mezhebi içerisinde olan Yûsuf b. Hâlid es-Semtî'nin naklettiği bazı olayları ya da görüşleri bizatihi Hilâl b. Yahyâ'nın aktarıyor olması onlar ile sıkı bir bağının olduğunu bizlere gösterebilir.

İbn Hibbân kendisi hakkında “re’y sahibi olduğunu ve Kûfelilerin mezhebine meylettiğini” ifade etmektedir.⁶⁶⁷

Ayrıca Hilâl b. Yahyâ'nın Hanefî mezhebi literatürü içerisinde görüşüne başvurulmuştur.⁶⁶⁸ Kendisinin Hanefî tabakat eserlerinde adı da yer almaktadır.⁶⁶⁹

Tüm bu ifade edilen bulgular sonrasında Hilâl b. Yahyâ'nın Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesini mümkün görünmektedir.

3.1.19. Şuayb b. Eyyûb

Tam adı Şuayb b. Eyyûb es-Sayrifinî olduğu görülmektedir.⁶⁷⁰ Vâsıt beldesinde kadılık yaptığı ifade edilmektedir.⁶⁷¹ Hicrî 261 yılında vefat ettiği nakledilen bilgiler arasındadır.⁶⁷² Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları arasında; Abdülhamid b. Abdurrahman (ö. 202/ 817), Hammâd b. Üsâme (ö. 201/ 816), Yahyâ

⁶⁶⁵ Şîrâzî, *Tabağâtü'l-Fukahâ*, 1/139; Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 1/107; İbn Kutiluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/312; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vusûl*, 2/244.

⁶⁶⁶ İbn Hâlikân, *Vefiyâtu'l-A'yân*, 6/382; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/88.

⁶⁶⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 14/164.

⁶⁶⁸ Seraşî, *Mebûsât*, 12/42; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Uyûnu'l-Mesâil*, 1/140; Mevşîlî, *el-İhtiyâr*, 3/52; Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâik*, 3/328.

⁶⁶⁹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/206; Hıfzurrahman, *el-Buduru'l-Muđiyye*, 3/359.

⁶⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/342.

⁶⁷¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/309.

⁶⁷² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/507.

b. Âdem el-Emevî (ö. 203/ 818), Mus'ab b. Mikdâm (ö. 203/ 818), Fadl b. Dükeyn, Ubeydullah b. Mûsa (ö. 219/ 834), Hüseyin b. Ali el-Cu'fî,(ö. 203/ 818), Amr b. Sa'd el-Havfî (ö. 203/ 818), Abdullah b. Nümeyr el-Hemedânî (ö. 199/ 814), Amr b. Avn es-Sülemî (ö. 225/ 840),⁶⁷³ Muâviye b. Hişam (ö. 204/ 819) yer almaktadır.⁶⁷⁴

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları arasında; Sâlih b. Ebî Mukâtil (ö.316/ 928), Muhammed b. Yahyâ el- Bağdâdî, Muhammed b. Ahmed el-Verrâk (ö.310/922), Hüseyin b. İsmail (ö.330/942), Ahmed b. Amr el-Atekî, Muhammed b. İshak es-Serrâc (ö.313/ 925).⁶⁷⁵ Abdullah b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî, Muhammed b. Mahled ed-Dûrî (ö.331/ 943), Abdullah b. Şûzeb el-Vâsitî (ö. 342/953) yer edinmektedir.⁶⁷⁶

Cerh-ta'dîl alimleri kendisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Hibbân onun hakkında “ münkerlik durumu bulunan tüm hadislerinde tedlis yapmıştır” demiştir.⁶⁷⁷ Dârekutnî ise sika olduğunu belirtirken Ebû Dâvûd'un da Şuayb b. Eyyûb'ten rivayette bulunma hususunda Allahtan korkarım dediği nakledilmiştir.⁶⁷⁸ İbn Hacer de onun sadûk olduğunu belirtmiştir.⁶⁷⁹ Zehebî'nin de onun hakkında olumsuz bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸⁰

Şuayb b. Eyyûb'un hadis kaynakları içerisinde toplamda 85 rivayeti olduğunu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin dağılımı aşağıdaki grafikte detaylıca verilecektir.

⁶⁷³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/506.

⁶⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/342.

⁶⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/506.

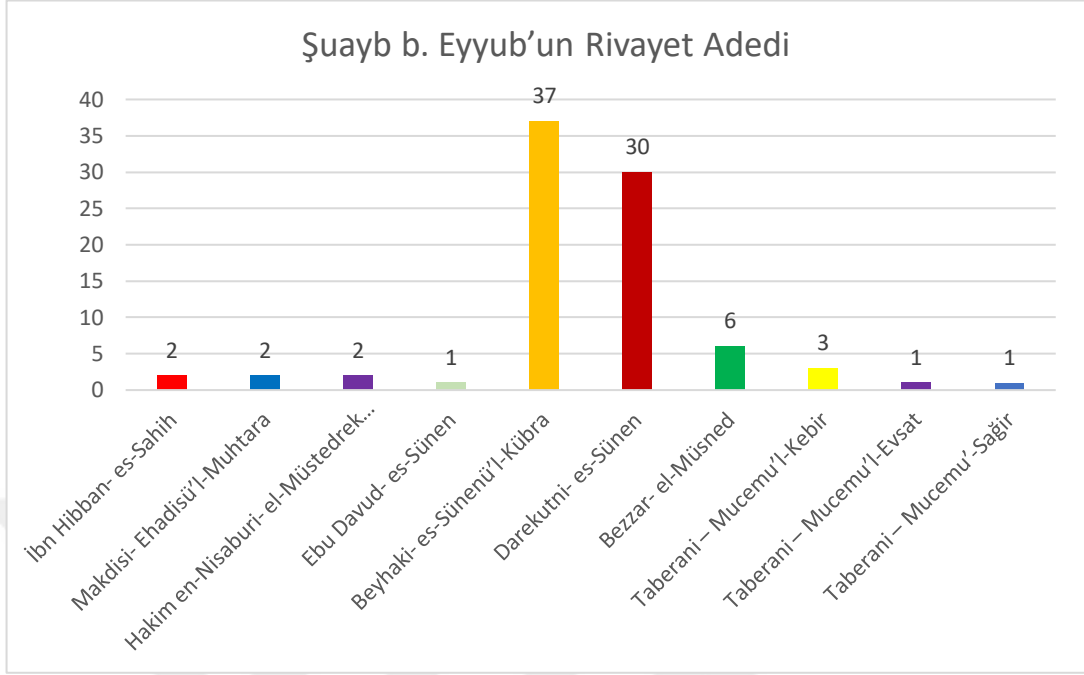
⁶⁷⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/341.

⁶⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/309.

⁶⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 12/507; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Du'afâi*, 1/298.

⁶⁷⁹ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 1/436.

⁶⁸⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, 2/254

Grafik 3.19. Şuayb b. Eyyûb'un Rivayet Adedi

Hanefî bir alim olan kadî Ebû Hazim'den ders aldığı, onun ashabından sayıldığı ve fikhî öğrenimini ondan aldığı nakledilen bilgiler arasındadır.⁶⁸¹ Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimlerinden Hasan b. Ziyâd el-Lülû'ye de talebelik yaptığı ifade edilmektedir.⁶⁸² Şuayb b. Eyyûb hakkında nakledilen bu bilgilere bakıldığında Hanefî düşünce sisteminin işletildiği ders halkalarına katıldığını rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimleri ile olan bağıntısı da görünmektedir. Ebû Hazim'den fikhî birikimini tahsil etmiş olması aslında onun fikhî yönelimini kabul ettiği ve kendisinin de bu yöreimde olduğu çıkarımında bulunulabilir. Bundan dolayı Ebû Hazim Hanefî düşünce sisteminin bir temsilcisi olduğundan dolayı Şuayb b. Eyyûb'u da hocasının düşünce sistemini benimsemesinden hareketle bu ekole mensup olduğu ifade edilebilir.

Kendisi hakkında tabakat eserlerine “ fakihtir” ifadesi de yer almaktadır.⁶⁸³ Kendisi hakkında yer alan bu ifade diğere delillerden ayrı olarak bakıldığında herhangi bir şey ifade etmiyor olsa da, kendisinin bulunduğu ders

⁶⁸¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/257.

⁶⁸² Zehebî, *Siyeru A 'lâmi'n-Nubelâ'*, 8/211.

⁶⁸³ Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 16/96.

halkaları, fikhî eğitimini Hanefî düşünce sisteminin önde gelen isimlerinden olan Ebû Hazim'den almış olması ile birlikte düşünüldüğünde onun hangi düşünce yapısına sahip olduğu noktasında önemli fikirler vermektedir.

Ayrıca Şuayb b. Eyyûbun, Ebû Hanîfe'nin hem menâkıbına dair rivayetlerde bulunduğu hem de onun ifadelerini naklettiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁶⁸⁴ Ebû Hanîfe'nin ifadelerini nakleden elbette pek çok râvi olsa da Şuayb b. Eyyûb'un, onun menâkıbını ve müstakil bir konu hakkındaki görüşlerini nakletmesi önemlidir. Zira kendisinin Hanefî düşünce sisteminin işletildiği ders halkalarına katılmış olması ve Ebû Hanîfe'nin menâkıbını nakletmesi onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesinin destekleyen ve kuvvetlendiren delillerden birisi olarak karşımızda durmaktadır. Bunun dışında adının Hanefî tabakat eserlerinde yer aldığı da göze çarpmaktadır.⁶⁸⁵ Yukarıda detaylı bir şekilde işlenen delillerden dolayı Şuayb b. Eyyûb'u Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilebileceği düşünülmektedir.

3.1.20. Mûsâ b. Nasr

Tam adı Mûsâ b. Nasr er-Râzî'dir.⁶⁸⁶ Kendisine “el-Mehâric” adlı bir eser nispet edildiği görülmektedir.⁶⁸⁷ Hicrî 263 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.⁶⁸⁸ Kendisinin rivayette bulunduğu kişiler; Cerîr b. Abdülhamîd (ö. 188/ 803), Abdurrahman b. Miğrâ⁶⁸⁹ Ebu Züheyr.⁶⁹⁰ İsmail b. Ebî Hâlid, Abde b. Süleyman'dır.⁶⁹¹ Kendisinden rivayette bulunan kişilerden arasında Muhammed b. Gâlib olduğu görülmektedir.⁶⁹²

⁶⁸⁴ Zehebî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 35; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 5/19; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 10/130; İbn 'Adiyy, *el-Kâmil*, 10/132; Ebû Nu'aym, *Târîhu 'İsbahân* = *Aḥbâru 'İsbahân*, 1/156; Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 77; Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 132; İbn 'Abdilberr, *el-İntikâ*, 1/146.

⁶⁸⁵ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 1/257.

⁶⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/163.

⁶⁸⁷ Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuṣûl*, 3/359.

⁶⁸⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/163.

⁶⁸⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/440.

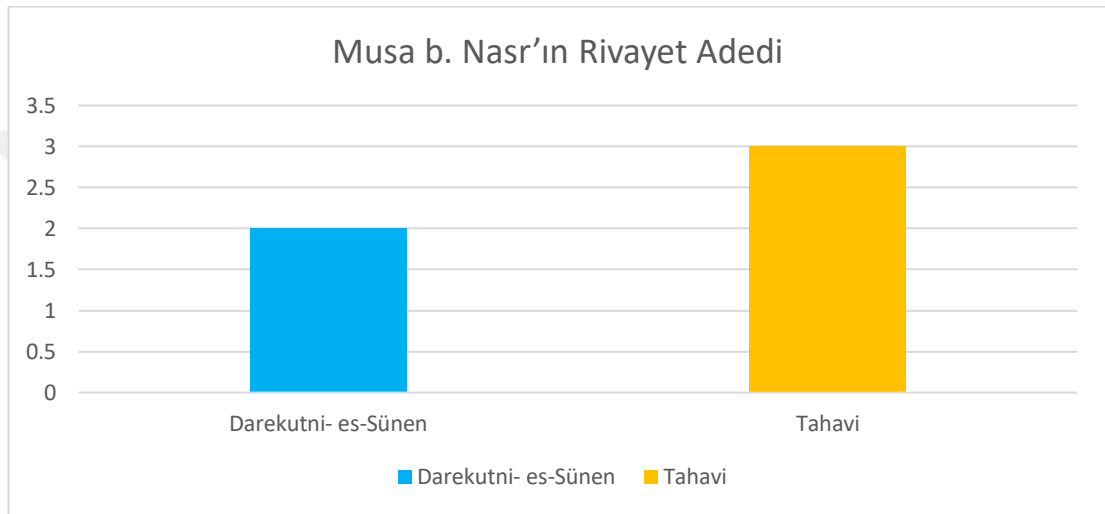
⁶⁹⁰ Abdulkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 2/188.

⁶⁹¹ Irâkî, *Zeylu Mîzânî'l-İ'tidâl*, 1/197.

⁶⁹² İbn Zureyk, *Men Tekelleme fîhi'd-Dârekuṭnî*, 3/134.

Cerh-ta'dîl alimleri Mûsâ b. Nasr hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Hibbân, Mûsâ b. Nasr'ın hadis konusunda sadûk bir kimse olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹³ Dârekutnî ise onun zayıf bir râvi olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁴

Mûsâ b. Nasr'ın hadis kaynaklarında toplamda 5 rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet geçtiğine dair geniş bilgi aşağıdaki grafikte verilecektir.

Grafik 3.20. Mûsâ b. Nasr'ın Rivayet Adedi

Tabakat eserlerinde Mûsâ b. Nasr'ın re'y ehlinin önde gelen isimlerinden olduğuna işaret eden ifadeler kullanıldığı görülmektedir.⁶⁹⁵ Mûsâ b. Nasr hakkında kullanılan re'y ehlinin önde gelen isimlerinden biri olduğuna dair var olan ifade aslında onun hangi düşünce sistemine ait olduğunu bizlere gösteren önemli unsurlardan biridir. Ancak burada çalışmamızın pek çok yerinde de ifade ettiğimiz üzere bir kişi hakkında re'y görüşüne sahip olduğu şeklinde var olan ifade, ilgili kişinin doğrudan Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer almasını gerektiren bir etmen olarak görünmemektedir. Her ne kadar bu ifade hakkında kullanıldığı kişiyi doğrudan Hanefî düşüncesi içerisinde kabul etmemize imkân verecek ölçüde kuvvetli olmasa da onun

⁶⁹³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/163.

⁶⁹⁴ Zeynuddîn el- 'Irâkî, *Żeylu Mîzânî'l-İ'tidâl*, 197.

⁶⁹⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/163.

hakkında zikredilecek diğer verilerle beraber düşünüldüğünde destekleyici bir etmen olduğu düşünülmektedir.

Mûsâ b. Nasr'ın, İmam Muhammed'in ashabından olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁶⁹⁶Mûsâ b. Nasr'ın, Hanefî düşünce sisteminin önde gelen en önemli isimlerinden olan İmam Muhammed'in ashabından olduğunun açıkça ifade edilmesi, Mûsâ b. Nasr'ın İmam Muhammed'le olan bağıntısını net bir şekilde belirtmektedir. Bu bağıntı ise zannımızca sadece yüzeysel bir düzlemde kalmamış, Mûsâ b. Nasr, İmam Muhammed'in tanınır talebelerinden olduğunu düşünülmektedir. Bunun nedeni ise kaynaklarda özellikle isminin İmam Muhammed'in ashabı sayılırken "hassaten"⁶⁹⁷ ifadeleri ile vurgulanmış olmasıdır. Bu ise Mûsâ b. Nasr'ın, İmam Muhammed'in ders halkalarına uzun süre devam ettiğini, onun fikhî düşünce sistemini benimsediğini ve bu sisteminin içerisinde yer alarak çevresince tanındığı düşünülebilir.

Bazı tabakat kaynaklarında el-Hanefî nisbesiyle verildiği de görülmektedir.⁶⁹⁸Yukarıda verilen bilgilerin bir neticesi olarak belki de Mûsâ b. Nasr'ın, Hanefî olarak kabul edilmesi, onun İmam Muhammed ile olan bağıntısının açık bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Hanefî düşünce sisteminin temel öğretilerini kabul etmiş ve bunu da yüksek ihtimalle İmam Muhammed'in ders halkasında yer alarak onun ashabından sayılmasının bir sonucu olduğunu, bu ifadelerin de yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız çıkarımın sağlaması olarak düşünülebilir.

Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini nakleden -birincil râvi konumunda olmasa da- râviler arasında yer aldığı görülmektedir.⁶⁹⁹Mûsâ b. Nasr'ın, Ebû Hanîfe'nin rivayetlerinin nakledilmesinde rol almış olması onu doğrudan Hanefî düşünce sistemi içerisinde konumlandırmamıza yeterli olmasa da, yukarıda ortaya konulan veriler ve bu verilerin açıklamaları ile düşüldüğünde, Mûsâ b. Nasr'ın Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığını ortaya koyan destekleyici bir unsur olarak düşünülebilir. Buna ek olarak Hanefî tabakat eserlerinde yer edindiği bilinmektedir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁶ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 164; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 2/188.

⁶⁹⁷ eş-Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 164.

⁶⁹⁸ Zeynuddîn el-İrâkî, *Żeylu Mîzânî'l-İ'tidâl*, 197; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 8/226; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuṣûl*, 3/359.

⁶⁹⁹ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Hanîfe*, 77.

⁷⁰⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 2/188; Hıfzurrahman, *el-Buduru'l-Muḍiyye*, 3/25.

Tüm bu ifade edilen Mûsâ b. Nasr hakkında re'y düşüncesinin önde gelen isimlerinden biri olduğunun belirtilmesi, İmam Muhammed'in ashabından kabul edilmesi, tabakat eserlerinde Hanefî nisbesi ile anılması ve Ebû Hanîfe'nin rivayetlerini nakleden râviler arasında yer alması hasebiyle Mûsâ b. Nasr'ın Hanefî düşünce sistemi içerisinde olmasının kuvvetle muhtemel olacağı düşünülmektedir.

3.1.21. Muhammed b. Şücâ'

Muhammed b. Şücâ' es-Selcî, hicrî 181 yılının Ramazan ayında doğmuş ve hicrî 266 yılında Zilhicce ayının dördüncü gecesinde, ikinci namazında secde hâlindeyken vefat etmiş,⁷⁰¹ Bağdat'ta Dârü'r-Rakîk bölgesine defnedilmiştir.⁷⁰² İbn Selcî, fıkıh, hadis ve Kur'ân kıraatinde üstün bir konuma sahiptir. İlimdeki derinliğiyle beraber zühd ve ibadet hayatıyla da temayüz etmiştir.⁷⁰³ İbn Selcî'nin, *Kitâbü Teshîhi'l-Âsâr*, *Kitâbü'n-Nevâdir*, *Kitâbü'l-Muđârabe*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Müşebbihe* gibi eserleri olduğu da belirtilmiştir.⁷⁰⁴

Muhammed b. Şücâ', İsmâil b. Uleyye, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lü'î, Ebû Usâme Hammâd b. Usâme, Ubeydullah b. Mûsâ, Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, Vekî' b. el-Cerrâh ve Yahyâ b. Âdem gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur.⁷⁰⁵

Kendisinden rivayet edenler arasında Ahmed b. el-Hasan b. Sâlih el-Bağdâdî, Abdullah b. Ahmed b. Sâbit el-Bezzâr, Muhammed b. İbrahim b. Hubeyş el-Bağavî ve Yakub b. Şeybe gibi isimler bulunmaktadır.⁷⁰⁶

Ahmed b. Hanbel, İbn Selcî'nin bidat ehlinde olduğunu ve hevasına tabi olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁷ Muhammed b. Şücâ' es-Selcî, hac ibadetine dair kapsamlı bir eser olan "*el-Menâsik*" adlı kitabını, altmışın üzerinde bölüm hâlinde kaleme almıştır. Ancak, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı meselesinde çekimser bir tutum benimsemiş ve büyük âlimler hakkında eleştirel ifadeler kullanmıştır.⁷⁰⁸ Zekeriya b. Yahya es-Sâcî,

⁷⁰¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/365.

⁷⁰² Saymerî, *Âhbâru Ebî Hanîfe*, 164.

⁷⁰³ Saymerî, *Âhbâru Ebî Hanîfe*, 164.

⁷⁰⁴ Kureşî, *Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/61.

⁷⁰⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/362.

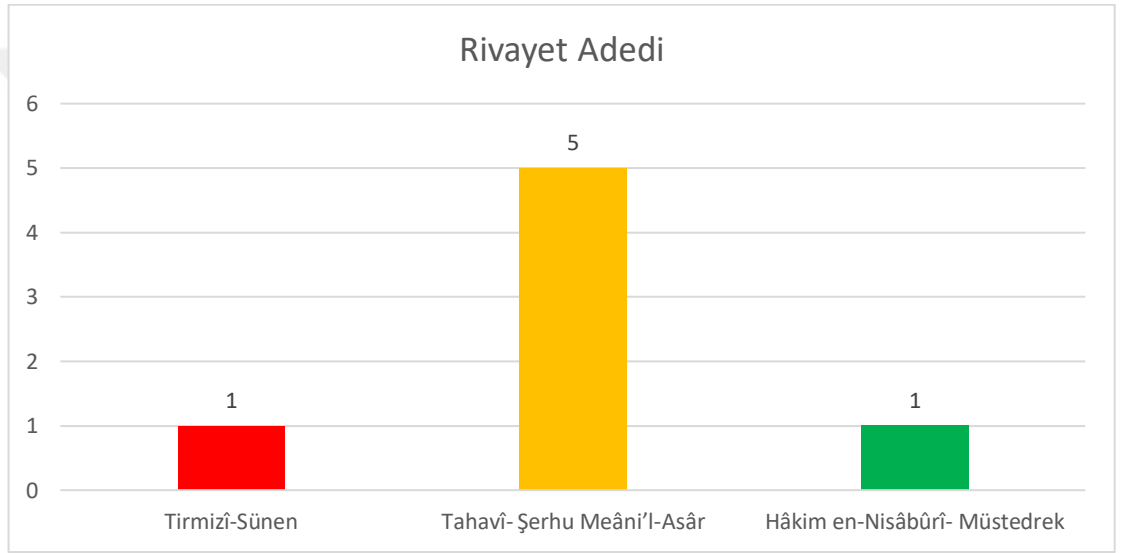
⁷⁰⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/362.

⁷⁰⁷ İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed*, 1/252.

⁷⁰⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 10/72.

Muhammed b. Şücâ' es-Selcî hakkında, “ *O, Kezzabtır. Hadisler iptal etmek ve reddetmek için hileye başvurur, bunu da falanca şahsı ve kendi mezhebini desteklemek amacıyla yapardı.*”⁷⁰⁹İbn Adiy de onun hadis uydurduğunu söylemiştir.⁷¹⁰

Muhammed b. Şüca' es-Selcî'nin toplamda 7 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bunların hangi eserde kaç adet olduğuna dair detaylı bilgi aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik 3. 21. Muhammed b. Şüca'ın Rivayet Adedi

Ehl-i Re'y'in fakihlerinden olduğu belirtilmiştir. Hasan b. Ziyad el-Lü'lü'nin ashabından sayılmış⁷¹¹ ve ondan fıkıh eğitimini almıştır.⁷¹² İbn Selcî'nin, Ebû Hanîfe'nin rivayetlerinin aktarılmasında rol oynadığı da görülmektedir.⁷¹³ Tabakat eserlerine el-hanefî nisbesi ile anılmaktadır.⁷¹⁴ Boynukalın, “*Hanefî usulcülerinin büyük çoğunluğu, mefhum-u muhalefet ile amel edilmesine karşı çıkmıştır. Ancak Muhammed b. Şücâ' es-Selcî (ö. 266), bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyerek mefhum-u aded ile amel etmeyi kabul etmiştir.*” Söz konusu ifadesinde İbn Selcî her

⁷⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/363-364.

⁷¹⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/364.

⁷¹¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 25/362.

⁷¹² Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 4/143.

⁷¹³ Zehebî, *Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, 26; 34; 35; 36; 38.

⁷¹⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 10/72.

ne kadar Hanefî usulcülerden ilgili konu bağlamında farklı düşünse de aslında onun da hanefîlik içerisinde kabul edildiği fakat bu konuda ayrıştığına dikkat edilmelidir.⁷¹⁵

İbn Selcî'nin Hanefî literatür içerisinde görüşüne başvurulduğu da gözlemlenmektedir.⁷¹⁶ Ayrıca kendisinin nevadî sahibi olduğu da ifade edilmiştir.⁷¹⁷ İbn Selcî'nin hanefî tabakat eserlerinde de yer edindiği görülmektedir.⁷¹⁸ Kendisinin hanefî fakihi olduğu da vurgulanmıştır.⁷¹⁹

3.1.22. Bekkâr b. Kuteybe

Tam adı Ebû Bekir Bekkâr b. Kuteybe el-Bekrâvî'dir.⁷²⁰ Kendisinin, Sahabî olan Ebû Bekre'nin neslinden olduğu söylenmektedir.⁷²¹ Hicrî 182 yılında Basra'da dünyaya geldiği nakledilmektedir. Mısır'da kadılık görevini ifa ettiği bilinmektedir.⁷²² Söz konusu kadılık görevinde takındığı tavır ve davranışları sonucunda kendisi hakkında tabakat eserlerinde “Adil kadılardandı” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Yine tabakat eserlerinde kendisinin yatsı namazı sonrası bir vakitte “Ey Dâvûd! Biz seni dünyada halife kıldık, bundan dolayı insanlar arasında adaletle hükmet⁷²³” ayetini okuyup peşinden de ağladığı nakledilmektedir.⁷²⁴ Ayrıca kendisinin “eş-Şürût”, “el-Mehâdir ve's-Sicillât” ve “el-Vesâik ve'l-Ukûd” adlı eserleri tasnif ettiği nakledilmektedir.⁷²⁵ Hicrî 270 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.⁷²⁶

⁷¹⁵ Boynukalın, “Mukaddime”, 236.

⁷¹⁶ Serahsî, *el-Mebsûf*, 1/142; 'Alâ'uddîn es-Semerqandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, 1/137; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sânâ'i*, 1/95; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 1/289.

⁷¹⁷ İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 1/289; Kureşî, *Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 2/61.

⁷¹⁸ Kureşî, *Cevâhiru'l-Muḍiyye*, 2/60.

⁷¹⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, 9/407.

⁷²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 2/55.

⁷²¹ İbn 'Abdilhakem, *Futûḥu Mısır*, 276.

⁷²² Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 6/303.

⁷²³ Sad Suresi / 26

⁷²⁴ Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 6/303.

⁷²⁵ İbn Kutlubogâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/145.

⁷²⁶ İbn 'Asâkir, *Târîḫu Dimaşk*, 10/372; Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm*, 6/303.

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları arasında; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819),⁷²⁷Ravh b. Ubâde (ö. 205/ 820), Vehb b. Cerîr el-Ezdî (ö. 206/ 821)⁷²⁸Yezîd b. Harun gibi isimler yer almaktadır.⁷²⁹

Kendisinden rivayette bulunan kişilerden bazıları; Ebû Avane, Tahavî, Abdullah b. Attâb, Ebü'l-Meymûn b. Râşid, Ahmed b. Süleyman, Hasan b. Abdülmelik'dir.⁷³⁰

Kendisi hakkında cerh-ta'dîl alimleri bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Kutluboğa *Sikat*'ın da zikretmiştir.⁷³¹ Bekkâr b. Kuteybe hakkında somut bir cerh-ta'dîl ifadesi bulunmamaktadır. Onun hakkında yalnızca kadılık görevindeki adil oluşundan ve gündelik yaşantısındaki faziletinden başka bir ifadeye rastlanılamamıştır.

Bekkâr b. Kuteybe'nin hadis kaynakları içerisinde toplamda tekrarlarıyla beraber 1110 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bunların hangi eserde kaç adet rivayetinin geçtiğine dair detaylı tablo aşağıda verilecektir.

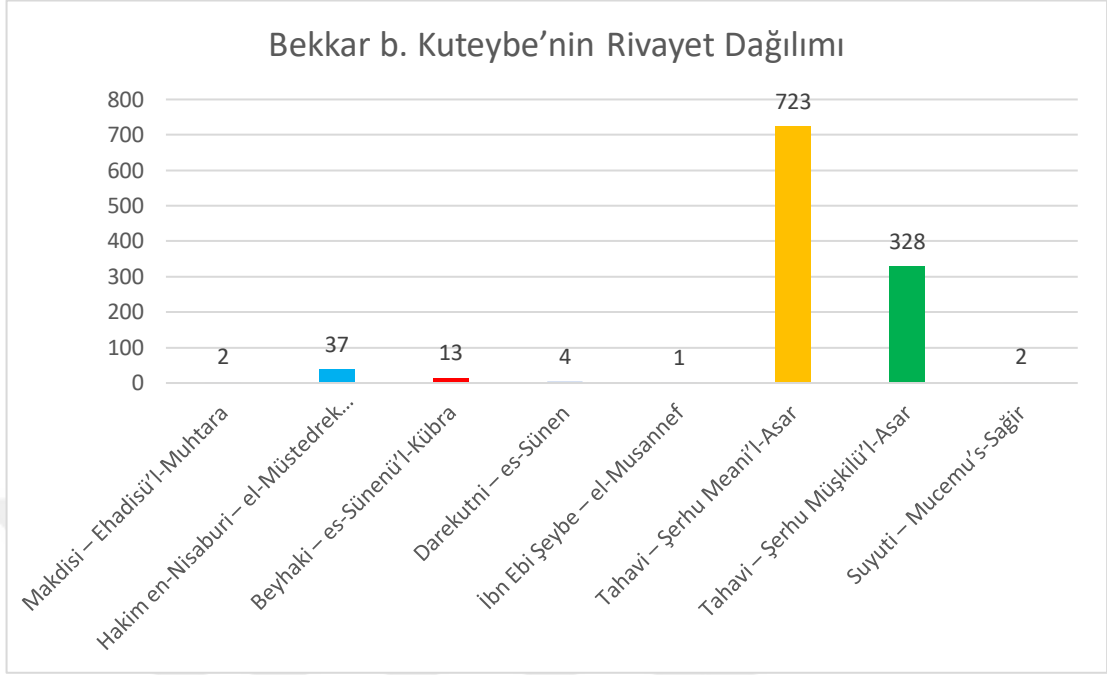
⁷²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 2/351.

⁷²⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/303.

⁷²⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/152.

⁷³⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/303.

⁷³¹ İbn Kutluboğa, *eş-Sikât*, 1/178.

Grafik 3.22. Bekkâr b. Kuteybe'nin Rivayet Adedi

İbn Hibbân, kendisinin Ebû Hanîfe'nin mezhebine meylettiğini ifade etmiştir.⁷³² Zehebî ve İbn Hallikan da Bekkâr b. Kuteybe'nin Hanefî mezhebinden olduğunu söylemiştir.⁷³³ Bedreddin el-Aynî ise, Bekkâr b. Kuteybe'yi kendi zamanı içerisinde Hanefî mezhebi içerisindeki en fakih kişi olarak tanımlar.⁷³⁴ Burada kaynaklarda ifade edilenler ışığında bakıldığında dolayı Bekkâr b. Kuteybe'nin, Hanefî mezhebi içerisinde olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira onun Hanefî oluşu etrafındaki kimselerce kabul edilmiş, bu kabul edilişi de kaynak eserlere yansımış ve pek çok alim onu Hanefî olarak kabul etmiş ve bunu da eserlerinde açıkça ortaya koydukları yukarıda ifade edilmiştir.

Ayrıca Bekkâr b. Kuteybe'nin İsâ b. Ebân'a talebelik yaptığı zikredilmektedir.⁷³⁵ Saymerî'de Bekkâr b. Kuteybe'nin, İsâ b. Ebân'a dair bizzat kendisinin anlattığı bir olay vardır.⁷³⁶ Bir diğer husus ise Bekkâr b. Kuteybe, İsâ b. Ebân ve Hammâd b. Ebî Hanîfe hakkında “bizim için eşi benzeri olmayan iki kadı

⁷³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/152.

⁷³³ İbn Hallikân, *Vefiyâtu'l-A'yân*, 1/279; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 6/303.

⁷³⁴ Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni'l-Ahyâr*, 1/107.

⁷³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 8/471.

⁷³⁶ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 1/150.

vardı. Bunlar; İsb b. Ebân ve Hammâd b. Ebî Hanîfe'dir" dediği nakledilmektedir.⁷³⁷ Hilal er-Re'y'den de fıkıh ilmini tahsil ettiği ifade edilmektedir.⁷³⁸ Bu ifadelerden de Bekkâr b. Kuteybe'nin Hanefî mezhebi içerisinde yer alan önemli alimlerden İsb b. Ebân'a talebelik yapmış, onun kurmuş olduğu ders halkalarına katılmış ve bu halkanın önemli kişilerinden biri olduğu düşünülebilir. Ayrıca bunu destekler mahiyette Saymerî'nin *el-Ensâb*'ında bizatihi kendisi İsb b. Ebân'ın yaşadığını bir olayı nakleden konumundadır. İsb b. Ebân'ın ders halkasında olması doğal olarak ona yakın olmasını ve bu tarz olayları aktarırken birinci ağızdan aktarma imkanını elde etmiştir. Bekkâr b. Kuteybe'nin, İsb b. Ebân ve Hammâd b. Ebî Hanîfe hakkında serdettiği ifadeler açıkça onun Hanefî mezhebi içerisinde olduğuna dair bir tespitin imkanını ve yargısını kolaylaştırmaktadır. Buna ek olarak yine Hanefî mezhebi içerisinde yer alan Hilal er-Re'y'den fıkıh ilmini tahsil etmiştir. İşte bu da tabakat eserlerinde aksi iddia edilmedikçe ya da Bekkâr b. Kuteybe'nin mezhep değişikliğine dair bir ifade olmadıkça fıkıh ilmini almış olduğu kişinin mezhebini benimseme noktasında bir tavır sergilediği, diğer tüm verilerle birlikte ele alındığında ulaşılabilir bir yorum olarak karşımızda durmaktadır.

Bir diğer husus ise Bekkâr b. Kuteybe, Müzenî'nin Ebû Hanîfe'nin bir konudaki görüşüne karşı çıktığını öğrenince Müzenî'nin, Ebû Hanîfe'ye karşı savunmuş olduğu kendi mezhebinin görüşüne – ki bu İmam Şâfiî'nin görüşüdür-reddiye yazmıştır.⁷³⁹ Bu olay Bekkâr b. Kuteybe ile Müzenî arasında geçen meşhur bir hadisedir. Zira Müzenî, Şâfiî mezhebinin önde gelen temsilcilerinden biri olduğu bilinmektedir.⁷⁴⁰ Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin bir konu hakkındaki görüşünü tenkit etmesi ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki gerilimi de göz önüne alınca oldukça doğaldır. Ancak burada Bekkâr b. Kuteybe savunmacı bir refleks ve tavır ile Müzenî'nin söz konusu itirazına karşılık olarak doğrudan bir reddiye kaleme aldığı ifade edilmektedir. Burada Bekkâr b. Kuteybe kendisini Hanefî mezhebi içerisinde gördüğü, Hanefî mezhebinin öğretilerini kabul ettiği için ve yine iki grup arasındaki

⁷³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 5/651.

⁷³⁸ İbn Kuţluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/145.

⁷³⁹ İbn Kuţluboğâ, *Tâcu't-Terâcim*, 1/145.

⁷⁴⁰ Şükrü Özen, "Müzenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32/246-250.

gerilimi de göz önüne alınca Bekkâr b. Kuteybe de savunmacı bir tavır sergilemiştir. Burada ilgili kişinin dışında yer alan kimselerce bir Hanefilik tespitinin ya da nispetinin aksine bizatihi ilgili kişinin- ki bu Bekkâr b. Kuteybe'dir- kendi tavırları, Hanefî oluşunu ortaya koymaktadır. Zira Bekkâr b. Kuteybe kendini zaten mezhebin içerisinde gördüğü ve eleştirinin karşısına bizatihi kendisini konumlandırmış olması bunu göstermektedir. Ayrıca Bekkâr b. Kuteybe'nin Hnaefî tabakat eserlerinde yer aldığı görülmektedir.⁷⁴¹

Bekkâr b. Kuteybe hakkında kendisine nispet edilen Hanefilik vurgusu, kendisinin önemli Hanefî alimlerden ders almış olması ve onların halkalarında bulunmuş olması ve Müzeni ile yaşamış olduğu hadiseye binaen kendisini Hanefî mezhebi içerisinde konumlandırmak reddiye telif etme noktasında bir tavır takınması Bekkâr b. Kuteybe'nin Hanefî olduğuna dair zannımızı kuvvetlendirmektedir

3.1.23. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî

Tam adı Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî'dir. Kaynaklarda Bağdatlı olduğu⁷⁴² ve hicrî 190'lı yılların yarısında doğduğu nakledilmektedir. Ebû Hişâm er-Rifâî'den sonra Bağdat'a kadı olarak atanmıştır. Kendisi hakkında çokça ibadet eden ve takva ehli olduğuna dair ifadeler mevcuttur. Hicrî 280 yılında vefat ettiği nakledilmektedir.⁷⁴³

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları ; Muhammed b. Abdullah es-Saffâr (ö. 339/ 950), Ahmed b. Selmân en-Neccâd (ö. 348/ 957), Müslim b. İbrahim, Ka'nebî, Ebu Amr el-Havzî, Ebû Velîd et-Tayâlisî'dir.⁷⁴⁴

Kendisinden rivayette bulunan kimseler ise şunlardır; Irak ehlinin önemli bir kesimi kendisinden rivayette bulunduğu nakledilmektedir.⁷⁴⁵Buna ek olarak İbn Sâid, İsmail b. Saffâr, İbn Bahterî, Ebu Bek en-Neccâd, Ebu Sehl b. Ziyad⁷⁴⁶ gibi isimler bulunmaktadır.

⁷⁴¹ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/168; Temîmî, *Tabakâtü's-Seniyye*, 2/243-252.

⁷⁴² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/51.

⁷⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/409.

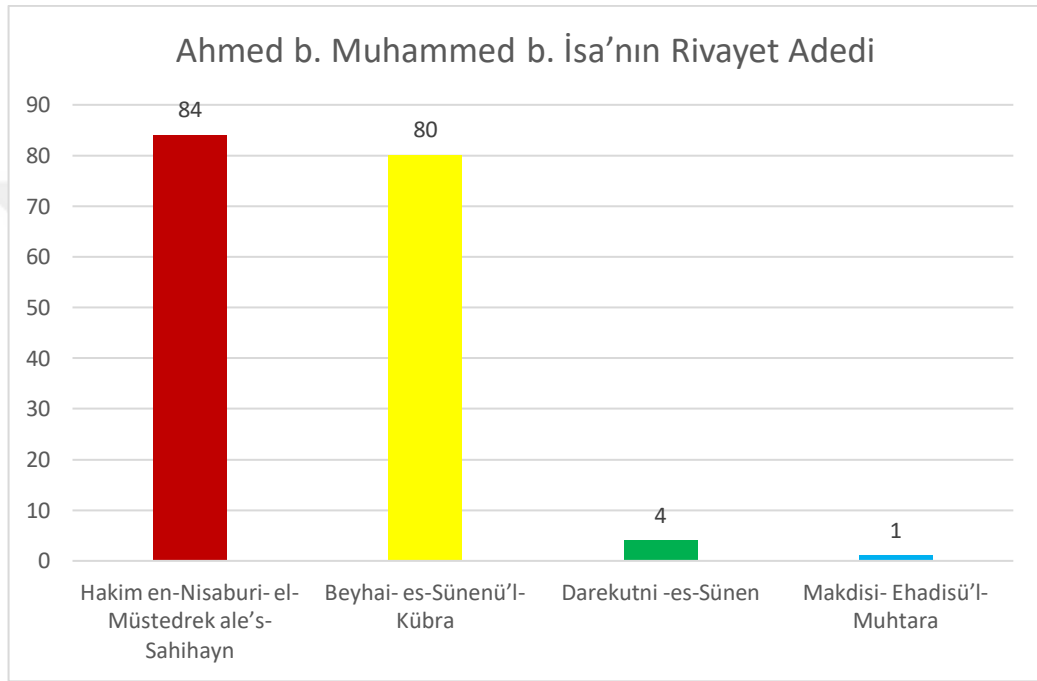
⁷⁴⁴ İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'Ulemâ'i'l-Hadîs*, 2/296.

⁷⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/51.

⁷⁴⁶ İbn 'Abdilhâdî, *Tabakâtu 'Ulemâ'i'l-Hadîs*, 2/296.

Kendisi hakkında cerh-ta'dîl alimleri şunları ifade etmişlerdir; Zehebî onun hakkında “sıkadır” demiştir.⁷⁴⁷Dârekutnî de “sika” olduğunu belirtmiştir.⁷⁴⁸

Hadis kaynakları içerisinde tekrarlarıyla beraber toplamda 169 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserde kaç adet olduğuna dair veriler aşağıdaki grafikte detaylıca gösterilecektir.

Grafik 3.23. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Birtî'nin Rivayet Adedi

Ebû Hanîfe'nin şekli özelliklerinin övüldüğü bir rivayeti nakleden râvilerde biri olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin doğum tarihinin hicrî 80 yılında olduğuna dair rivayeti nakleden râviler arasında da yer almaktadır.⁷⁴⁹Bu rivayetleri de ders aldığı hocası Ebû Nuaym'dan naklettiği görülmektedir. Bir diğer rivayette de Ebû Hanîfe'nin ders halkasında İmam Züfer'in, Ebû Hanîfe'nin yanına oturduğunu, Ebû Yûsuf'un ise İmam Züfer'in yanına oturduğunu hocası Ebû Nuaym'dan nakletmiştir.⁷⁵⁰ El-Birtî'nin bu rivayetleri tek başına ele alındığında bir şey ifade etmese de onun hakkında aşağıda verilecek olan

⁷⁴⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/407.

⁷⁴⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/408.

⁷⁴⁹ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 1/17.

⁷⁵⁰ Saymerî, *Aḥbâru Ebî Ḥanîfe*, 1/111.

bilgilerle beraber düşünöldüğünde bu rivayetlerin el-Birtî'nin Hanefî düşünce sistemi ile bir şekilde etkileşim halinde bulunduğı rahatlıkla ifade edilebilir. Bu ise şü anda somut bir bilgi ifade etmese de onun Hanefî oluşuna dair ifade edilecek olan verilerle birlikte ele alındığında destekleyici bir unsur olduğı görölecektir.

Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî, hocası Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den fıkıh öğrenimini tamamlamış ve ondan kitap rivayetinde bulunmuştur.⁷⁵¹ Hocası olarak zikredilen şahıs Ebû Süleyman el-Cûzcânî, Hanefî olması kuvvetle muhtemel olan râviler arasında yer almaktadır.⁷⁵² Dolayısıyla Ahmed b. Muhammed b. İsâ, Hanefî olan hocasından fıkıh eğitimini tamamlamıştır. Bu da aslında hocasının fikhî bakış açısını kabul ettiğini ortaya koyan bir veri olduğunu düşünmekteyiz. Zira yalnızca ondan ders aldığını zikredilmiş olsaydı bu yorumu yapmak oldukça güç bir hal alırdı. Fakat farklı tabakat eserlerinde onun sadece ders aldığı ifade edilmemiş aksine özellikle fikhî eğitimini Hanefî olduğunu düşündüğümüz Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den aldığı ifade edilmektedir. Aslında bu da Ahmed b. Muhammed b. İsâ'nın, fikhî düşünce sisteminin kaynağını Hanefî olan Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den alarak Hanefî fikhını benimsediğı sonucu ortaya koyabilmektedir. Buna ek olarak Ahmed b. Muhammed b. İsâ yalnızca Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den fıkıh eğitimini almamış, onun eserleri de naklettiğı paragrafın başındaki cümlede ifade edilmiştir. Bu ise aslında el-Birtî'nin, Hanefî düşünce sisteminin fikhî eğitimini hem benimseyip, tahsil ettiğini hem de bunun nakledilmesi noktasında önemli bir rol oynadığı anlamına gelmektedir ki bu nakletme faaliyeti de onun Hanefî düşünce sistemini içselleştirdiğini gösteren en önemli verilerden biri olduğu düşünölmektedir.

Burada naklettiğı eserler yüksek ihtimalle Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin kendi görüşlerinin de ye aldığı ya da buna ek olarak İmam Muhammed'in de görüşlerinin yer aldığı eserler olduğu ifade edilmektedir.⁷⁵³ Bu da Hanefî mezhebinin teşekköl sistematiğı ve süreci açısından oldukça önemlidir. Zira mezhebin önde gelen imamlarından Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşlerinin nakledildiğı nevâdir

⁷⁵¹ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, 164; Zehebî, *Siyeru A 'lâmi'n-Nubelâ'*, 13/408; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/115.

⁷⁵² Abdölkadir Şener, "Cüzcanî, Ebu Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/98.

⁷⁵³ Boynukalın, "Mukaddime", 89.

eserlerini sonraki nesle aktarılması noktasından Ahmed b. Muhammed de önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı el-Birtî'nin Hanefî düşünce sisteminin içinde yer alarak böyle bir konumda rol oynadığını düşünülebilir.

Zehebî, bir husus hakkında alimlerin isimlerini sıralarken hangi mezhebe mensup olduklarını da isimlerinin yanında zikretmiştir. Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî'nin de Hanefî mezhebinin şeyhi olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁴ Ayrıca Zehebî, Kâtip Çelebî ve Safedî, Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî'yi “el-Hanefî” nisbesi ile vermiştir.⁷⁵⁵ İlk kısımda açıklamaya çalıştığımız hususu destekler nitelikte tabakat alimleri de Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî'yi, Hanefî kabul etmişler ve bunu da eserlerinde ortaya koymuşlardır. Kendisinin Hanefî tabakak eserlerinde de yer edindiği görülmektedir.⁷⁵⁶

Talha b. Muhammed b. Ca'fer onun Irak ehlinin mezhebinden olduğunu belirtir.⁷⁵⁷ Ahmed b. Muhammed b. İsâ hakkında Irak ehlinin mezhebinden olduğu ifadesi, bağlamından kopuk olarak herhangi bir râvi hakkında söylendiğinde bir şey ifade etmeyebilir. Ancak onun hakkında yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız veriler çerçevesinde düşünüldüğünde Hanefî düşünce sistemi ile Irak bölgesinin bağıntısına dair var olan bilgilerle birlikte ele alınarak Muhammed b. İsâ'nın Hanefî oluşuna ima eden temel olmasa da destekleyici bir delil olarak kabul edilebilir.

Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî hakkında ifade ettiğimiz, onun Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den fıkıh tahsili ve kabulü, Ebû Süleyman el-Cûzcânî'den İmam Muhammed'in eserlerini nakletmesi, Ebû Hanîfe'nin menâkıbı ve hayatı hakkındaki bilgiler nakleden râvilerden olması, hakkında “Irak ehlinin mezhebine meylediyordu” şeklindeki ifadeler, tabakat alimlerinin onu “el-Hanefî” nisbesi ile eserlerine alması gibi veriler neticesinde Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Birtî'nin Hanefî düşünce sistemi içerisinde yer aldığını ifade edebiliriz.

⁷⁵⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 10/274.

⁷⁵⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/407; eš-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 7/257; Kâtip Çelebi, *Sullemu'l-Vuşûl*, 1/226.

⁷⁵⁶ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 1/114; Temîmî, *Tabakâtü's-Seniyye*, 2/74-76.

⁷⁵⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 13/408.

3.1.24. Muhammed b. Nadr

Tam adı Ebû Bekir Muhammed b. Nadr b. Seleme b. Cârûd b. Yezîd en-Nisâburî'dir.⁷⁵⁸Cârûd b. Yezîd'in torunudur.⁷⁵⁹ Onun ilmi birikimiyle alakalı olarak Muhammed b. Yahyâ ez-Zühli'nin eserlerinde Muhammed b. Nadr'dan yardım aldığı tabakat eserlerinde belirtilmiştir.⁷⁶⁰Hicrî 291 senesinde vefat etmiştir.⁷⁶¹

Kendisinin rivayette bulunduğu kişilerden bazıları; Bişr b. Hilal es-Savvâf el-Basrî, Ahmed b. Ebî Bekir ez-Zührî,⁷⁶² İsmâil b. Mûsâ, İshak b. Rahuyeh, Ahmed b. Hafs, Muhammed b. Rafi'⁷⁶³, Ahmed b. İbrâhim, İsmâil b. Behrâm, Humeyd b. Mes'ade, Suveyd b. Saîd, Amr b. Zûrâre, Amr b. Ali es-Sayrafî, Muhammed b. Sabbâh, Muhammed b. Abdûlmelik b. Ebî Şevvâr'dır.⁷⁶⁴

Kendisinden rivayette bulunan kimseler ise; Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî, Ebû Hamid Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Şarkî⁷⁶⁵, Nesâî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Amir el-Ezdî, Ebû Hâtim er-Râzî gibi kişiler olduğu görülmektedir.⁷⁶⁶

Cerh-ta'dîl alimleri Muhammed b. Nadr hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır; İbn Ebî Hâtim onun sadûk olduğunu nakletmiştir.⁷⁶⁷ Ebû Bekir el-Cârûdi ise " kendi yaşadığı zaman diliminin şeyhi idi" demiştir. Ayrıca onun Müslim ile rihle yaptığını da ifade etmiştir.⁷⁶⁸Zehebî de onun sadûk olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁹

Muhammed b. Nadr'ın tekrarlarıyla beraber toplamda 33 adet rivayeti olduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin hangi eserlerde kaç adet olduğuna dair detaylı bilgi aşağıdaki grafikte verilecektir.

⁷⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 2/198.

⁷⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/111.

⁷⁶⁰ es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, 298.

⁷⁶¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/555.

⁷⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 2/198.

⁷⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/111.

⁷⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/554.

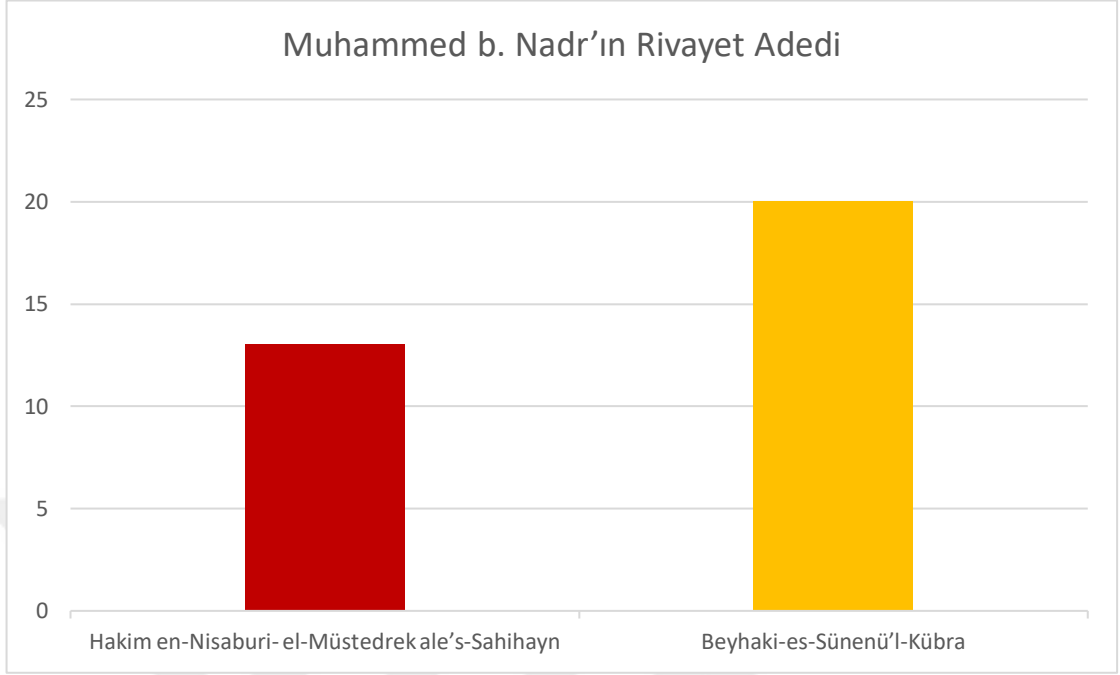
⁷⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve'l-Kunâ*, 2/198.

⁷⁶⁶ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/554.

⁷⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/111.

⁷⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 26/555.

⁷⁶⁹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, 5/203.

Grafik 3.24. Muhammed b. Nadr'ın Rivayet Adedi

Onun hakkında tabakat eserlerinde “Hanefî fakihidir” dendiği görülmektedir.⁷⁷⁰ Muhammed b. Nadr hakkında kullanılan bu ifade aslında onun hangi düşünce sisteminin bir ürünü olduğunu açıkça ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak Muhammed b. Nadr'ın açıkça Hanefîliğe nispetinin yanı sıra nispet edildiği mezhebin fakihlerinden kabul edilmesi oldukça önemli bir veri olarak karşımızda durmaktadır.

Hâkim en-Nisâbûrî de “onun babası ve ehl-i beytinin tamamının Hanefî olduğunu” vurgulamaktadır.⁷⁷¹ Bunu destekler nitelikte Moğultay b. Kılıç da, Muhammed b. Nadr'ın baba tarafından aile silsilesinin Ebû Hanîfe'nin ashabından olduğunu ifade ettiği görülmektedir.⁷⁷² Farklı tabakat eserlerinde Muhammed b. Nadr'ın, aile silsilesi olarak özelde Ebû Hanîfe, genelde ise Hanefî düşünce sistemi ile açık bir bağlarının olduğu görülmektedir. Bu ise Muhammed b. Nadr'ın Hanefî bir aileden geldiğini de ortaya koyan önemli unsurlardan biridir.

⁷⁷⁰ İbn ‘Abdilhâdî, *Tabakâtu ‘Ulemâ’i'l-Hadîs*, 2/389; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 4/1097; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Tabakâtu'l-Huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1982), 1/297.

⁷⁷¹ İbn ‘Abdilhâdî, *Tabakâtu ‘Ulemâ’i'l-Hadîs*, 2/389; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 10/525.

⁷⁷² Moğultây, *İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl*, 10/375; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/138.

Ayrıca İbn Hacer de onun re'y mezhebine mensup olduğuna işaret eden ifadelerde bulunmuştur.⁷⁷³ Muhammed b. Nadr'ın re'y düşünce sistemine sahip olması elbette önemli bir veri olsa da müstakil olarak onun Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesine yeterli olacak kadar kuvvetli bir veri olmadığı düşünülmektedir. Buna karşın Muhammed b. Nadr'ın re'y düşünce sistemine sahip olması, yukarıdan zikredilen veriler ve bu verilerin yorumlarıyla beraber düşünüldüğünde daha anlamlı bir zemine kavuşarak onun Hanefî düşünce sistemine sahip olmasını gerektirecek yan unsurlardan biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kendisinin Hanefî tabakat eserlerine alındığı da görülür.⁷⁷⁴

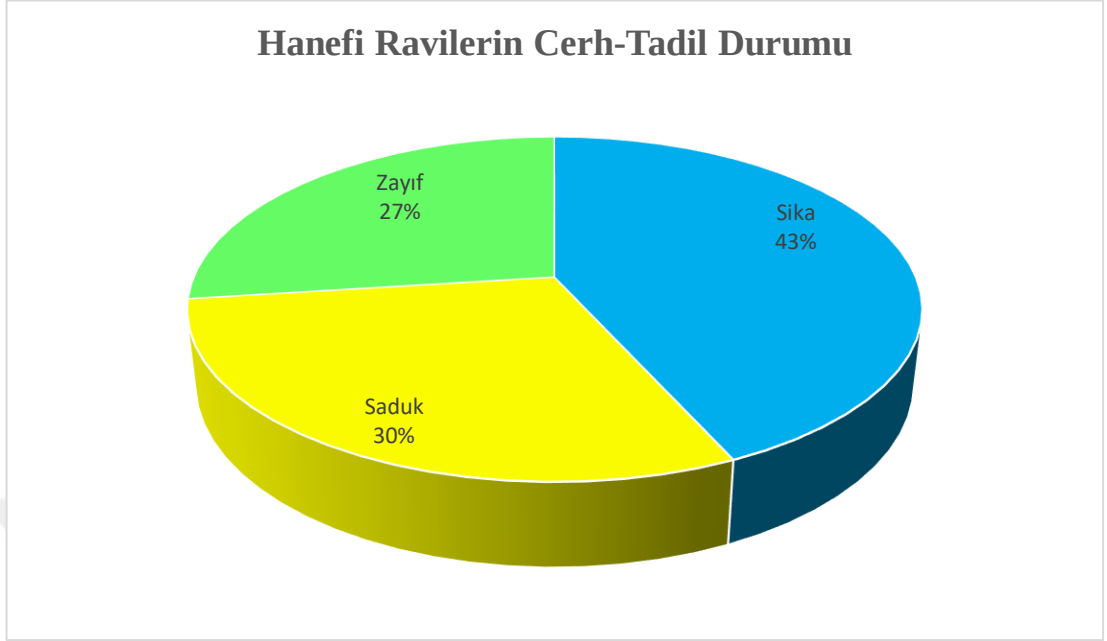
Tüm bu ifade edilen, Muhammed b. Nadr'ın "Hanefî fakihî" olarak anılması, aile boyu Hanefî olmaları ve onun re'y düşünce sistemine mensup olduğunun ifade edilmesi, aslında Muhammed b. Nadr'ın Hanefî düşünce sistemi içerisinde kabul edilmesi sonucunu doğuracak veriler olduğu düşünülmektedir.

3.2. HADİS RİVAYET SİSTEMİNDE YER ALAN HANEFÎ RÂVİLERE DAİR DEĞERLENDİRME

Çalışma içerisinde kaynaklarda yer alan bilgiler ve birinci bölümde ortaya konan râvilerin Hanefî olma kriterleri çerçevesinde toplamda 43 adet Hanefî râvi olduğu tespit edilmiştir. Bu râvilerin sayılarının çok daha fazla olduğu bilinse de çalışmamızın hacmi gereği sınırlandırılmıştır. Ele alınan râvilerden 18'inin sika, 12'sinin sadûk ve 13'ünün zayıf olduğu kanısına varılmıştır. Bu verilerin grafik üzerinde detaylı gösterimi ise aşağıda verilecektir.

⁷⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 4/491.

⁷⁷⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Muđiyye*, 2/138.

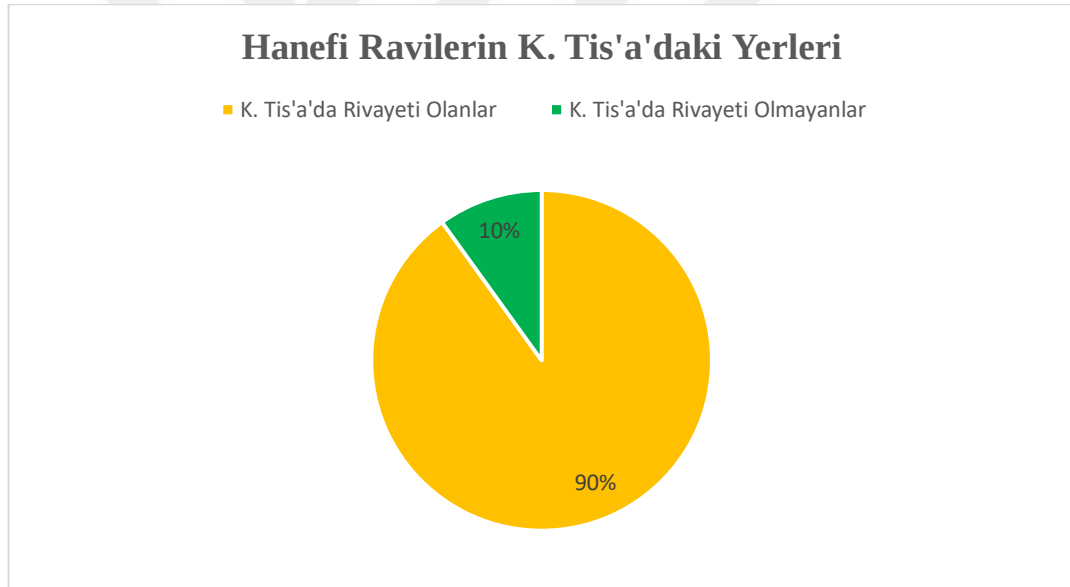

Grafik 3.25. Hanefî Râvilerin Genel Cerh-Ta'dîl Durumu

Hanefî râvilerin cerh-ta'dîl durumlarını ortaya koyan yukarıdaki grafik incelendiğinde, çalışma kapsamında ele alınan râvilerin yaklaşık yarısının **sika**, önemli bir kısmının ise **sadûk** olduğu görülmektedir. Buna karşılık, râvilerin yaklaşık dörtte biri **zayıf** olarak değerlendirilmiştir. Bu veriler, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemi içerisinde aktif bir şekilde yer aldığını ve büyük ölçüde kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim râvilerin dörtte üçü, genel anlamda **makbul** kabul edilebilecek bir niteliktedir. Bu durum, hem Hanefî ekolü hem de ehl-i hadîs açısından anlamlı çıkarımlar yapmayı mümkün kılmaktadır.

Hanefî râvilerin yalnızca fikhî faaliyetlerle sınırlı kalmayıp hadis rivayetinde de etkin bir rol üstlenmeleri, onların hadis ilmine verdikleri önemi göstermektedir. Bu durum, Hanefî râvilerin hadis rivayet sisteminde göz ardı edilemeyecek bir konumda olduklarına işaret etmektedir. Öte yandan, ehl-i hadîs açısından meseleye bakıldığında, iki ekol arasındaki bilinen görüş ayrılıklarına rağmen, hadis râvilerini kategorik olarak dışlayan bir yaklaşımın benimsenmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, cerh-ta'dîl eserleri ve hadis külliyatında, söz konusu ayrılıkların belirli ölçülerde yansıma bulduğu da aşîkârdır.

Ehl-i hadîs içinde yeknesak bir tavrın bulunmadığı, farklı eğilimlerin varlığıyla desteklenmektedir. Bir yanda ehl-i re'y'e karşı keskin bir tutum sergileyenler bulunurken, diğer yanda daha mutedil bir yaklaşım benimseyen âlimler de mevcuttur. Hanefî râvilerin cerh edilmesinin temel nedenlerinden biri, ehl-i hadîs içerisinde ehl-i re'y'e karşı katı bir ön yargıya sahip olan şahısların etkisidir. Ancak, Hanefî râvilere daha ılımlı yaklaşan ve doğrudan cerh etmeyen kimselerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu durum, ehl-i hadîsin Hanefîlere yönelik olumsuz tutumu konusunda genelleme yapılmasının isabetsiz olacağını göstermektedir. Herhangi bir genelleme, çalışmamızda ele alınan râvilerin birçoğu ile çelişkiye neden olacaktır. Bu sebeple, ehl-i hadîs ile Hanefîler arasındaki ilişkiyi değerlendirirken genellemelerden kaçınılmalı, aksine her bir örnek özelinde değerlendirme yapılmalıdır.

Grafik 3.26. Hanefî Râvilerin K. Tis'a'daki Yerleri

Ehl-i hadîs ile Hanefîler arasındaki mezhepsel gerilimler, hadis rivayet sistemi üzerinde tartışmasız bir etki bırakmıştır. Ancak bu çalışmanın temel bulguları, söz konusu gerilimin hadis ilmindeki yansımalarının mutlak bir dışlama veya kabul olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Çalışma, özellikle hicrî 150-300 yılları arasında ehl-i hadîs ve ehl-i re'y arasında süregelen polemiklerin hadis rivayet sistemine etkilerini Hanefî râviler özelinde ele alarak, ehl-i hadîs'in Hanefî râvilere karşı tavırlarını ve bu râvilerin hadis ilmindeki konumlarını analiz etmiştir.

Haneî râvilerden %90'ının rivayetlerinin Kütüb-i Tis'a içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu veri, ehl-i hadîs'in Haneî râvilere yönelik tavrının tamamıyla dışlayıcı olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Çalışma boyunca elde edilen diğer bulgular da bu çıkarımı destekler niteliktedir: Haneî râvilerin yaklaşık %70'i hadis rivayet sistemi açısından makbul râviler arasında yer almaktadır. Bu durum, ehl-i hadîs'in Haneî râvileri tamamen reddetmek yerine, cerh-ta'dîl sistemine uygun olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Özellikle Haneî râvilerin sadece fikhî birikimleriyle değil, hadis rivayet sistemindeki katkılarıyla da ilmi alanda yer aldıkları açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Hicrî 150-300 yılları arasında, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki anlaşmazlıkların hadis rivayet sistemi üzerindeki etkilerini Hanefî râviler özelinde inceleyerek önemli sonuçlara ulaşmıştır. Çalışmada, toplamda 43 Hanefî râvi tespit edilmiştir. Bu râvilerden 19'u Hicrî 2. asırda, 24'ü ise Hicrî 3. asırda yaşamış kimselerdir. Bu sayısal dağılım, Hanefî râvilerin hadis ilmindeki varlıklarının dönemsel yoğunluğunu ve etkisini göstermektedir.

Râvilerin cerh-ta'dîl açısından genel değerlendirilmesinde, 18 râvinin sika, 12 râvinin saduk, 13 râvinin ise zayıf olarak nitelendirildiği görülmüştür. Sika ve saduk olarak nitelendirilen toplam 30 râvinin varlığı, Hanefî râvilerin hadis ilminde genelde makbul kategorisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, zayıf olarak değerlendirilen 13 râvinin bulunması, cerh-ta'dîl alimlerinin Hanefî râviler hakkındaki eleştirel yaklaşımını da objektif olarak ortaya koyduğu düşünülmektedir.

Çalışmada ele alınan râviler özelinde, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemi içerisinde önemli bir yer edindiği ifade edilebilir. Her ne kadar ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasında anlaşmazlıkların bulunduğu bilinse de, bu metodolojik ve mezhepsel farklılıkların hadis rivayet sistemine bütüncül bir şekilde reddetme veya kabul etme şeklinde yansımadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, ehl-i hadîs'in Hanefî râvilere yönelik yaklaşımında dengeli bir tavır sergileyerek, makbul râviler ile zayıf râviler arasında bir ayırım gözettiğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen sonuçlar, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemindeki varlıklarının, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki metodolojik farklılıkların hadis ilmine olan etkilerini anlamada kritik bir rol oynadığını göstermiştir. Cerh-ta'dîl alimlerinin Hanefî râviler hakkındaki değerlendirmeleri, ehl-i hadîs'in Hanefî râvilere yönelik eleştirel yaklaşımının rivayetlerin kabul oranlarına nasıl yansıdığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Hanefî râvilerin Kütüb-i Sitte'deki rivayet oranlarının, mezhepler arası metodolojik farklara rağmen hadis ilminde önemli bir yer tuttuklarını gösterdiği anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Hanefî râvilerin hadis rivayet sistemindeki konumlarını tespit ederek, ehl-i hadîs ile ehl-i re'y arasındaki ilişkilerin hadis ilmine

olan etkilerine ışık tutmuştur. Çalışmanın ortaya koyduğu veriler, mezhepler arası tartışmaların hadis ilmindeki yansımalarını ve cerh-ta'dîl alimlerinin mezhep farklılıklarına yaklaşımını anlamak açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Ayrıca, tespit edilen râvilerin niteliksel dağılımı, Hanefî râvilerin hadis ilmindeki konumlarını daha iyi değerlendirmek için yeni ufuklar açmıştır. Bu bağlamda, çalışma, hadis rivayet sisteminin tarihsel gelişiminde mezhepler arası etkileşimleri anlamada önemli bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, H. İbrâhim:

“İddet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 21/466-471, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.

Ahmed b. Hanbel.

Ebû Abdullah

Ahmed b.

Muhammed b.

Hanbel Şeybânî:

el-Esâmî ve'l-Kunâ nşr. Muhammed b. ‘Alî el-Ezherî, 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fârûk, 2015

Aynî. Ebû

Muhammed

Maḥmûd b. Ahmed

Bedruddîn:

Meğâni'l-Ahyâr fî Şerḥi Esâmi'r-Ricâl Me'âni'l-Âşâr, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2006.

Bâbertî.

Ekmelüddîn

Muhammed b.

Mahmûd b. Ahmed

er-Rûmî el-Mısrî:

el-‘Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye, 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr. Ts.

Bâcî. Ebû'l-Velîd

Suleymân b. Halef:

et-Ta‘dîl ve't-Tecrîḥ li-men Ḥarrace lehû'l-Buḥâriyyu fî'l-Câmi‘i's-Şaḥîḥ, nşr. Ebû Lubâbe Huseyn, 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ', 1986.

Bayder, Osman:

Mezhebin Kurucu İmamına Muhalefetin İmkân ve Sınırı (Hanefî Mezhebi Örneği),

Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Bedir, Murteza:

“Osman Bettî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 33/459-460. İstanbul, TDV Yayınları, 2007.

Beğavî. Ebû'l-
Kâsım ‘Abdullâh b.
Muhammed:

Mu‘cemu's-Şahâbe, nşr. Muhammed ‘Avd el-Menkûş, İbrâhîm İsmâ‘îl el-Kâdî, 4 Cilt. Kuveyt: Mibretu'l-Âl ve'l-Aşhâb, 2011.

Buhârî. Ebû
Abdullah
Muhammed b.
İsmâ‘îl:

ed-Đu‘afâ‘u's-Şağîr, nşr. Ebû Abdullah Aḥmed b. İbrâhîm b. Ebî'l-‘Ayneyn, Kahire: Mektebetu İbn ‘Abbâs, 2005.

Buhârî. Ebû
Abdullah
Muhammed b.
İsmâ‘îl:

et-Târîhu'l-Kebîr, nşr. Hâşim en-Nedvî, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Cessâs. Ebû Bekir
Aḥmed b. ‘Alî er-
Râzî:

Şerḥu Muḥtaşari't-Ṭahâvî, nşr. ‘İsmetullâh ‘Înâyetullah Muhammed, 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâ‘ir, 2010.

Ebû Hanîfe.
Nu‘mân b. Sâbit b.
Zûtâ b. Mâh:

el-Fıkhü'l-Ebsat, nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri, İstanbul, 12. Baskı, 2024.

Ençakar, Orhan:

Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü,
İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019

Atar, Fahrettin:

“Şurut”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi**, 39/270-273. İstanbul: TDV
Yayınları, 2010.

Tok, Fatih:

“Ebû Hanîfe Hakkında İki İddia/İtham:
Mürciilik ve Halku'l-Kur'an”, **İslam Hukuku
Araştırmaları Dergisi**, 19 (2012), 245-267.

Temîmî.

Takiyyüddîn b.

Abdilkâdir ed-Dârî

el-Gazzî el-Mısrî:

**et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-
Hanefiyye**, thk. Abdülfettah Muhammed el-
Hulû, Riyad: Darü'r-Rifâî, 1983.

Ğassânî. Ebû 'Alî

Ḥuseyn b.

Muḥammed:

Tesmiyetu Şuyûhi Ebî Dâvûd, nşr. Ebû Hâcir
Muḥammed es-Sa'îd Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-
Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Ḥalîfe b. Ḥayyât.

Ebû 'Amr 'Uşfurî:

Ṭabakâtu Ḥalîfe b. Ḥayyât, nşr. Suhey1
Zekkâr, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.

Hamza es-Sehmî.

Ebû'l-Ḳâsım

Ḥamza b. Yûsuf

Curcânî:

Târîhu Curcân, nşr. Muḥammed
'Abdulmu'îd Ḥân, Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub,
1987.

Hatîb Bağdâdî. Ebû
Abdillâh
Muhammed b. Sa'd
b. Menî' Kâtib
Hâşimî Basrî:

eṭ-Ṭabaḳât, nşr. 'Alî Muhammed 'Omer, 11
Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001.

Hatîb Bağdâdî. Ebû
Abdillâh
Muhammed b. Sa'd
b. Menî' Kâtib
Hâşimî Basrî:

Tâlî Telhîsi'l-Muteşâbih, nşr. İbn Hasan 'Âli
Selmân, 'Ahmed eş-Şekîrât, 2 Cilt. Riyad:
Dâru's-Şamî'î, 1996.

Hatîb Bağdâdî. Ebû
Abdillâh
Muhammed b. Sa'd
b. Menî' Kâtib
Hâşimî Basrî:

Târîhu Bağdâd, nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf,
17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

Hoyladı, Adnan:

Hanefî Mezhebinin Teşekkül Süreci,
Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Irâkî. Zeynüddîn.
Ebû'l-Fazl
Abdürrahîm b.
Hüseyn b.
Abdirrahmân:

Żeylu Mîzâni'l-İ'tidâl, nşr. 'Alî Muhammed
Mu'avvaḍ, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd,
(Beyrut:Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1995.

İbn Abdilberr. Ebû
'Omer Yûsuf b.
'Abdullâh b.

**et-Temhîd li mâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-
Me'ânî ve'l-'Esânîd**, nşr. Muştafâ b. 'Ahmed
'Alevî, Muhammed 'Abdulkebîr Bekrî, 24

Muhammed en-
Nemerî:

Cilt. Mağrib, Vezâratu 'Umumi'l-'Evkâf ve'-
Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1967.

İbn Abdilberr. Ebû
'Omer Yûsuf b.
'Abdullâh b.
Muhammed en-
Nemerî:

'İstî'âb fî Ma'rifeti'l-'Aşhâb nşr. 'Alî
Muhammed Mu'avviḍ, 'Âdil 'Abdulmevcûd,
4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1995.

İbn Abdilberr. Ebû
'Omer Yûsuf b.
'Abdullâh b.
Muhammed en-
Nemerî:

'İntikâ' fî Feḍâîli's-Şelâseti'l-'E'immeti'l-
Fuḫahâ, Beyrut: Dâru'l-Kutubil-'İlmiyye.

İbn Abdilhâdî. Ebû
Abdillâh
Şemsüddîn
Muhammed b.
Ahmed es-Sâlihî
ed-Dımaşkî:

Ṭabakâtu 'Ulemâ'i'l-Ḥadîs, nşr. Ekrem Bûşî,
İbrâhîm ez-Zeybek, (Beyrut: Mu'essesetu'r-
Risâle, 1996.

İbn Âbidîn.
Muhammed Emîn
b. 'Omer b.
'Abdil'azîz
Ḥuseynî ed-
Dımeşkî:

Reddu'l-Muhtâr 'alâ'd-Durri'l-Muhtâr, 6
Cilt. Beyrut: Şirketü Mektebeti ve Matbuati
Mustafa, 1992.

İbn Adıyy. Ebû
Ahmed ‘Abdullâh
Curcânî:

Kâmil fî Du‘afâ’i’r-Ricâl, nşr. Mâzin
Muhammed es-Sersâvî, 11 Cilt. Riyad:
Mektebetu'r-Ruşd, 2013.

İbn Asâkîr. Ebû'l-
Kâsım Alî b. Hasen
b. Hibetillâh b.
Abdillâh b. Hüseyin
ed-Dımaşkî eş-
Şâfiî:

**el-Mu‘cemu'l-Muştemel ‘alâ Żikri Esmâ’i’l-
E’immeti’n-Nebel**, nşr. Sekîne eş-Şihâbî,
Dımeşk, Dâru'l-Fikr, 1981.

İbn Asâkîr. Ebû'l-
Kâsım Alî b. Hasen
b. Hibetillâh b.
Abdillâh b. Hüseyin
ed-Dımaşkî eş-
Şâfiî:

Târîhu Dimeşk nşr. ‘Amr b. Ğurâme
‘Umrevî, 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbnü'l-Cevzî. Ebû'l-
Ferec
‘Abdurrahmân b.
‘Alî:

ed-Du‘afâ’ ve’l-Metrûkûn ,nşr. ‘Abdullâh
Kâdî, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye,
1985.

İbn Ebî Hâtim. Ebû
Muhammed
‘Abdurrahman b.
Muhammed er-
Râzî:

Cerh ve't-Ta’dîl, 9 Cilt. Haydarabad, Beyrut:
Tab‘atu Meclisi Dâireti'l-Ma‘ârifî'l-
‘Osmâniyye, Dâru İhyâi't-Turâşî'l-‘Arabî,
Haydarâbâd, 1952.

İbn Ebî Hayşeme.
Ebû Bekir Aḥmed:

et-Târîḫu'l-Kebîr, nşr. Şalâh b. Fethî, 4 Cilt.
Kahire: Fârûku'l-Ḥadîse, 2006.

İbn Ḥacer el-
‘Asḳalânî. Ebû'l-
Faḍl Aḥmed b.
‘Alî:

Lisânu'l-Mîzân, nşr. ‘Abdulfettâh Ebû
Ğudde, 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-
İslâmiyye, 2002

İbn Ḥacer el-
‘Asḳalânî. Ebû'l-
Faḍl Aḥmed b.
‘Alî:

Takribü't-Tehzib, nşr. Ebû'l-Eşbal Sağır
Ahmed Şagaf Pakistani, Riyad: Darü'l-Âsime,
2002.

İbn Ḥacer el-
‘Asḳalânî. Ebû'l-
Faḍl Aḥmed b.
‘Alî:

Tehẓibu't-Tehẓib, 12 Cilt. Beyrut: Darü'l-
Fikr, 1984.

İbn Halfûn. Ebû
Bekr Muḥammed
b. İsmâ‘îl Endelusî:

Mu‘lim bi Şuyûḫi'l-Buḥârî ve Muslim, nşr.
Ebû ‘Abdulbârî Rıdâ Ebû Şâme Cezâ‘irî,
2004.

İbn Hibbân. Ebû
Ḥâtim Muḥammed
b. ‘Aḥmed Bustî:

es-Şikât, nşr. Şerefu'd-Dîn Aḥmed, 9 Cilt.
Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975.

İbn Hibbân. Ebû
Ḥâtim Muḥammed
b. ‘Aḥmed Bustî:

Mecrûḫîn mine'l-Muḥaddişîn, nşr. Ḥamdî
‘Abdulmecîd, 2 Cilt. Riyad, Dâru's-Şemî‘î,
2000

İbn Hibbân. Ebû
Hâtim Muhammed
b. 'Aḥmed Bustî:

İbnü'l-Kıftî. Ebû'l-
Hasan 'Alî b.
Yûsuf:

İbn Kuṭluboğâ,
Ebû'l-Fidâ' Kâsım
b. Kuṭluboğâ el-
Cemâlî:

İbn Kuṭluboğâ,
Ebû'l-Fidâ' Kâsım
b. Kuṭluboğâ el-
Cemâlî:

İbn Mâze. Ebû'l-
Me'âlî Maḥmûd b.
Aḥmed b.
Abdulazîz b. 'Omar
Ḥanefî:

İbn Mencûyeh. Ebû
Bekr 'Aḥmed b.
'Alî b. Muhammed
b. İbrâhîm:

**Meşâhîru 'Ulemâi'l-Emşâr ve A'lâmu
Fuḫahâi'l-'Aḳṭâr**, nşr. Merzûk 'Alî İbrâhîm,
Mansûre: Dâru'l-Vefâ', 1991.

İnbâhu'r-Ruvât 'alâ 'Enbâhi'n-Nuḥât, nşr.
Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, 4 Cilt.
Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1982.

**eş-Şikât mimmen lem Yaḳa' fî'l-Kutubi's-
Sunne**, 19 Cilt. Merkezu'n-Nu'mân, 2011.

Tâcu't-Terâcim, nşr. Muḥammed Ḥayr
Ramaḍân Yûsuf, Dimeşk: Dâru'l-Ḳalem,
1992.

el-Muḥîṭu'l-Burhânî fi'l-Fıḳhi'n-Nu'mânî,
nşr. 'Abdulkerîm Sâmi Cundî, 9 Cilt. Beyrut:
Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2004.

Ricâlu Şaḥîhi Muslim, nşr. 'Abdullâh Leyşî,
2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986

İbn Nuktâ. Ebû
Bekir Muḥammed
b. ‘Abdilḡanî b. Ebî
Bekir b. Şucâ‘
Ma‘înuddîn
Bağdâdî:

‘İkmâlu'l-‘İkmâl, nşr. ‘Abdulḡayyûm ‘Abdu
Rabbinnabî, 5 Cilt. Mekke, Câmî‘atu Ummi'l-
Ḳurâ, 1989.

İbn Sad. Ebû
Abdillâh
Muḥammed b.
Menî‘ el-Kâtib el-
Hâşimî el-Basrî el-
Bağdâdî:

eṭ-Ṭabaḡât, nşr. ‘Alî Muḥammed ‘Omer, 10
Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Ḥancî, 2001.

İbn Şâhîn. Ebû
Hafs Ömer b.
Ahmed b. Osmân
Bağdâdî:

Târîḡu ‘Esmâi's-Şikât, nşr. Muḥammed b.
‘Alî Ezherî Kahire: Fârûḡu'l-Ḥadîşîyye, 2009

İbn Taḡrîberdî.
Ebû'l-Meḡâsın
Yûsuf b.
‘Abdullâh:

Menḡelu's-Şâfi ve'l-Mustevfi ba‘de'l-Vâfi,
thk. Muḥammed Muḥammed Emîn, 7 Cilt.
Hey‘etu'l-Mışriyyetu'l-‘Âmme.

İclî. Ebû'l-Ḥasan
Aḡmed b.
‘Abdullâh Kûfi:

eş-Şikât, nşr. ‘Abdul‘alîm ‘Abdul‘azîm
Bestevî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.

Kâ‘bî. Ebû'l-Kâsım
Abdullâh b. Ahmed

Ḳabûlu'l-Aḡbâr ve Ma‘rifetu'r-Ricâl, nşr.
Ebû ‘Amr el-Ḥuseynî, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-
Kütübî'l-‘İlmiyye, 2000.

b. Mahmûd el-
Belhî:

Kahraman.
Hüseyn:

**Hadis İlminde Bir Cerh Terimi Olarak İrcâ
ve Mürcü Râviler**, İstanbul: Emin Yayınları,
1. Basım, 2011

Kamalaî.
Muhammed
Hıfzurrahman b.
Şeyh Muhibbu'r-
Rahman:

**El Büdurul Mudiyye fi Teracimil
Hanefiyye**, Dakka: Darü's-Sâlih, 2018.

Kâsânî. Alâ'uddîn
Ebûbekir b. Mes'ûd
b. Aḥmed Ḥanefî:

Bedâ'i'u's-Şanâ'i' fi Tertîbi's-Şerâ'i', 7 Cilt.
Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.

Kâtib Çelebi.
Mustafa b.
‘Abdullâh Ḥacî
Ḥalîfe:

Sullemu'l-Vuṣûl ilâ Ṭabaḳâti'l-Fuḥûl, nşr.
Maḥmûd ‘Abdulkâdir Arnâvût, 6 Cilt.
İstanbul: Mektebetü'l-İrsica, 2010.

Kaya, Ali:

İlk Dönem Hadis Tartışmaları, İstanbul:
İFAV Yayınları, 1.Bâsım, 2018.

Kaya, Eyyüp Sait:

**Hanefi Mezhebinde Nevâzil Literatürünün
Doğuşu ve Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin
Kitabu'n-Nevâzil'i**, İstanbul: Marmara
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Kehhâle, Ömer
Rıza:

Mu‘cemu'l-Mu‘ellifîn, 15 Cilt. Beyrut: Dâru
İhyâ'î't-Turâsî'l-‘Arabî.

Kudâî. Ebû
Abdillâh
Muhammed b.
Abdillâh b. Ebî
Bekr b. Abdillâh:

Mu‘cemu ‘Aşhâbi'l-Kâdî Ebî ‘Alî es-Şadeî,
Mısır: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Dîniyye, 2000

Ḳudûrî. Ebû'l-
Ḥuseyn Aḥmed b.
Ebî Bekr
Muḥammed b.
Aḥmed:

et-Tecrîd, nşr. Muḥammed Aḥmed Serrâc,
‘Alî Cum‘a Muḥammed, 12 Cilt. Kahire,
Darü's-Selâm, 2006.

Ḳureşî, Abdulkâdir.
Ebû Muḥammed
‘Abdulkâdir b.
Muḥammed:

**Cevâhiru'l-Muḍiyye fî Ṭabaḳâti'l-
Ḥanefiyye**, Karaçi: Mîr Muḥammed
Kutubhâne, 1913

Leknevî, Abdülhay.
Ebû'l-Hasenât
Abdilhalîm b.
Muhammed
Emînillâh es-
Sihâlevî:

Fevaidü'l-Behiyye fî Teracimi'l- Hanefiyye,
Beyrut: Darü'l-Kum, 1998.

Malatî, Ebû'l-
Mehâsin.
Cemâlüddîn
Halebî:

**Mu‘taşar mine'l-Muḥtaşar min Muşkili'l-
‘Âşâr**, 2 Cilt. Beyrut: ‘Âlemu'l-Kutub

Maraşlı, Yûsuf
Adurrahman:

Masadırü Dırasatı'l-İslamiyye: Fıkhu'l-Hanefi Usulen ve Furûen, Lübnan, Daru'l-Kütüb-i'l-İlmiyye, 2020.

Merğînânî, Ebû'l-
Hasen 'Alî b.
Ebûbekr Ferğânî:

Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî, nşr. Tâllâl Yûsuf, 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâşî'l-'Arabî.

Merzubânî, Ebû
Ubeydullâh
Muhammed b.
'İmrân:

Mu'cemu's-Şu'arâ' nşr. Fritz Krenkow, Beyrut: Mektebetu'l-İktsâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.

Mizzî, Cemâluddîn.
Ebû'l-Haccâc
Yûsuf b.
'Abdurrahmân b.
Yûsuf Kelbî:

Tehzîbu'l-Kemâl fî 'Esmâi'r-Ricâl nşr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Moğultay b. Kılıç.
Ebû Abdullah
Bekcerî:

et-Terâcimu's-Sâkıta min Kitâbi 'İkmâli Tehzîbi'l-Kemâl, Suudi Arabistan: Dâru'l-Muḥaddîs, 2005

Moğultay b. Kılıç.
Ebû Abdullah
Bekcerî:

İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl, nşr. Ebû 'Abdurrahmân 'Âdil b. Muhammed, Ebû Muhammed 'Usâme b. İbrâhîm, 12 Cilt. Kahire: Fârûku'l-Ḥadîse, 2001.

Mübarekfurî. Ebû'l-
Alâ Muhammed
Abdurrahim:

Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî, 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Müslim b. Haccâc.
Ebü'l-Hüseyn b.
Kuşeyrî:

el-Kunâ ve'l-Esmâ, nşr. 'Abdurrahîm
Muhammed Aḥmed Kaşkarî, 2 Cilt. Medine:
'Îmâdetu'l-Baḥşî'l-'İlmî, 1984

Nesâî. Ebû
'Abdurrahmân
Aḥmed b. Şu'ayb
Ḥorâsânî:

eḍ-Ḍu'afâ ve'l-Metrûkûn, nşr. Bûrân eḍ-
Ḍanâvî, Kemâl Yûsuf Ḥût, Beyrut:
Mu'essesetu's-Şekâfiyye, 1985.

Nesâî. Ebû
'Abdurrahmân
Aḥmed b. Şu'ayb
Ḥorâsânî:

Meşyehatu'n-Nesâî = Tesmiyetu's-Şuyûḥ,
nşr. eş-Şerîf Ḥâtîm b. 'Ârif 'Avnî, Mekte:
Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 2002.

Nesefî, Ebû Hafs.
Necmeddin Ömer
b. Muhammed:

el-Kand fî Żikri 'Ulemâ'i Semerkand, nşr.
Yûsuf Hâdî, Kuveyt: Vizâretu'l-Evḳâf, 1959.

Nîsâbûrî, Hâkim.
Ebû Abdullah
Muhammed b.
'Abdullâh:

Telhîsu Târîhi Nîsâbûr, Tahran: Kitâbhâne-i
İbn Sînâ.

Özen, Şükrü:

Leys b. Sa'd", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi**, 27/164-168. Ankara: TDV
Yayınları, 2003.

Özen, Şükrü:

"Müzeni", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi** 32/246-250. İstanbul: TDV
Yayınları, 2006.

Özşenel, Mehmet:

İlk Dönem Hadis-Re'y Tartışmaları-Şeybânî Örneği-, İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2017.

Sadeî. Ebû Saîd
Abdurrahmân b.
Ahmed b. Yûnus b.
Abdila'la Mısrî:

Târîhu İbn Yûnus Mısrî, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

Safedî. Salâhuddîn
Halîl b. Aybek b.
'Abdullâh:

el-Vâfi bi'l-Vefeyât nşr. Ahmed el-Arnâ'ût, 29 Cilt. Beyrût: Darü İbn Abbas, 1962.

Saymerî. Ebû
Abdullah Huseyn
b. 'Alî b.
Muhammed b.
Ca'fer Haneî:

Ebî Hanîfe ve 'Aşhâbuhu, Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1985.

Semerkindî. Ebû
Bekr Alâüddîn
Muhammed b.
Ahmed b. Ebî
Ahmed:

Tuhfetu'l-Fukahâ', 3 Cilt. Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Semerkindî, Ebû'l-
Leys. Naşr b.
Muhammed:

'Uyûnu'l-Mesâ'il, thk. Şalâhaddîn en-Nâhî, Bağdâd: Matbuatü Es'ad, 1966.

Seraḥsî.

Muḥammed b.

Aḥmed b. Ebî Sehl

Şemsü'l-'Eimme:

Sıbtu İbni'l-'Acemî,

Burhânuddîn.

Ḥalebî Ebû'l-Vefâ'

Ḥalîl eṭ-Ṭrâblusî:

Suğdî, Ebû'l-Ḥasan.

'Alî b. Muḥammed

Ḥaneḫî:

Suyûtî, Celâlüddîn.

Ebü'l-Fazl

Muhammed

Hudayrî eṣ-Şâfiî:

Suyûtî, Celâlüddîn.

Ebü'l-Fazl

Muhammed

Hudayrî eṣ-Şâfiî:

Şener, Abdülkadir:

Şeybânî,

Muhammed b.

Mebsût, nşr. Ḥalîl Muḫyiddîn Meys, 30 Cilt.

Beyrût, Darü'l- Marife, 1993.

Keşfu'l-Ḥaşiş 'ammen Rumiye bi Vaḍ'î'l-

Ḥadîş, nşr. Şubḫî es-Sâmerrâî, Beyrut:

'Âlemu'l-Kutub, Mektebetu'n-Nahḍati'l-

'Arabiyye, 1987.

en-Nutef fi'l-Fetvâ, nşr. Şalâḫuddîn en-Nâhî,

Amman, Beyrut: Dâru'l-Furḳân/ Muessesetu'r-

Risâle, 1984

Buğyetu'l-Vu'ât fî Ṭabakâti'l-Luğaviyyîn

ve'n-Nuḥât, nşr. Muḥammed Ebû'l-Faḍl

İbrâhim, 2 Cilt. Beyrût: Mektebetu'l-'Asriyye,

2006.

Ṭabakâtu'l-Ḥuffâz, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-

'İlmiyye, 1982.

“Cüzcanî, Ebû Süleyman”, **Türkiye Diyanet**

Vakfı İslam Ansiklopedisi, 8/98. İstanbul:

TDV Yayınları, 1993.

el-Asl, thk. Mehmet Boynukalın, 12 Cilt.

Beyrut: Darü'l-İbn Hazm, 2012.

Hasen. Ebû

Abdillâh b. Ferkad:

Şirazî, Ebû İshâk.
İbrâhîm b. Alî:

Ṭabaḳâtu'l-Fuḳahâ, nşr. İhsân 'Abbâs,
Beyrut: Dâru'r-Râ'idi'l-Arabî, 1970.

Türer, Osman:

“Fudayl b. İyâz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 13/208-209. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Türkan, Mustafa:

Hicri Altıncı Asır Hanefi Nevazil Edebiyatı,
Ankara, İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2020.

Vekî, Ebû Bekir.
Muhammed b.
Halef b. Hayyân
ed-Dabbî:

Âḥbâru'l-Ḳuḏât, nşr. 'Abdul'azîz Muştafâ
Merâğî, 3 Cilt. Beyrut: Mektebetu't-
Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1947.

Yahyâ b. Ma'în.
Ebû Zekerıyyâ:

Târîḫü İbn Ma'în - Rivâyetu'd-Dârimî, nşr.
Aḥmed Muḥammed Nûr Seyf, .Dımeşk:
Dâru'l-Me'mûn.

Yahyâ b. Ma'în.
Ebû Zekerıyyâ:

Târîḫü İbn Ma'în - Rivâyetu'd-Dûrî, nşr.
'Abbâs b. Muḥammed ed-Dûrî, 2 Cilt. Kahire:
Dâru'l-Fârûḳ, 2013.

Yılmaz, Okan
Kadir:

**Orta Asya Hanefi Fetva Literatürünün
Gelişimi ve İcâre-i Tavîle(4/10-6/12.
Yüzyıllar)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Yorulmaz, Nilüfer:

Doğuda Râvi ve İsnâd (Hicri İlk Üç Asırda Semerkant). İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1. Basım, 2023.

Zehebî, Ebû
Abdullah. 'Osmân
b. Kâymâz:

Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitte, nşr. Muhammed 'Avvâme, 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible, 1992.

Zehebî, Ebû
Abdullah. 'Osmân
b. Kâymâz:

Menâkıbu'l-İmâm Ebî Hanîfe ve Şâhibeyh, nşr. Muhammed Zâhid Kevseri-Ebû'l-Vefâ 'Efğâni, Haydarabâd: Lecnetu İhyâi'l-Ma'ârifî'n-Nu'mâniyye, 1987.

Zehebî, Ebû
Abdullah. 'Osmân
b. Kâymâz:

Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl, nşr. Muhammed Rıdvân, 5 Cilt. Dimeşk: Mu'essesetu'r-Risâle, 2009

Zehebî, Ebû
Abdullah. 'Osmân
b. Kâymâz:

Muğnî fi'd-Du'afâi, nşr. Dr. Nûreddîn İtr, Katar: İdaratü İhyai Tûrasi'l-Arabi, 1987.

Zehebî, Ebû
Abdullah.
Şemsüddîn.
'Osmân b.
Kâymâz:

Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ', thk. Muhammed Eymen eş-Şibravî, 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006

Zehebî, Ebû
Abdullah.. 'Osmân
b. Kâymâz:

Tarihu'l-İslam ve Vefayat'ül-Meşahiri'l-Âlam nşr. Dr. Beşşar Avvad Maruf, 15 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, 2003

Zehebî, Ebû
Abdullah. 'Osmân
b. Kâymâz:

Teẓkiretu'l-Ḥuffâz, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-
Kutubi'l- 'İlmiyye, 1998.

Zeylâî, Osmân b.
Alî. Fahrüddîn b.
Mihcen b. Yûnus
es-Sûfî Bârîî:

**Tebînu'l-Ḥakâik Şerḥu Kenzi'd-Dakâik ve
Ḥâşiyeti's-Şelebî**, Kahire: Maṭba'atu'l-
Kubre'l-'Emîriyye, 1896.

Ziriklî, Ebû Gays.
Muhammed b. Alî
b. Fâris ed-
Dimaşkî :

el-A'läm 8. Cilt. Beyrut: Dâr 'İlm li'l-
Melâyîn, Mayıs, 15. Baskı, 2002.

Zubeydî, Ebû Bekr.
Muḥammed b.
Ḥasen b. 'Abdillâh
b. Mezḥic:

Ṭabaḳātu'n-Naḥviyyîn ve'l-Luġaviyyîn, thk.
Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm, 2. Baskı.
Ḳâhire: Daru'l-Mearif, 1954.